

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**CHP'DE 'ORTANIN SOLU' SÖYLEMİ VE 1965
SEÇİMLERİNDEKİ YANSIMASI**

Altuğ KOÇ
2501080466

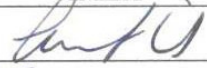

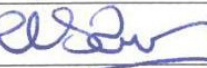

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Namık Sinan TURAN

İstanbul 2011

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında 2501080466 numaralı ALTUĞ KOÇ'UN hazırladığı "CHP'DE 'ORTANIN SOLU' SÖYLEMİ VE 1965 SEÇİMLERİNDEKİ YANSIMASI" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 19/10/2011 ÇARŞAMBA günü Saat:12:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...Kabulü.....'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞULA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
DOÇ.DR.LEVENT ÜRER	KABUL	
DOÇ.DR.BURAK SEMİH GÜLBOY	KABUL	
DOÇ.DR.AYŞEGÜL KOMSUOĞLU	KABUL	
DOÇ.DR.BARIŞ DOSTER	Kabul	
DOÇ.DR.NAMIK SİNAN TURAN	Kabul	

ÖZ

CHP’de ‘Ortanın Solu’ Söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması

Altuğ KOÇ

Bu çalışmanın amacı, Türk Siyasi Tarihi’nin en eski ve en önemli siyasi partilerinden biri olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi ve 1961 Anayasası’nın ardından oluşan yeni politik ortamdaki duruşunu ve dönüşümünü inceleyerek, bu dönüşümün sonucunda ortaya çıkan ‘Ortanın Solu’ söyleminin 1965 Genel Seçimleri’ndeki etkilerini değerlendirmektir.

Çalışma, CHP’nin tek parti dönemini ve iktidarını, on yıllık muhalefet dönemini ve 1960 sonrası yer aldığı koalisyon hükümetleri dönemini kapsamaktadır. CHP’nin bu dönemlerdeki merkez sola yönelik dönüşüm hareketleri incelenmiş, 1965 yılına gelindiğinde ise İsmet İnönü tarafından resmîleştirilen ‘Ortanın Solu’ söyleminin sebepleri, seçim çalışmalarındaki kullanımı ve 1965 seçimlerindeki yansımaları, parti içerisindeki ve parti dışındaki görüşler de göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir.

Sonuç olarak 1965 seçim sonuçları ayrıntılı bir şekilde incelenerek 1961 ve 1965 seçim sonuçları karşılaştırılmıştır. Böylece CHP’nin 1965 seçimlerindeki büyük oy kaybında ‘Ortanın Solu’ söyleminin etkili olup olmadığı değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The ‘Left of Center’ Expression of RPP and Its Effect on the 1965 Elections

Altuğ KOÇ

The aim of this study is to examine the status and transformation of RPP, which is one of the oldest and most important political parties of Turkish Political History, after the newly constructed political environment with 27 May 1960 Military Intervention and 1961 Constitution, and analyze the effect of ‘Left of Center’ expression, which appeared after that transformation, on the 1965 elections.

This study contains RPP’s single-party period, opposition party period and coalition governments period after 1960. The transformation movements towards the centre-left are analyzed for these periods. Reasons for ‘Left of Center’ expression, which was formalized by İsmet İnönü, and its usage in 1965 election campaign are investigated along with the results of 1965 elections and its reflections on both inside and outside of the party.

Finally, with comparing the results of 1961 and 1965 elections, an analysis of whether or not the term ‘Left of Center’ was responsible for the decline in votes is provided.

ÖNSÖZ

Türkiye’de merkez sol ve sosyal demokrasinin başlangıcı olarak kabul edilen, CHP’deki ‘Ortanın Solu’ hareketi, İsmet İnönü’nün 1965’te CHP’yi resmen Ortanın Solu’nda bir parti olarak tanımlamasıyla başlamıştır.

“CHP’de ‘Ortanın Solu’ Söylemi ve 1965 Seçimlerindeki Yansıması” başlıklı tezimde, CHP’de ortaya çıkan bu söylemin sebepleri ve 1965 seçimlerindeki etkileri incelenmiştir. Ortanın Solu söyleminin partide bir anda ortaya çıkan bir söylem olmaması sebebiyle, CHP’nin sol siyasete yönelik değişim hareketleri de çalışmanın kapsamına alınmıştır. Çalışmanın hazırlanması sırasında kullanılan kitap ve makalelerin yanında gazete ve dergi taramaları yapılmıştır. 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi’nin ardından CHP’ye ait parti belgelerinin imha edilmesi CHP bazlı çalışmaları zorlaştırmış olsa da, bireysel çabalarla ve görüşmelerle CHP’nin birçok yayınına ulaşılmış ve dönemin parti belgelerinden de oldukça yararlanılmıştır. Ayrıca konu hakkında yapılan görüşmeler de çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışmanın bütününe emeği geçen, hiçbir yardımını benden esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Doç. Dr. Namık Sinan TURAN’a, önerileriyle katkıda bulunan ve tezime desteği bulunan Doç. Dr. Barış DOSTER’e, tez konum hakkında görüşme talebimi geri çevirmeyen ve bana zaman ayıran sayın Ahmet Naki YÜCEKÖK, Alev COŞKUN, Alparslan IŞIKLI, Ayşe Güneş AYATA, Can ATAĞLI, Feroz AHMAD, Hakkı UYAR, Haluk ÜLMAN, Orhan KOLOĞLU’na ve tabii ki her zaman yanımda olan ve desteğini benden hiç sakınmayan, en zor anımda bile yüreğiyle bana aydınlık ve güç sağlayan Annem’e çok teşekkür ederim. Bu çalışmadaki tüm artı katkılar onların olduğu gibi, eksiklikler ise sadece bana aittir.

Altuğ KOÇ
İstanbul – 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLO, RESİM, GRAFİK, EK LİSTELERİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTEN 1961 ANAYASASI'NA CHP'NİN DEĞİŞİM SÜRECİNDEKİ DEMOKRATLAŞMA VE SOSYAL KİMLİK KAZANMA HAREKETLERİ

1.1. 1945 – 1950 YILLARI ARASINDA ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ.....	29
1.1.1. İsmet İnönü'nün Kasım 1945 Konuşması ve Demokrat Parti.....	32
1.1.2. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 Beyannamesi.....	39
1.1.3. 7. Kurultay ve 1950 Seçimleri.....	42
1.2. 1950 – 1960 YILLARI ARASINDA CHP'NİN MUHALEFET PARTİSİ DÖNEMİ.....	48
1.2.1. 1954 ve 1957 Seçimleri.....	49
1.2.2. Hürriyet Partisi ve İlk Hedefler Beyannamesi	59
1.2.3. Tahkikat Komisyonu ve 28 – 29 Nisan Öğrenci Olayları	62
1.3. 27 MAYIS 1960 ASKERÎ MÜDAHALESİ VE 1961 ANAYASASI.....	65
1.3.1. Kurucu Meclis ve CHP.....	67
1.3.2. 1961 Anayasası.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

CHP'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ VE “ORTANIN SOLU” SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. 1961 – 1965 YILLARI ARASINDA CHP’NİN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ ORTAKLIĞI	72
2.1.1. Temel Hedefler Beyannamesi ve 1961 Seçimleri	72
2.1.2. Birinci ve İkinci Koalisyon Hükümetleri ve 1963 Yerel Seçimleri	79
2.1.3. Reform Kabinesi ve İleri Türkiye Ülkümüz.....	85
2.2. 1960 DÖNEMİ VE POLİTİK SONUÇLARI	90
2.2.1. 1961 Anayasası ve Sol.....	92
2.2.2. Türkiye İşçi Partisi Etkisi.....	95
2.2.3. Küba Bunalımı ve Johnson Mektubu Krizi’nin Türkiye’deki Etkileri.....	98
2.3. ORTANIN SOLU SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ	101
2.3.1. Forum ve Yön Dergileri Etkisi	112
2.3.2. Hürriyet Partisi Etkisi.....	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1965 SEÇİMLERİNDE CHP VE ORTANIN SOLU SÖYLEMİ

3.1. CHP’NİN SEÇİM ÇALIŞMALARI	118
3.1.1. 1965 Seçim Çalışmalarında Ortanın Solu Söylemi	118
3.1.2. 1965 Seçim Propagandaları ve Bildirgeler.....	126
3.2. DİĞER PARTİLERİN SEÇİM ÇALIŞMALARI.....	136
3.2.1. Adalet Partisi	136
3.2.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi.....	140
3.2.3. Millet Partisi	141
3.2.4. Türkiye İşçi Partisi	143
3.2.5. Yeni Türkiye Partisi	144
3.3. 1965 SEÇİM SONUÇLARI	146

3.3.1. 1965 Genel Seçim Sonuçları ve Analizi.....	146
3.3.2. Seçim Sonuçlarının CHP İçerisindeki Yansımaları	151
3.3.3. Seçim Sonuçlarının CHP Dışındaki Yansımaları.....	155
SONUÇ	158
KAYNAKÇA	164
EKLER	183

TABLO, RESİM, GRAFİK, EK LİSTELERİ

Tablo 1: Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Gelişimi.....	6
Tablo 2: 1950 Genel Seçim Sonuçları.....	47
Tablo 3: 1954 Genel Seçim Sonuçları.....	52
Tablo 4: 1957 Genel Seçim Sonuçları.....	58
Tablo 5: 1961 Genel Seçim Sonuçları.....	77
Tablo 6: 1957 ve 1961 Genel Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması.....	77
Tablo 7: 1963 Yerel Seçimleri İl Genel Meclis Sonuçları	83
Tablo 8: 1950 – 1965 Yılları Arasındaki İmalat Sanayi İstatistikleri	90
Tablo 9: 1950 – 1965 Yılları Arasındaki Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı	91
Tablo 10: Radyoda Konuşan Parti Sözcülerinin İşledikleri Konular	135
Tablo 11: 1965 Genel Seçim Sonuçları.....	146
Tablo 12: 1961 ve 1965 Genel Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması.....	147
Tablo 13: 1961 ve 1965 Genel Seçimlerdeki Katılım ve CHP Oy Oranlarının Karşılaştırması.....	148
Resim 1: CHP 1965 Seçim Afişleri.....	131
Resim 2: CHP 1946 Seçim Afişi	131
Grafik 1: CHP’nin 1957 – 1965 Yılları Arasında Yapılan Genel ve Yerel Seçimlerdeki Oy Kaybı	147
EK 1: İsmet İnönü’nün Kim Dergisi’ndeki Röportajının Kapağı	183
EK 2: İsmet İnönü’nün Kim Dergisi’nde Sadun Tanju ile Röportajı.....	184
EK 3: İsmet İnönü’nün 8 Ekim 1965 Günü İstanbul Taksim’deki Mitingi	184

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
c.	:	Cilt
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	:	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	:	Demokrat Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	:	Demokratik Sol Parti
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
HF	:	Halk Fırkası
HP	:	Hürriyet Partisi
KP	:	Türkiye Köylü Partisi
KPD	:	Kommunistische Partei Deutschlands Alman Komünist Partisi
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MC	:	Milletler Cemiyeti
MP	:	Millet Partisi
OSF	:	Osmanlı Sosyalist Fırkası
s.	:	Sayfa
SAP	:	Socialdemokratiska Arbetareparti - İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDP	:	Sosyal Demokrat Parti
SHP	:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SKB	:	Silahlı Kuvvetler Birliği
SODEP:		Sosyal Demokrasi Partisi
SPD	:	Sozialdemokratische Partei Deutschlands - Alman Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
YTP	:	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Çalışmanın giriş bölümünde kavramsal açıklamalara yer verilmektedir. Sol ve sosyal demokrasi kavramları açıklandıktan sonra Osmanlı ve Türkiye'deki sol birikimler kısaca aktarılmış, Avrupa'daki sosyal demokrasi örneklerine de yer verilmiştir. Ayrıca CHP'nin 22 yıllık tek parti dönemi de kısa bir şekilde anlatılarak, CHP'nin bu dönemdeki felsefesi ve zihniyeti açıklanmaktadır.

Birinci bölümde, CHP'nin 1945 – 1960 yılları arasındaki hem çok partili hayata geçerek iktidarı teslim ettiği dönem, hem de muhalefet dönemi aktarılmaktadır. Böylece CHP'nin bu dönemdeki demokratlaşma ve sosyal kimliğini belirginleştirme hareketleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'nde ve 1961 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde CHP'nin tutumu ve konumu incelenmiş, 1961 Anayasası'nın yapısı da analiz edilerek, CHP'nin mevcut görüşleriyle karşılaştırılmıştır.

İkinci bölümde, 1960 sonrası CHP'nin yer aldığı koalisyon hükümetleri incelemeye alınarak CHP'nin icraatları aktarılmıştır. 1960 döneminin, 27 Mayıs sonrası oluşan sonuçlarına da yer verilerek, bu sonuçların CHP'ye ne boyutta etki ettiği ve 1965'te öne sürülen Ortanın Solu söyleminin sebepleri ve kamuoyuna aktarılışı incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, 1965 seçimlerinde CHP'nin seçim çalışmaları ve bu çalışmalarda Ortanın Solu söyleminin yeri anlatılmış ayrıca diğer partilerin seçim çalışmalarına da yer verilmiştir. 1965 seçim sonuçları ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek, Ortanın Solu söyleminin bu seçimlerdeki yansımaları değerlendirilmiştir.

Siyasette Sağ – Sol Kavramı ve Sosyal Demokrasi Süreci

Fransız İhtilali'nin ardından toplanan meclisteki oturma düzenine göre, Kralın solunda oturanlar genel hatlarıyla mevcut düzenin karşıtları, muhalifleri ve reform yanlılarından, Kralın sağında oturanlar ise yine genel hatlarıyla, Kralı ve mevcut düzeni savunanlar, destekleyenlerden oluşuyordu.¹ Bu düzene göre belirlenen olgu, günümüze kadar onlarca çeşitli evrelerden geçerek sağ – sol kavramlarını şekillendirmiş oldu. Siyasi partiler yelpazesinde sağ kanat, muhafazakârlığı, tutuculuğu ve düzenin koruyuculuğunu temsil ederken; sol kanat, mevcut olan düzene muhalifliği, düzen ve rejim değişikliğini, reformculuğu temsil eder hale geldi.²

Mete Tunçay'a göre, sol kavramının siyasi çıkış noktasına ek olarak, felsefi çıkış noktası ise insan, insan aklının gücü, insan doğasının değiştirilebilirliği ve insanın eylem yoluyla kendini geliştirebileceği ve yetkinleştirebileceği inancına dayanmaktadır. Dolayısıyla solculuk her insanın eşit özgürlüğe hakkı olduğunu savunur. Sağ görüş ise temel birim olarak devlet, millet veya ırk gibi bir bütünü kabul eder.³

Sağ - sol kavramlarının siyasi ve felsefi temelleri bu şekilde olsa da, özellikle sol ve solculuk olgusunun ileriki süreçlerdeki gelişimi ve onlarca çeşit düşünce yapısına ayrılması, tek bir sol tanımı olamayacağını göstergesi olmuştur.⁴ Sol siyaset olgusunun gelişmesindeki en önemli sebeplerden biri olarak sanayi devrimini ve bu devrim ile gitgide artan bir hızla oluşan işçi sınıfını⁵ göstermek yanlış

¹ Andrew Knapp, Vincent Wright, **The Government and Politics of France**, 5. bs., Oxon, Routledge, 2006, s. 1; Toktamış Ateş, **Biz Devrimi Çok Seviyoruz**, Haz.: L. Hilâl Akgül, 2. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 25.

² Maurice Duverger, **Politikaya Giriş**, Çev.: Samih Tiryakioğlu, 2. bsk., İstanbul, Varlık Yayınları, 1984, s. 134; Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 8.

³ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ed. Kerem Ünüvar, 2 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:1, 2009, s. 26.

⁴ Erhan Löker, **Ortanın Solu: Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye**, Ankara, Tisa Matbaacılık Sanayi, 1969, s. 82 – 84; Andrew Knapp, Vincent Wright, **a.g.e.**, s. 2.

⁵ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s. 199.

olmayacaktır. Sadece emeğini arz ederek kazanç sağlayabilen bu sınıf⁶, sanayi devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan kapitalist süreçte, “*kullanım fiyatları yaş ve cinsiyetlerine göre değişen birer iş aleti*”⁷ olarak görülüyordu. Bunun da anlamı düzenin emek sömürüsü üzerine kurulması demek oluyordu.⁸ İşte bu sömürü düzenindeki düşük ücretler ve ağır iş koşulları gibi sebepler Avrupa’da 1830 ve 1848 ihtilallerini beraberinde getirdi.⁹

Özellikle 1848 ihtilallerinde işçi sınıfının ekonomik, sosyal ve siyasi talepleri önemli sebepler arasındaydı, fakat yaratılan üründen alınan pay arttıkça mücadeleler de azalmış oldu. Kazancı kendi işçileriyle kısmen paylaşmaya razı olan kapitalizm, dış ülkelerle paylaşmaya müsaade etmedi¹⁰ ve kapitalist sürecin pazar arayışı ve yayılcı isteği, devletlerin çıkar çatışmalarına neden olarak, iki büyük dünya savaşına sebep oldu.

Dünya savaşları sonrasında ise sosyal demokrasiye geçiş süreci gündeme geldi.¹¹ Bu geçiş sürecinin üç önemli unsuru vardır:

1. Hızlı ekonomik büyüme ve istihdam modeli
2. Herkese gelecek güvencesi
3. İstikrarlı bir dayanak (rejim)¹²

Bu bağlamda sosyal demokrasi sürecini, “Koruyucu Devlet”ten “Refah Devleti”ne geçiş olarak açıklamak mümkündür. Zira “(Refah Devleti’nin) *Tek işlevi, kazanımların (yaşam ya da mülkiyet) korunması değildir, aynı zamanda olumlu*

⁶ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, Haz.: Hilâl Akgül, Namık Sinan Turan, 2. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 200.

⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Haz.: Seçkin Selvi, Çev.: Celâl Üster, Nur Deriş, 5. bsk., İstanbul, Can Yayınları, 2010, s. 57.

⁸ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 28.

⁹ Gülsüm Tütüncü Esmer, **CHP: 1965 – 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006, s. 13 – 14.

¹⁰ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s. 200.

¹¹ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 10, 14.

¹² Bilsay Kuruç, “Batı Avrupa’daki Refah Devleti ve Sosyal Demokrasi Deneyimi”, **Sosyal Demokrasi Platformu Kitap 1**, Haz.: Erol Tuncer, Cavit Sıdal, Hanife Yurtseven, Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, 2005, s. 46.

edimler (gelirlerin yeniden dağıtımı, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, birtakım kolektif hizmetlerin yerine getirilmesi vb.) üstlenir.”¹³

Sosyal demokrasinin gelişimi aslında 20. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. 1889’da kurulan İkinci Enternasyonal’de iki farklı fikir ortaya çıkmıştı: Reformist Sosyalizm ve İhtilâlcî Sosyalizm.¹⁴ Bu iki fikir arasındaki tartışmalar sürerken başlayan 1. Dünya Savaşı’nda işçilerin, kendi ülkelerinin yanında savaşa katılma kararını almaları¹⁵, işçi hareketi için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Savaş sonrasında reformist ve ihtilâlcî kanatların ayrımı daha da açıklık kazanarak, devrimci stratejisini koruyan partiler Komünist Parti tanımını, çoğulcu demokrasiyi kabul ederek reformist anlayışı savunan partiler ise Sosyal Demokrat, Sosyalist benzeri tanımları almışlardır.¹⁶

İşçi hareketi içerisinde bu şekilde temellenen sosyal demokrat kimliğin ilkeleri zaman içinde daha da belirginleşmiştir. Sosyal demokrasi temel olarak emekçilerle öteki sınıfların çıkarları arasında, demokratik özgürlükler dâhilinde siyasal ve ekonomik yapıyı değiştirip bir hakkaniyet dengesi kurmayı amaçlamaktadır.¹⁷ Sosyal demokrat nitelikli partilerin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. İşçi hareketinden kaynaklanması, ücretlileri ve maaşlıları temsil etmesi; işçi sendikalarıyla yakın bağları olması,
2. Ücretli ve maaşlı kesimin, sosyal, siyasal ve ekonomik dengelerdeki ağırlığının artmasını ve iktidar olmasını amaçlaması,
3. Sosyalist Enternasyonal’e üye olması ya da temel yaklaşımlarını paylaşması,

¹³ Pierre Rosanvallon, **Refah Devletinin Krizi**, Haz.: Şebnem Gökçeoğlu Balcı, Bige Açımız Ünal, Çev.: Burcu Şahinli, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004, s. 22.

¹⁴ **Sosyal Demokrasi Nedir?**, Sosyal Demokrat Parti Yayınları, Ankara, Başnur Matbaası, No: 1, 1965, s. 6.

¹⁵ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960 – 1980): “Bir Amneziğin Anıları”**, 2. bsk., İstanbul, Versus Kitap, 2008, s. 42.

¹⁶ İsmail Cem, **Sosyal Demokrasi Ya Da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir**, 7. bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998, s. 46.

¹⁷ Yurdakul Fincancı, **Günümüzde Sosyal Demokrasi**, İstanbul, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1993, s. 1.

4. Klasik ya da başka bir tanımla burjuva demokrasisini, çoğulcu toplum ve siyaset anlayışını, temsili ve parlamenter sistemi benimsemesi,
5. Sosyal demokrat partinin parlamentodaki varlığı nedeniyle klasik demokrasinin yeni bir anlam, işlev ve meşruiyet kazandığına inanması,
6. Amaçladığı eşitlik içeren, sosyal adaletli, güvenli sosyo-ekonomik modelin gerçekleşmesinde, vergi, denetim, sosyal güvenlik, katılım ve kültür araçlarını öncelikle kullanması, zorunlu ve genel kurala dönüştürmeden millileştirmelere başvurması, aynı zamanda serbest ekonomiyi de reddetmemesi.¹⁸

Sosyal demokrasi, ekonomi alanında karma ekonomi olarak tanımlanabilecek bir model öngörür. Ekonomiyi yönlendirici araçların devlet sektörü kapsamında olduğu, planlamacı ve Keynesçi bir tutum sergiler. Fakat serbest pazara da karşı çıkmaz.¹⁹ Sonuç itibarıyla Keynesçi sosyal demokrat ekonomi politikaları refah devleti doğrultusunda uygulamaya girmiş²⁰ ve gelişmeye devam etmiştir.

Sosyal demokrasi anlayışı, Marksizm kökeninden gelen fakat ilerleyen süreçlerde Marksizm'i eleştiren ve ondan farklılaşan, özgürlükçü, eşitlikçi, toplumcu, çoğulcu ve demokratik bir siyasal ideolojidir. Sosyal demokrasi revizyonist bir felsefe içerisinde sosyo-ekonomik eşitliği amaçlamaktadır ve bunu gerçekleştirme yolunda parlamenter sisteme inanarak, halkın yönetime katılmasını amaçlar.²¹

¹⁸ İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁹ Yurdakul Fincancı, **a.g.e.**, s. 7.

²⁰ İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 55, 134, 144.

²¹ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 12.

1908-1923	II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Önemli Olaylar	II. Meşrutiyet Mütareke Dönemi
1923-1960	Cumhuriyet'in İlanından 27 Mayıs'a
Önemli Olaylar	Tek Parti Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Demokrat Parti İktidarı
1960-1980	27 Mayıs'tan 12 Eylül'e
Önemli Olaylar	1961 Anayasası TİP'in Kuruluşu Ortanın Solu Hareketi 1971 Muhtırası 1973 ve 1977 Seçimleri 1980 İhtilali
1980-...	1980'den Günümüze
Önemli Olaylar	ANAP İktidarı SODEP ve SHP'nin Doğuşu DSP'nin Kuruluşu CHP'nin Yeniden Kuruluşu CHP-SHP Birleşmesi

Tablo 1: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Gelişimi²²

Türkiye'de ise sosyal demokrasi anlayışının tam olarak gelişimi (Tablo 1), 1965 Ekim'inde yapılacak olan genel seçimlere gidilen süreçte İsmet İnönü'nün Milliyet gazetesinde 29 Temmuz 1965'te yayımlanan Abdi İpekçi ile yaptığı Ortanın Solu röportajı²³ ve sonrasında gelişen Ortanın Solu hareketi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nde başlayacaktır.²⁴ Ortanın Solu hareketi, her ne kadar önceden de CHP'de sola yönelik bir takım tanımlamalar olsa da²⁵, CHP'de solun tam anlamıyla içerik kazanmasını sağlayacak²⁶ ve CHP'nin devlet partisinden halk partisine dönüşümünü başlatacaktır.²⁷

²² A.e., s. 31.

²³ **Milliyet**, 29 Temmuz 1965, s. 1, 3. Ancak bu röportaj öncesinde de İsmet İnönü'nün Ortanın Solu kavramını kullandığı olmuştur. **Milliyet**, 1 Mayıs 1965, s. 1.

²⁴ Engin Ünsal, "Sosyal Demokrasi ve CHP", 08 Temmuz 2008, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=887357>, 19 Mayıs 2011.

²⁵ Örneğin İsmail Hüsrev Tökin 1946'da CHP'nin DP'nin solunda bir parti olduğunu dile getirmiştir. Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme; "CHP Tarihi", (Çevrimiçi) http://www.chp.org.tr/?page_id=67&page=15, 07 Haziran 2011.

²⁶ Alev Coşkun, **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Haz.: Metin Aldemir, Ankara, Tekin Yayınevi, 1978, s. 31.

²⁷ Ahmet Hakan, **Deniz Baykal: CHP ve Anadolu Sol'u**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s. 38.

Avrupa’da Sosyal Demokrasi

Avrupa’da sosyal demokrasinin gelişimi konusunda en öncül ve en önemli iki akım Alman sosyal demokratları ile İsveç sosyal demokratları olmuştur.

Alman sosyal demokratları 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa’daki işçi sınıfı hareketinin merkezini oluşturmuştur. Alman Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD), sosyal demokrat partilerin ihtilalci – merkez – reformcu rekabetini en çok yaşayan parti olmuştur.²⁸ Partinin temelini oluşturan iki kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan ilki programında sosyalizm ve demokrasinin ayrılmazlığını vurgulayan ve demokratik kurumların güçlenerek sosyalizmin gerçekleşmesini öngören Alman İşçileri Genel Birliği’dir. Örgütte Marks’ın etkisi oldukça azdır. Kuruluşlardan ikincisi ise, Marksist sosyalistlerin örgütlendiği Sosyal Demokrat İşçi Partisi’dir. Parti, Marksist söylem ile sosyalizm, demokrasi ve ihtilal kavramlarını bütünleştirmeye çalışmaktaydı. Bu iki kuruluş 1875’te Alman Sosyalist İşçi Partisi adı altında birleşmiştir. Parti programında sosyalizmin yasal yollar ile kurulması, demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, genel ve gizli oy, sendikal örgütlenmelerde sınırlandırmaların kaldırılması, adil vergilendirme gibi somut taleplere yer verilmiştir. Marksist tahlillere, proletarya diktatörlüğü gibi kavramlara yer verilmemiştir.²⁹ 1878’de anti-sosyalist yasalar sebebiyle yeraltına geçen parti, yasanın 1890’da yürürlükten kalkmasıyla, 1891’de Alman Sosyal Demokrat Partisi adıyla kurulmuştur.³⁰

SPD içinde radikal, merkez ve reformcu kanatların oluşturduğu üç hizip vardır. Radikallerin sözcüleri arasında Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Clara Zetkin ön plandaydı. Reformcuların önde gelen isimleri Edward David, Georg van Volmar ve Edward Bernstein idi. Parti başkanı August Bebel ve Karl Kautsky ise merkez kanatta yer almaktaydı.³¹

²⁸ Haluk Özdalga, **Sosyal Demokrasinin Kuruluşu**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 47.

²⁹ A.e., s. 48, 49.

³⁰ A.e., s. 49.

³¹ A.e., s. 51.

Reformcu kanattan olan Bernstein'a göre sosyal demokrat parti daha kapsayıcı olmalıydı. Partinin çatısı altında sadece işçi sınıfının değil, küçük burjuvazinin demokratik kesimlerinin de yer almasını öngörmektedir. Hatta sosyal demokrat parti "bütün halkın partisi" olmalıdır. Partinin tek başına iktidara gelmesine çağın gerçekleri elverişsizdir, dolayısıyla burjuvazinin radikal kesimlerinin partileriyle bir koalisyon iktidarını hedeflemesi ve politikayı bu doğrultuda belirlemesi gerekmektedir. Kautsky'e göre ise, sosyal demokrat partilerin işçi partisi niteliklerini koruması, tek başına iktidarı hedefleyen bir politika izlemesi ve demokratik ve evrimci bir anlayışla olsa bile sosyal mülkiyet ilkesinden vazgeçmemesi gerekmektedir.³²

Partinin okumuşları, aydınları ve profesyonel yönetim kadroları arasında ihtilalci radikaller daha güçlüydü ve temsil oranları yüksekti. Reformcu kanat ise parti tabanını oluşturan sıradan üyelere, özellikle sendikalardan destek görmekteydi.³³ Fakat 1903 seçimlerinde sosyal demokratların büyük başarı göstermesi ve %30'un üzerinde oy alması, reformcuların lehine olmuş ve reformcular bu başarının yalnızca sınıf savaşını öngören ihtilalci bir topluluk olarak kazanılmadığına işaret ederek, partinin tutumunun da buna göre değiştirilmesini istemişlerdir.³⁴ İlerleyen yıllarda da Alman kapitalizminin hızlı gelişimi ile yayılan refah, partinin artan üye sayısı, yaygınlaşan örgütü, düzenli artan oy gücü ve parlamentodaki temsili, reformcu eğilimlileri destekleyen gelişmelerden olmuştu.³⁵

Fakat 1. Dünya Savaşı, partinin çöküşüne sebep olmuştur. Parti içerisindeki görüş ayrılıkları parçalanmalara sebep olmuş ve partiden ayrılan radikal grup önce Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi kurmuştur. Bu parti de bölünmelere uğramış ve bir kanat Alman Komünist Partisi (Kommunistische Partei Deutschlands – KPD) ile birleşmiştir. 1933'te Nazilerin iktidara gelişi ile de SPD ve KPD kapatılmıştır.³⁶

³² İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 46, 110.

³³ Haluk Özdalga, **a.g.e.**, s. 76.

³⁴ **A.e.**, s. 77.

³⁵ **A.e.**, s. 78.

³⁶ **A.e.**, s. 88.

Alman Sosyal Demokratları, ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında tekrar güçlenebilmiş ve 1959 parti programı ile yeniden yapılanabilmiştir.³⁷

19. yüzyılın son yirmi yılı ile 20. yüzyılın 1. Dünya Savaşı'na kadar olan bölümünü kapsayan yaklaşık 35 yıllık dönem, İsveç'te sosyal demokrasinin örgütlenip yayıldığı ve sosyal demokrat fikirlerin kendine özgü taktik ve ideolojisinin tartışılarak yavaşça netleştirildiği yıllardır.³⁸ İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Socialdemokratiska Arbetareparti – SAP), 1889 yılında Sosyal Demokrasi Derneği'nin yaptığı çağrı üzerine toplanan kongreyle kurulmuş ve 1896 seçimlerinde partiden Hjalmar Branting meclise girmeyi başararak, parlamentodaki ilk sosyal demokrat milletvekili olmuştur. Sosyal demokratlar İsveç parlamentosu Riksdag'da biçimsel konularda titiz davranıp, parlamenter kurallara uyma yolunda tutum sergilemişlerdir. 19. yüzyıl sonunda, Branting'in önderliğini yaptığı, -proletarya ihtilaliyle değil- parlamenter yoldan düzeni değiştirmek isteyen demokratik sosyalist görüş ağırlık kazanmaya başlamıştır.³⁹

Partinin 1897'de kabul edilen programında genel olarak şu görüşler ve talepler yer almaktadır:

- *“Sosyal demokratlar burjuva toplumunun iktisadi yapısını kökten değiştirmek istediği ve işçi sınıfının toplumsal kurtuluşunu amaçladığı için, diğer siyasal partilerden tamamen farklı bir kuruluştur.*
- *Kapitalist düzende gerçek üreticiler, ücretli emekçilerden oluşan bir sınıf haline dönüşmektedir. Bu sınıfın toplumsal özelliği mülkiyetten yoksun oluşu ve baskı altında olmasıdır.*
- *İşçi sınıfının kurtuluşu ancak kapitalistlerin üretim araçları üzerinde sürdürdüğü tekelin son bulması, üretim araçlarının tüm toplumun ortak mülkiyeti haline dönüştürülmesiyle mümkündür.*
- *Sosyal demokrasi, işte bu nedenlerle işçi sınıfının siyasal örgütü olarak doğmuştur. İktidara geldikten sonra tüm üretim araçlarının mülkiyeti kamuya ait olacaktır.*
- *Evensel, eşit, tek dereceli oy hakkı.*
- *Dinin kişilerin özel yaşamını ilgilendiren bir konu olduğunun ilanı.*
- *Laik okul.*

³⁷ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s 18.

³⁸ Haluk Özdalga, **a.g.e.**, s. 16.

³⁹ **A.e.**, s.17, 26, 27.

- İleri-ilerlemiş gelir, servet veraset vergisi.
- Kredilerin devlet tarafından denetimi.
- Sekiz saatlik iş günü.
- Gerekli olduğu durumlar dışında, gece çalışmalarının ve 14 yaşından küçük çocukların sanayide çalışmasının yasaklanması.”⁴⁰

1914 yılına kadar parlamentodaki milletvekili sayısını sürekli olarak artıran SAP, 1914 yılında İsveç’in en büyük partisi haline gelmiştir. Fakat çoğunluğu elde edip, iktidara tam olarak geçebilmeleri ancak 1932 yılında gerçekleşebilmiştir.⁴¹

İktidara gelen SAP, iç piyasanın genişlemesi ve üretimin özendirilmesi için, kullarındaki para miktarını artırmış, faiz haddini düşürmüş ve özel yatırımları teşvik etmiştir. Büyük kamu yatırımlarına girişerek hem tüketim artışı hem de başka alanlardaki yatırımlar dolaylı yoldan desteklenmiştir. Bu sayede ekonomide canlılık başlamış, teknik hedeflere ulaşılmıştır. Ekonomik hareketlilik ile beraber SAP, bir dizi sosyal reform programını uygulamaya koymuştur. 1934’te işsizlik sigortası, 1935’te yaşlılık sigortasının ve ailelere verilen yardımların artırılması gerçekleştirilmiştir. Sosyal konut yapımının hızlandırılmasıyla, sosyal güvenliği, eğitim eşitliğini ve yükselme imkânlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamış programların uygulamaya konmasıyla, “refah devleti”nin temelleri atılmıştır.⁴²

II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Sol Birikimler

Osmanlı’da sol akım II. Meşrutiyet’in ilanı ile olgunlaşmıştır. Zira 23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte dışa kapalı toplum açılmaya ve sansürün de kalkmasıyla birlikte gazete ve dergiler topluma hızla ulaşmaya başlamıştı.⁴³ Daha da önemlisi, 1908 – 1922 yılları arasında kurulan partiler arasında

⁴⁰ A.e., s. 29, 30.

⁴¹ A.e., s. 34.

⁴² İsmail Cem, a.g.e., s. 150.

⁴³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan, 8. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s. 44. Ayrıca II. Meşrutiyet’in ilanından 1938’e kadar olan politik sürecin ayrıntılı tahlili için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler**, Haz.: Erol Şadi Erdinç, 2 c., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, C:I-II.

sosyalist ve sosyal demokrat görüşlü partilere rastlamak mümkündür.⁴⁴ Fakat sol eğilimli bu oluşumların hiçbiri tam olarak ciddi bir etki yaratamamış, Türkiye’de gerçek anlamıyla sol akım 1960’a kadar beklemede kalmıştı.⁴⁵

Türkiye’de sol akımın bu kadar geç ortaya çıkmasının pek çok sebebi vardır. 1915 yılının istatistiklerine göre Osmanlı’da 264 müessesede toplam 14.060 çalışan gözükiyordu.⁴⁶ Bu durum, Türkiye’de Osmanlı’dan devralınmış bir sanayileşme hareketinin olmaması ve işçi sınıfının varlığının siyaset üzerinde önemli bir etki yaratabilmekten çok uzak olmasının en önemli göstergesidir. 1938 yılında, Cumhuriyet’in ilanından sonra geçen 15 yıllık süreç sonunda bile ülkede, 4.456 işyerinde ancak 180.374 işçi istihdam edilir hale gelmişti.⁴⁷ Aynı yıl tahmini nüfusun 16.926.000 dolaylarında gözükiyesiyle⁴⁸, ülkede istihdam edilen işçi sayısının ülke nüfusuna oranı yaklaşık olarak %1’den öteye gitmiyordu. Dolayısıyla işçi kesimin azlığı, işçilerin sınıfsal bilinçten de uzak kalmasını beraberinde getirmişti. Bu göstergelere ek olarak, toplum üzerinde Rus – Türk ilişkilerinin geçmişten gelen kötü etkisi⁴⁹ ve sosyalizm, komünizm gibi akımların dinsizlikle bağdaştırılması, Türkiye’de sol siyaseti engelleyen en önemli sebeplerden olmuştu.

Her ne kadar siyasi özgürlükler ve dolayısıyla sol siyaset için de II. Meşrutiyet bir milat olsa da, 1908’den itibaren İttihat ve Terakki’nin tutumu da sol

⁴⁴ Bu dönemde kurulan partilerin ayrıntılı bir tahlili için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, 3 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I-II-III.

⁴⁵ Ergun Aydınoglu, “**Sol Hakkında Her Şey**” mi?, Haz.: Özgür Deniz, İstanbul, Versus Kitap, 2008, s. 15. Ayrıca Cumhuriyet öncesindeki ve Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sol hareketler hakkında ayrıntılı analizler için bkz.: Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, Ed. Kerem Ünüvar, 2 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I-II; Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, Haz.: Erol Cihangir, 5. bsk., İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2009.

⁴⁶ A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistik**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, C:IV, No: 2024, 1997, s. 20.

⁴⁷ İktisat Vekaleti İş Dairesi, **İş İstatistikleri**, Ankara, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, No: 181, 1941, s. 4.

⁴⁸ Nüfus, yıllık nüfus artış hızı ve yıl ortası nüfus tahmini 1927 – 2000, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=201, 08 Haziran 2011.

⁴⁹ Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, Haz. Ayşe Ozil, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 32.

hareketler açısından olumsuz seyretmiştir. 1908 grevlerinin İttihat ve Terakki tarafından bozguna uğratılması bu olumsuzluklara bir örnek olabilir.⁵⁰

Bunlar bir yana, Türkiye’de 1960’a kadar kurulan sol partiler, doğrudan ideoloji ithal ettikleri için sol ideolojileri Türk toplumunun yapısına uyarlayamamışlardır. Bu döneme kadar, sol aydınlar ile halkın arası, köylünün arası, işçinin arası kopuk seyretmiştir. Sol aydınlar da yeterince birikime ulaşamamışlardır.

Cumhuriyet’in kurulduğu 1923 yılından, 1945 yılına kadar geçen 22 yıllık süreçte Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti olması ve ülkenin çok partili hayata geçişinin de ancak 1945 yılında gerçekleşebilmesinin politik zenginlik açısından köreltici bir unsur olduğu da aşikârdır. Özellikle bu tek partili dönemde tam anlamıyla bir sosyalizm ve komünizm tasfiyesi yürütülmesi⁵¹, sol siyaseti etkileyen bir diğer önemli unsurdur.

Örneğin, sol akımın tartışmasız en önemli kaynaklarından biri olan Komünist Manifesto’nun kitap olarak⁵² Türkçedeki ilk eksiksiz çevirisi, Türkiye Komünist Partisi genel sekreteri, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin kurucusu Dr. Şefik Hüsnü tarafından “Komünist Beyannamesi” adı ile 1923’te yayımlanmıştır.⁵³ 1848’de ilk kez yayımlandıktan sonra tüm dünyada bir hayli ilgi gören bu ideolojik eser, Türkçede ancak 75 yıl sonra hayat bulabilmiştir. Kerim Sadi’nin 1936’da yayımladığı “Komünist Parti Manifestosu” çevirisi ise, 29 Ağustos 1936’da Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Ufuk Uras, **Kurtuluş Savaşı’nda Sol**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2007, s. 52; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ed.: Melih Pekdemir, Çev.: Boğaç Babür Turna, 3. bs., 2. bsk., Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s. 643.

⁵¹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 79.

⁵² Komünist Manifesto’nun kitap olarak yayımı dışında, 1921 yılında çıkarılan Emek gazetesinin 2. sayısında ilk defa olarak Türkçe bir çevirisi bulunmaktadır. Mete Tunçay, **a.g.e.**, C:I, s. 323.

⁵³ Karl Marx, Friedrich Engels, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁴ **A.e.**, s. 29 - 30.

CHP'nin tek parti döneminde sol siyasete karşı yasağcı gibi gözükken bu durumun çıkış noktalarından bir tanesi aslında sınıfsız bir toplum anlayışına dayanmaktadır. Sınıfsız toplum anlayışı ise Milli Mücadele ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na uzanmaktadır. Milli Mücadele ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı bir siyasal kuruluş olan CHP, geniş tabanlı bir temele dayanmaktaydı ve bunun sebebi de var olan mücadelede mümkün olduğu kadar sosyal tabaka ve zümrenin desteğini sağlama ihtiyacıydı.⁵⁵ Milli Mücadele dönemi, bir sınıf çatışması görüşüne dayanmadığı için, Kurtuluş Savaşı bütün halkın, bütün sınıfların işbirliğiyle kazanılmıştı.⁵⁶

Milli Mücadele dönemindeki sol hareketler, Ankara ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin başlamasıyla paralel bir hız izlemiştir.⁵⁷ Anti-emperyalist mücadele için gerekli kaynakların sağlanması bakımından, Moskova ile yürütülen ilişkiler çok önemli olmuş ve bu dönemde Sovyetlere yönelik bir yakınlaşma gözlenmiştir. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak, o süreçlerde İstanbul'un tutucu çevreleri Milli Mücadele Hareketini Bolşeviklik ile suçlayıp kâfir olarak göstermeye çalışmışlardır.⁵⁸ Yaklaşık 45 yıllık bir süre sonra CHP'deki Ortanın Solu hareketine de karşı yürütülen en büyük kampanyalardan birinin CHP'nin komünizme kayması ve dinsizleşmesi yönünde olması, sol düşünceye yönelik gelen karşıt görüşlerin benzerliği noktasında önemli bir detaydır.

Milli Mücadele döneminde Ankara yönetiminin Sovyetlere yakınlaşması ideolojik bir sebeple olmasa da, Mustafa Kemal 7 Aralık 1922 tarihinde halkçılık ilkesine dayanan bir "Halk Fırkası" kurmak istediğini açıkladı.⁵⁹ Böylece Mustafa Kemal, Ulusal Mücadele sırasında geniş tabana yayılan desteği, halkçılık ilkesiyle pekiştirerek, tüm halka yayma çabasını vermekteydi. Dolayısıyla yeni devletin temeli

⁵⁵ Suna Kili, **1960–1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 17.

⁵⁶ **A.e.**, s. 68.

⁵⁷ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 258.

⁵⁸ **A.e.**, s. 286 - 287.

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ed.: Özgü Çelik, İstanbul, Say Yayınları, 2004, s. 539.

olan Halk Fırkası⁶⁰ da 9 Eylül 1923'te kabul edilen ilk tüzüğüyle kendini herhangi bir sınıfa dair değil tüm halka yönelik bir parti olarak tanımlamış oluyor ve halkçılık ilkesini de, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir topluluğun, hiçbir kişinin imtiyazını kabul etmeme şeklinde yorumluyordu.⁶¹

Mustafa Kemal'in ve CHP'nin desteklediği bu halkçılık anlayışı herhangi bir sınıfa dayalı sistemi ve rejimi reddetmiş oluyordu. Zaten Mustafa Kemal de birçok defa komünist sistemin Türkiye'ye uygun bir sistem olmadığını, Bolşevizmin de özgürlükçü bir ortam yaratmayacağını dile getirmişti.⁶² Tek parti yönetimindeki sosyalizm ve komünizm tasfiyesinin temeli, genel olarak bu düşüncelere bağlıydı.

1930'larda ise İtalya ve Almanya'da hızla yükselen faşist ideolojiler, Türkiye'yi dolaylı olarak etki alanına çekiyordu. Her ne kadar İtalya'nın yönetimine belirgin bir karşıtlık olsa da, Almanya ile var olan ekonomik ilişkiler sebebiyle Ankara'nın siyaseti ve ideolojisi de etkileniyordu. Bu etkilenmelerin devamında 1938'de sola ve işçilere daha baskıcı bir konuma gelindi.⁶³ 1936 yılında Türk Ceza Kanunu'na eklenen 141. ve 142. maddeler⁶⁴ ile de sınıflara dayalı sol siyaset bir hayli engellenmişti. Fakat bu olumsuz gelişmelere rağmen çalışmalarına 1932'de başlanıp yine 1936'da çıkarılan İş Kanunu da Türkiye işçi sınıfının tarihi açısından önemli bir gelişmedir.⁶⁵ Bu kanun işçilere grev hakkı tanımasa da 48 saatlik bir çalışma haftası hakkını, mecburi iş teftişi ve anlaşmazlıklar için mecburi hakem heyeti öngören, sınıfsız, dayanışmacı toplum anlayışına uygun bir kanundu.⁶⁶

⁶⁰ 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası ismiyle kurulan parti, 10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası, Mayıs 1935 tarihindeki 4. Kurultay'da ise günümüzdeki Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi**, İstanbul, Şevket Ünal Matbaası, 1962, s. 9 – 10.

⁶² Suna Kili, **a.g.e.**, s. 31.

⁶³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 86, 88.

⁶⁴ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936**, Ed. Kerem Ünüvar, 2 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:II, 2009, s. 157.

⁶⁵ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁶ Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Çev.: Belkis Tarhan, Nüvit Tarhan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 71; Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 644.

Ancak CHP açısından dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta partinin hiçbir zaman gerçek anlamda totaliter bir parti olmayışı ve demokratik unsurları içinde barındırmasıdır. Dönemin faşist veya komünist iktidarlarına nitelik olarak benzememiştir.⁶⁷ CHP'nin 1926 – 1935 yılları arasında Avrupa'nın ileri ve bugünkü söylemle “Ortanın Solu”ndaki radikal partilerinin toplandığı “Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilafı”na davet edilerek, gözlemci olarak katılması ve dönemin faşist partilerinden, ilerici ve demokratik yapıları partileriyle yaklaşması bu bağlamda kayda değer bir gelişmedir.⁶⁸

Nihayetinde tüm bu sürece ek olarak, Cumhuriyet Devrimi'ni gerçekleştirmiş, en başından beri halkçılığı benimseyen ve 1931'de parti ilkelerine devletçilik ve devrimcilik ilkelerini de ekleyen⁶⁹ hareketin, Batılı anlamda Marksist kökenli bir sol parti olmasa da, sol fikriyattan tamamen uzak kaldığını iddia etmek de zor olacaktır.⁷⁰ Zira 1920'li yılların düşün sisteminde, ulus egemenliğine dayalı, saltanat ve hilafetten kopmuş bir ulus devlet kurmak, sosyalist bir düzen kurmak kadar aşırı devrimci bir hareket olarak algılanıyordu.⁷¹ 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal'in belirleyerek CHP'nin temelini oluşturacak olan “Dokuz Umde”⁷² de Suna Kili'ye göre CHP'nin “*sağ düşüncenin karşısında olduğunu kanıtlamaktadır.*”⁷³ Laiklik projesi kapsamında, devletin din kontrolünden çıkarılması sebebiyle hilafetin 1924'te kaldırılmasıyla beraber Tehvid-i Tedrisat kanunu ile ülkede eğitimin de çağdaştırılmaya çalışılması⁷⁴ ayrıca Aralık 1934'te kadınlara meclis seçimlerinde

⁶⁷ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, 4. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 359.

⁶⁸ Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme ve Hakkı Uyar, “CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)”, (Çevrimiçi) <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/>, 08 Haziran 2011.

⁶⁹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, 4. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 57, 58.

⁷⁰ Haluk Ülman ile 22 – 26 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

⁷¹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz.: Ahmet Kuyaş, Ed. Ayşe Erdem, 13. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 485 - 486.

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 539. Ayrıca 9 Umde'nin tam metni için bkz.: **Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963, s. 9 – 10.

⁷³ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 43.

⁷⁴ Namık Sinan Turan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 300.

seçme ve seçilme hakkı tanınması⁷⁵ gibi önemli sosyal reformlar sağ düşüncede bir hareketin kolay kolay gerçekleştiremeyeceği düzeyde atılımlardı.

Benzer şekilde, 1965'ten sonraki yıllarda CHP'de "Ortanın Solu" hareketinin lideri olacak isim Bülent Ecevit, Kurtuluş Savaşı'yla başlayan ve Cumhuriyet ile son bulan Türk devrim hareketini sol bir hareket olarak tanımlamaktadır.⁷⁶ Çünkü Kurtuluş Savaşı, hem emperyalizme karşı bir direniş, hem de mevcut düzen olan saltanata karşı bir ihtilal hareketidir.⁷⁷

CHP'nin temelinde halkçılık, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinden kaynaklı sol bir anlayış olsa da, 1923 – 1945 yılları arasında süren 22 yıllık tek parti yönetimi süresince, CHP'nin bir taraftan reformları devam ettirirken bir taraftan da devrimleri korumak ve yaygınlaştırmak amacıyla sürdürdüğü uygulamalar muhafazakâr, tutucu ve donuk uygulamalar olarak algılanmıştır.⁷⁸ Bu konuma gelmede etkili olan sebepleri dönemin şartları içinde aramak gerekmektedir. Özellikle yurtiçinde meydana gelen isyanları⁷⁹ ve yurtdışında cereyan eden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 1939 – 1945 yılları arasında süren 2. Dünya Savaşı gibi tüm dünyayı etkisi altına alan olayları, CHP uygulamalarını temelden etkileyen dönemsel şartlar içine koymak mümkündür. Fakat CHP'nin ideolojisinde totaliter bir parti olma amacı hiç bulunmadığı gibi Mustafa Kemal de en başından beri; partiler, sendikalar, özgür basın ve düşüncelerin özgürce ifadesi gibi liberal demokratik kurumların, Türk toplumu uygun gelişme aşamasına gelir gelmez yürürlüğe konulmasını benimsemiştir.⁸⁰

⁷⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 386.

⁷⁶ Bülent Ecevit, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁷ Alev Coşkun, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁸ Hasan Bülent Kahraman, **Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 11. Ayrıca İdris Küçükömer de CHP çizgisinin aslında sağa yatkın bir siyaset olduğunu dile getirerek Türkiye'deki sağ – sol anlayışının ters vurgulandığını öne sürmüştür. İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2010, s. 86.

⁷⁹ 1924 – 1938 yılları arasında 18 Kürt isyanı olmuştur. Ayşe Güneş Ayata, **a.g.e.**, s. 65.

⁸⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 73.

Osmanlı ve Türkiye’de Kurulan Sosyal Demokrat ve Sosyalist Görüşlü Bazı Partiler

Osmanlı’da, II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 yılından, Cumhuriyet döneminde 1965’teki CHP’nin Ortanın Solu hareketine kadar, onlarca sol eğilimli, hatta sosyal demokrat ve sosyalist görüşlü parti kurulmuştur.⁸¹ Bunlardan birkaçı demokrat, sosyal demokrat veya sosyalist isimler almayı tercih etmiştir.

6 Şubat 1909’da kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası, Tarık Zafer Tunaya’nın da vurguladığı gibi Türkiye’deki ilk “Demokrat Parti” olması bakımından önem taşımaktadır.⁸² Partinin kurucuları İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abut, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Ser makinist Rıza Bey’ler ve Dr. Abdullah Cevdet ile Dr. İbrahim Temo’dur.⁸³ Fırka, ideolojik platformda çoğulculuğu savunan bir yapıya sahip olmakla birlikte, dönemin iktidar partisi tarafından uygulanan kuvvetli ve sert bir idare karşısında hür ve demokratik fikirleri yaymak ve savunmak amacını taşımaktadır.⁸⁴

Fırkanın programında, Osmanlı’daki nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan sanayi erbabı, çiftçi ve işçi kesimin hak ve hukukunun, eşitlik ve hürriyet çerçevesinde korunması gerektiği belirtilmektedir. Fırka, saydığı bu kesimlerin “her türlü mağduriyetten kurtarılması ve gaye ve saadetlerinin temini”ni hedeflemesinden ötürü, sosyal bir yön de içermektedir.⁸⁵

⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Aclan Sayılın, **a.g.e.**; Hüseyin Akyol, **Türkiye’de Sol Örgütler: Bölüne Bölüne Büyümek**, Ed.: Bülent Özçelik, 2. bsk., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010; Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C:I, II; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, 3 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I-II-III.

⁸² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, Haz.: Erol Şadi Erdiç, 2 c., 3. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, C:I, 2009, s. 285.

⁸³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908 – 1918**, 3 c., 3. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I, 2009, s. 205.

⁸⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, s. 286.

⁸⁵ **A.e.**, s. 291.

Program ayrıca, işçi-işveren ilişkilerinde aracılık etmeyi, istismarı önlemeyi, köylü ve işçiden alınan vergileri azaltmayı, fakir halka iş sağlamayı ve devlet arazisini muhtaç çiftçiye dağıtmayı öngörmektedir. Orman ve madenler gibi doğal kaynakların da devletleştirilmesinden yanadır. Siyasi haklar konusunda da maddeler içeren program, seçimlerin tek dereceli, eşit ve gizli yapılmasını belirtmektedir.⁸⁶

Programındaki bu maddeler dolayısıyla, sosyal düzen konusunda da görüşler belirten Osmanlı Demokrat Fırkası'nın sosyal demokrasiye yakın bir çizgi takip ettiğini söylemek çok yanlış olmayacaktır. Fakat fırkanın yaşamı çok sürmemiş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmayı tercih etmiştir. Üyelerinden bir kısmı ise Osmanlı Sosyalist Fırkası'na geçmiştir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hüseyin Hilmi liderliğinde, Namık Hasan, Pertev, Tevfik, İbnil Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi tarafından Eylül 1910'da İstanbul'da kurulmuştur.⁸⁷ Fırka, sosyalist kelimesini içeren ilk parti olma özelliğine sahiptir. Fakat gerçek anlamda sosyalist bir parti olamamıştır.

OSF'nin 22 maddelik programında, tüm seçimlerin tek dereceli yapılması, geniş bir basın ve toplantı özgürlüğünün sağlanması, ölüm cezasının kaldırılması öngörülmektedir. Ayrıca insanın ihtiyaçlarından olan tüketim eşyalarından vergilerin kaldırılması, demiryolu, maden ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesi, tekellerin dağıtılması, işçilere grev hakkı tanınması, işçi sendikalarına yardımda bulunulması gibi bir takım görüşlere de programda yer verilmektedir.⁸⁸ Fazla bir etkinlik gösteremeyen fırka, daha sonra tekrar Hüseyin Hilmi tarafından bu sefer Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla 1919'da kuruldu.

1918 yılında Hazan Rıza Bey, Kazım Bey, Halit Paşa, Yorgaki Efendi, Dr. Lebib Bey, Cemal Efendi ve Salim Bey tarafından kurulan Sosyal Demokrat Fırkası, programıyla kendisini İkinci Enternasyonal'e bağlı saymıştır ve bu sebeple kendini

⁸⁶ A.e., s. 292, 293.

⁸⁷ Hüseyin Akyol, a.g.e., s. 20.

⁸⁸ Aclan Sayılğan, a.g.e., s. 38.

diğer partilerden farklı görmektedir.⁸⁹ Fırkanın amacı, bütün işçilerin sendikalar içinde örgütlenmeleri, çalışma şartları ile geçim durumlarının iyileştirilmesi ve kaza, hastalık, yaşlılık gibi hallerde yardım görmelerini sağlamaktı. Kurucu Dr. Hasan Rıza Bey, Wilson Prensipleri'nin doğru uygulanması halinde ülkenin kurtulacağına inanmaktaydı.⁹⁰

Örgütlenmeyi başaramayan fırka, özel bir yayın organına da sahip olamamıştır ve bütçesi çok zayıf kalmıştır. 1919 seçiminden sonra ise adı duyulmaz hale gelmiştir.⁹¹

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde, Cemil Arif Alpay, Mustafa Yıldız ve Sadık Acarlı tarafından Nisan 1946'da kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi, Hasan Rıza Bey tarafından 1918'de kurulan Sosyal Demokrat Fırka'nın devamı niteliğinde olmuş ve aynı çizgiyi korumaya çalışmıştır.⁹² Sosyalist eğilimli parti, programında, cumhuriyet rejimini kabul etmekte, hak ve özgürlüklere kayıtsız ve şartsız saygı gösterilmesi ve vatandaşların hayat koşullarını garanti edecek örgütlerin oluşturulmasını öngörmektedir. Fakat hiçbir seçime katılamayan parti, genel başkanının hayatını kaybedip, kurucu sayısının üçten aza düşmesiyle, 1952'de feshedilmiştir.⁹³

Sosyal Demokrat Parti, Sıtkı Ulay, Alaattin Tiritioğlu ve Minnetullah Haydaroğlu tarafından 21 Eylül 1964'te kurulmuştur.⁹⁴ Parti programında, partinin Atatürk ilkelerine bağlı olduğu belirtilmektedir.⁹⁵ Sosyal demokrat bir çizgiye sahip olan parti, kapitalist demokrasi anlayışında olduğu gibi herhangi bir zümrenin egemenliğine karşı çıktığını belirtmekte ancak mülkiyet düşmanı olmadığını da vurgulamaktadır. Yine de, kamu yararı gözeterek teşebbüslerin millileştirilebileceği

⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918 – 1922**, 3 c., 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, C:II, 2010, s. 237.

⁹⁰ Hüseyin Akyol, **a.g.e.**, s. 21.

⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 238, 239.

⁹² Gülsüm Tütüncü Esmel, **a.g.e.**, s. 30.

⁹³ Hüseyin Akyol, **a.g.e.**, s. 33.

⁹⁴ Hüseyin Akyol, **a.g.e.**, s. 49.

⁹⁵ **Sosyal Demokrasi Nedir?**, s. 23.

belirlenmektedir. Özel teşebbüsün kamu yararına uygun olarak çalışması da görüşlerin arasındadır. Parti ayrıca yabancı sermayeye de karşı durmamaktadır.⁹⁶

SDP, kendini sadece ücretli işçilerin partisi olarak değil, tüm çalışanların partisi olarak görmektedir. Parti ayrıca uzun vadeli planlamayı ekonomide esas almaktadır ve Toprak Reformu'nun hemen gerçekleştirilmesinden yanadır.⁹⁷

Bu görüşlere sahip olan SDP, hiçbir seçime katılmamış, 1965 seçimlerinde ise CHP'yi desteklediğini açıklamıştır.⁹⁸

1923 – 1945 Yılları Arasındaki Tek Parti Döneminde Politik Durum

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Türkiye tam anlamıyla tarım ve hizmet toplumdur. 1923 yılında GSMH'nin sabit fiyatlar üzerinden tarım sektörüne düşen oranı %43,1 iken sanayi sektörüne düşen oran ancak %10,6 idi. Geriye kalan yaklaşık %46,2'lik oran ise hizmet sektörü oluşturuyordu.⁹⁹

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde devrimci kadro, anti-emperyalist görüşlerini sürdürse de, liberal ekonomiye karşı yakın bir tutum sergilemiş ve alınan kararlar doğrultusunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel girişimi destekleyen bir kalkınma modeli izlemişti.¹⁰⁰ İzmir İktisat Kongresi'nde Ekonomi Bakanı, yeni rejimin ulusal egemenliğinin ekonomiye bağlı olduğunu şöyle dile getirmişti:

*“Ulusal egemenliği ulusal ekonomik egemenlik olarak anlıyorum. Aksi halde ulusal egemenlik bir hayal olur.”*¹⁰¹

⁹⁶ A.e., s. 25, 26.

⁹⁷ A.e., s. 26 – 30.

⁹⁸ *Ulus*, 5 Eylül 1965, s. 1.

⁹⁹ *İstatistik Göstergeler 1923–2009*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, No: 3493, 2010, s. 646.

¹⁰⁰ Suna Kili, a.g.e., 72 – 73. Bu konuda ayrıca bkz.: L. Hilal Akgül, *Ekonomide Kurtuluş Savaşımı*, İstanbul, Altın Yayınları, 2006.

¹⁰¹ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 115.

Mustafa Kemal'e göre de, ulusal egemenlik ekonomik bağımsızlıktan ayrı düşünülemezdi.¹⁰² Bu durumda, bağımsız bir ekonomiyi üstlenecek yapı kimin üzerine olmalı sorusuna verilen cevap, Türk burjuvazisi yani milli burjuvazi yaratma yolunda ilerlemek oldu. Aslında bu İttihat ve Terakki'den beri var olan "Milli İktisat" anlayışından başka bir şey değildir.¹⁰³ Milli İktisat görüşü gerekirse savaşın koşullarından da yararlanarak, devlet desteğiyle yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesine, bu sayede de kalkınmanın ve modernleşmenin mümkün olabileceğine dayanıyordu.¹⁰⁴

İzmir İktisat Kongresi de genel olarak kalkınmacı yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik denetimin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören iktisadi felsefe ve görüşleri temsil etmiştir.¹⁰⁵

Aslında bu tutumdaki önemli sebeplerden biri, o tarihlerde kapitalist sistem dışında endüstrileşmiş modern bir ülke örneği olmamasıydı.¹⁰⁶ Komünist kalkınma sistemi henüz yeni deneniyordu ve zaten Kemalist sistemin aşırı sola karşı olan tavrı belliydi.

Mustafa Kemal, ayrıca demokratik bir sistemin varlığını kesinlikle savunuyordu. Örneğin, 8 Mart 1928'de Fransız Matin Gazetesi'ne verdiği bir demeçte, "*Türk demokrasisi Fransız İhtilali'nin açtığı yolu izlemiş, ancak kendisine özgü ayırt edici özellikleriyle gelişmiştir.*" demişti.¹⁰⁷ Fakat devrimlerin oturması ve demokratik siyasi hayata geçilebilmesi önemli bir zamanlama işiydi. Türkiye'nin çözüm bekleyen sayısız milli sorunları, memleketi zorunlu olarak uzun süreli bir tek

¹⁰² Hikmet Bil, "Herşeyden Önce İktisadi Hâkimiyet", **Kemalizm**, No: 14, Eylül 1963, s. 12.

¹⁰³ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 11. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 206; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 14. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010, s. 46.

¹⁰⁴ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁰⁵ **A.e.**, s. 46.

¹⁰⁶ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁰⁷ Orhan Koloğlu, **Kim Bu Ecevit?**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 77.

partili devre itmişti.¹⁰⁸ Bu tek parti dönemi ise ideolojik olmayan, otoriter – pragmatik bir sistemdi. Milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşirmeyi gerçekleştirme gibi esasları hedef almaktaydı. Çoğulcu düzene kapalı değildi.¹⁰⁹ Fakat CHP tüm halkı temsil ettiğini düşündüğü için, pratikte başka bir partiye gerek duyulmuyordu. Dolayısıyla kendilerini demokratik olarak tanımlıyorlardı.¹¹⁰

Cumhuriyet'in, biri 1924'te diğeri de 1930'da yapılan iki önemli çok partili hayat denemesi, ülkede koşullar henüz elverişli olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunlardan ilki 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası idi.¹¹¹ Aralarında Ali Fuad Cebesoy, Kazım Karabekir, Dr. Adnan Adıvar ve H. Rauf Orbay gibi Milli Mücadele isimlerinin yer aldığı TCF, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün CHF'sine göre daha liberal bir siyasetten yanaydı. Özellikle, ılımlı bir kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemeleri ve Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı görevinin bir kişide birleşmemesine dair görüşleri, bu farklılıkların başında geliyordu.¹¹²

Ancak TCF'nin parti programına koyduğu “*Fırka, efkâr ve itikadî diniyeye hürmetkârdır.*”¹¹³ ibaresi CHF tarafından hoş karşılanmamış ve bir gericilik hatta karşı devrim olarak algılanmıştı.¹¹⁴ 1925'te gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı ile bazı TCF üyelerinin ilişkileri olduğu öne sürüldüğünden, isyanın bastırılmasından sonra TCF, 5 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılarak siyasi arenaya veda etmiş oldu. TCF denemesi ve Şeyh Sait İsyanı sürecinde seferberlik kararı

¹⁰⁸ Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966, s. 21.

¹⁰⁹ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 15. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 178.

¹¹⁰ Hakkı Uyar, “Modernleşme Sürecinde CHP'nin Rolü”, (Çevrimiçi) <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/>, 10 Haziran 2011.

¹¹¹ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Haz.: Fahri Aral, 6. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 233. Ayrıca TCF hakkında ayrıntılı analizler için bkz.: Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924-1925**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Cedit Yayınları, 2002; Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1995.

¹¹² Suna Kili, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹³ Celâl Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y., y.y., t.y., s. 37.

¹¹⁴ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 77; Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 75.

alındı, sıkıyönetim genişletildi ve bunlara yasal dayanak sağlama amacıyla Takrir-i Sükûn yasası çıkartıldı¹¹⁵ ve 4 Mart 1929'da Takrir-i Sükûn kaldırılıncaya kadar ülkede başka bir muhalefet doğmasına olanak verilmedi.¹¹⁶

TCF'den sonra ikinci deneme, 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası oldu. SCF'nin TCF'den belirgin farkı, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar tarafından Mustafa Kemal'in önerisiyle kurulmuş olmasıydı.¹¹⁷ Mustafa Kemal bu şekilde, iktidara rakip olacak değil, onu eleştirecek ve denetleyecek bir muhalefetten yana siyaset izliyordu.¹¹⁸ Yani, Maurice Duverger'in tanımladığı şekliyle, kurulu mevcut düzeni kabul ederek buna itiraz etmeden rejim içinde savaş verecek¹¹⁹ bir partiden yanaydı. TCF'nin başarısız bir deneme olmasına rağmen, Mustafa Kemal'in 1930'da SCF'ye olanak tanınmasının sebebi, yapıcı bir muhalefet yaratmak ve Takrir-i Sükûn yasası yürürlükten kalkmışken, muhalif tepkileri ölçebilmektir.¹²⁰

Gerçekten de SCF'nin açılmasıyla birlikte birçok muhalif kesim partiye akın etti ve şikâyetlerini dile getirdi.¹²¹ SCF yokluktan bunalan halk için bir umut olmuştu.¹²² Fakat kısa süre sonra parti, karşı devrimci kesimin odak noktası haline geldiğinden CHP tarafından tepki toplamış ve Aralık 1930'da kendini feshetmişti.¹²³

SCF'nin de kapanmasıyla, Mustafa Kemal bir gerçekle karşı karşıya kaldı. CHF ve yapılan devrimler henüz halka inememişti.¹²⁴ Bu süreçten sonra yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, halkın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları bizzat

¹¹⁵ Toktamış Ateş, **a.g.e.**, s. 235.

¹¹⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 75 – 76.

¹¹⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Ed.: Neval Akbıyık, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 152; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 13.

¹¹⁸ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹⁹ Maurice Duverger, **Politikaya Giriş**, s. 146.

¹²⁰ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 13.

¹²¹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 77.

¹²² Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 54.

¹²³ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, 15, 16.

¹²⁴ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 79; Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 16.

gördükten sonra, yeni çözümler arayışına girecekti. Bu yeni çözümler içinde devletçilik politikası da yavaş yavaş beliriyordu.

İzmir İktisat Kongresi'yle alınan özel teşebbüsü destekleme kararından sonra liberal bir ekonomi politikası izlenmiş, fakat bu tutum ülke içerisinde kısa sürede milyonerler çıkarsa da, ülke genelindeki fakirliği ve yokluğu çözememiş, aksine CHF ile sermaye kesimlerini yaklaştırmış ama CHF ile halkın arasını açmıştı.¹²⁵

1929'da başlayan Dünya Ekonomik Buhranı ise tüm dünyadaki liberal ekonomi akımını kökünden etkilemesine rağmen Sovyetler Birliği'ni sarsmadığı için ekonomik alanda devlet müdahalesinin gerekli olabileceğini göstermişti.¹²⁶ Dünyadaki bu krizin Türkiye'yi etkilemesi de gecikmedi. Ekonomik bir durgunlaşma ve fakirleşme baş gösterdi. 1923 – 1929 arasındaki iç sermaye birikimi eridi. Ekonomik temeller çöktü, toprak geliri sıfıra indi.¹²⁷

Ülkedeki ve dünyadaki bu süreçler, CHF'yi de yeni siyaset arayışlarına götürecekti. 10 Mayıs 1931 günü yapılacak olan CHF'nin 3. Kurultayı bu arayışta önemli bir tarih olacaktı. Mustafa Kemal'in Ocak 1931'de İzmir'de yaptığı konuşmadaki "*Fırkamızın takip ettiği program, ekonomik açıdan devletçidir.*" sözleri, 3. Kurultay'da CHF programına devletçilik ve devrimcilik ilkelerinin de girmesiyle resmileştirilmiş olacaktı.¹²⁸ Böylece CHF, cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine, devletçilik ve devrimcilik ilkelerini de ekleyerek "6 Ok"u tamamlamış oluyordu ve CHF artık devletçi ve devrimci bir partiydi.

1932'den sonra ise Türkiye ekonomisi politikasında devletçilik hâkim olmaya başlamıştır.¹²⁹ Türk sanayisinin büyümesi için, 1933 yılında ilk beş yıllık Sanayi Kalkınma Planı hazırlanmış ve 9 Ocak 1934'te onaylanmasıyla uygulamaya

¹²⁵ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 51 – 53.

¹²⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, 4. bsk., İstanbul, Hil Yayın, 2010, s. 17.

¹²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, 19. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 423.

¹²⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 57 – 58.

¹²⁹ Alev Coşkun, **a.g.e.**, s. 33.

girmiştir.¹³⁰ CHP'nin 9 Mayıs 1935'te yaptığı 4. Kurultay'da, parti-devlet anlayışı ise resmileşmiş oldu.¹³¹ 18 Haziran 1936'da İsmet İnönü'nün genelgesiyle İçişleri Bakanı parti genel sekreterliğine, illerde de valiler parti il başkanlığına alındı.¹³² 5 Şubat 1937'de 6 Ok anayasaya koyuldu.¹³³

Eylül 1937'de ise ülkede işin çoğalması, zenginleşmesi ve serbest girişimin özendirilmesi için Celal Bayar başbakanlığa getirildi.¹³⁴ Böylece devletçi yapının biraz azaltılması planlanıyordu. 1 Kasım 1937'de Mustafa Kemal, önceden de dile getirdiği Toprak Reformu konusunu Meclis açılış konuşmasında tekrar dile getirmiş ve topraksız yurttaşlara toprak dağıtılmasının önemini ve zorunluluğunu vurgulamıştı.¹³⁵

Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de yaşamını yitirmesinin ardından Cumhurbaşkanlığa İsmet İnönü gelmiş ve 26 Aralık 1938 günü yapılan 1. Olağanüstü Kurultay'da İnönü, CHP'nin “değişmez genel başkanı” ve “Milli Şef” ilan edilmişti.¹³⁶

İnönü bu tutumuyla her ne kadar demokratik bir sisteme geçiş için henüz umut vermese de, 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemediyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez.

¹³⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 384; Celâl Bozkurt, **a.g.e.**, s. 29.

¹³¹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 21.

¹³² Hüseyin Akyol, **a.g.e.**, s. 175.

¹³³ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 155; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 3 c., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:I, 1966, s. 394.

¹³⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 66, 67.

¹³⁵ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 21. Ayrıca konuşmanın toprak reformu bölümünü içeren kısmı için bkz.: **Toprak Reformu**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965, s. 6, 7.

¹³⁶ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 76.

Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek selabetle olacaktır.”¹³⁷

Bu sözler demokratik bir idarenin, serbest seçimlere geçme niyetinin bir ifadesiydi.¹³⁸ Gerçekten de bu konuşmanın ardından 29 Mayıs 1939’da toplanan CHP’nin 5. Kurultayı kesin bir değişim sinyali oldu. Meclis’te iktidara aykırı olmasa da muhalif çerçevede işleyecek bir “Müstakil Grup” kuruldu.¹³⁹ Ayrıca parti-devlet anlayışı azaltılıp, partinin il başkanları ile valilerin, İçişleri Bakanı ile genel sekreterin aynı kişiler olmasından da vazgeçildi.¹⁴⁰ Fakat İnönü’nün en zorlu dönemi bu kurultaydan kısa bir süre sonra 2. Dünya Savaşı’nın vuku bulmasıyla başlayacaktı. 2. Dünya Savaşı süresince demokrasiye geçiş ertelenmiş, askerî harcamalar artmış ve ikinci beş yıllık sanayi planı yarıda bırakılmıştı.¹⁴¹

2. Dünya Savaşı boyunca 500.000 kişilik bir orduyu silah altında tutmak Türkiye ekonomisi için büyük bir yükü. Bu yük sebebiyle alınması gereken bir takım önlemler oluştu. Bu önlemler arasında Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi bulunuyordu.¹⁴² Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940’ta, Varlık Vergisi ise 11 Kasım 1942’de kabul edilmiş 12 Kasım’da yürürlüğe girmişti.¹⁴³ Milli Korunma Kanunu gereğince artık hangi malın ne kadar üretileceğine devlet karar verecek, yatırımlar hükümetin izniyle yapılacak, kurallara uymayan işletmeler ise tazminatı ödenerek devletleştirilecekti.¹⁴⁴ Hükümetin Kasım 1942’de Varlık Vergisi’ni çıkarmasındaki dayanağı ise şuydu:

“Harb ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkalâde kazançları, kanunlarımızın vergilendirmemekte olduğu, bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap

¹³⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 7 c., 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:I, 1990, s. 16 – 17; **Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.**, s. 37.

¹³⁸ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 17.

¹³⁹ Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Ed.: Kudret Emiroğlu, Çev.: Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 76.

¹⁴⁰ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 86; Hüseyin Akyol, **a.g.e.**, s. 175; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 475.

¹⁴¹ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1987, s. 12.

¹⁴² İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Ed.: Ali Berktaş, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 257, 258.

¹⁴³ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁴⁴ İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 258.

ettikleri, piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu şekilde fevkalâde kazanç temin ettiğinin tespiti ile, azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi. v.s."¹⁴⁵

Özellikle Varlık Vergisi ülke içinde haksızlıklara sebep olmuş, şikâyetlere yol açmıştır. Borcunu on beş günde yatırmayanlar Aşkale'deki taşocaklarında çalıştırılmışlardır.¹⁴⁶ Savaş dönemindeki bu tutumlar CHP'de devletçilik ilkesini pekiştiren fakat halkçılık ilkesini zayıflatan bir anlayış olmuştur.¹⁴⁷

Varlık Vergisi ile hükümet, toplamayı planladığı 425 milyon liranın 315 milyon lirasını yani %74'ünü alabilmişti ve tepkilerin artmasıyla 15 Mart 1944'te geriye kalan alacakların tahsili iptal edilerek yasa kaldırılmıştı.¹⁴⁸

Savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançlara ise 1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi getirildi. Bu vergiyle büyük çiftçilerin mal ve para olarak vergilendirilmesi hedefleniyor, kapsama küçük çiftçi de dâhil ediliyordu. 1946 yılında kaldırılan Toprak Mahsulleri Vergisi ile, 600.000 ton hububat toplanabilmiş, 167 milyon liralık gelir¹⁴⁹ elde edilmişti. Fakat bu vergi sadece halkı değil CHP'yi de etkilemişti. Zira CHP içerisindeki toprak sahibi milletvekilleri olan Emin Sazak, Naci Demirağ, Cemil Sait Barlas, Hamdi Şarlan gibi önemli isimler vergiyi şiddetle eleştirmişti.¹⁵⁰

Tek partili dönemin son kurultayı ise 10 Mayıs 1943 tarihli 6. Kurultay oldu. Bu kurultayda liberalleşmeye daha da ağırlık verildi ve devletçilik anlayışında özel teşebbüsün lehinde değişmeler yaşandı. Ayrıca müstakil grup üyelerinin sayısı 21'den 35'e çıkarılarak muhalefetin önemi vurgulandı.¹⁵¹

¹⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 3 c., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:II, 1967, s. 232.

¹⁴⁶ İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 259, 260.

¹⁴⁷ Bülent Ecevit, **Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 54.

¹⁴⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 90; Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁴⁹ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁵⁰ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵¹ **A.e.**, s. 92, 93.

1945'te 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle, hem Türkiye hem CHP yeni bir döneme girecekti. CHP artık hem anlayışını hem de siyasetini yenileyeceği önemli bir değişim sürecine adım atıyordu.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTEN 1961 ANAYASASI'NA CHP'NİN DEĞİŞİM SÜRECİNDEKİ DEMOKRATLAŞMA VE SOSYAL KİMLİK KAZANMA HAREKETLERİ

1.1. 1945 – 1950 YILLARI ARASINDA ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

22 yıllık tek parti iktidarını sürdüren CHP, 1945'e gelindiğinde yepyeni bir yurtiçi ve yurtdışı süreçle karşı karşıyaydı. 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber, savaştan galip çıkan devletler, Milletler Cemiyeti'nin devamı sayılabilecek¹ olan Birleşmiş Milletler'in çatısı altında, 24 Ekim 1945 tarihinde resmen yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Yasası ile, bir araya geldiler.²

Savaş süresince yıkımı ve ağır tahribatı yaşanan devletlerin, bu duruma artık son vermek ve barışçıl bir sürece girebilmek için toplandıkları bu organizasyonda, totaliter ve faşist rejimlerin tüm dünyaya zarar verdiği ve demokratik rejimlerin yaşama saygılı olduğu dile getirildi.

Kurulduğu günden beri batılılaşma yolunda politikalar izleyen Türkiye için BM üyeliği önemli bir basamak olmuştu. 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan Soğuk Savaş döneminde dünya iki kutuplu bir sisteme dönüşmüş ve bu sistemde Türkiye Batı'ya daha da yakınlaşmıştı. Bu yakınlaşmanın hızlanmasında Sovyetler Birliği'nin de etkisi büyüktü.³

¹ Milletler Cemiyeti de, Birleşmiş Milletler gibi savaştan galip çıkan devletlerin kurduğu bir sistem olmuştur. Hukuki ve siyasal bakımdan da BM, MC'nin devamı niteliğinde görülmektedir. Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika: İlkeler – Kavramlar – Kurumlar**, 5. bsk., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000, s. 512, 513.

² Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınevi, 2006, s. 22.

³ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 119; Emre Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 21.

23 Şubat 1945'te Türkiye ile ABD arasında imzalanan Askerî Yardım Antlaşması'ndan⁴ kısa bir süre sonra 19 Mart 1945'te Sovyetler, 1925 tarihli Dostluk Antlaşmasını mevcut haliyle yenilemeyeceklerini bildirdiler.⁵ Doğu sınırlarının güvenliğini sağlayan bu antlaşmanın feshi, Türkiye için yeni bir güvenlik tehdidi oluşturdu. Zaten daha 10 Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı'nda bile Stalin'in Montrö konusundaki görüşleri, Türkiye üzerinde açık bir tehlikeyi ortaya çıkarmıştı.⁶ Kamuoyuna yansıtılan bir gelişme de Sovyetler'in 7 Haziran 1945 tarihinde Kars ve Ardahan ile Boğazlar'da bir üs talep etmesiydi.⁷ Dolayısıyla Sovyetler'in varlığı, Türkiye'nin Batı desteğine olan ihtiyacını daha da belirginleştiriyordu.

1939 – 1945 yılları arasında savaşa katılmamak konusunda başarılı bir dış politika sürdüren Türkiye'nin BM'nin içinde yer alabilmesi için 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu. Çünkü 25 Nisan 1945'te yapılacak olan San Francisco Konferansı'na ancak böyle katılmak mümkündü. Dolayısıyla Türkiye, savaşın bitimi esnasında 23 Şubat 1945'te kâğıt üstünde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, müttefik devletlerin arasında yer alabildi ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olabildi.⁸ İçinde Türkiye'nin de bulunduğu Birleşmiş Milletler örgütünün kabul edilen amaçları şöyleydi:

1. Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu maksatla: Barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve uzaklaştırmak ve her çeşit saldırıya karşı ortak önlemleri almak;
2. Uluslararası, ulusların hak ve eşitliği prensibine ve kendi geleceklerini kendilerinin belirleme hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane ilişkiler geliştirmek;

⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, 5. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 726.

⁵ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 33.

⁶ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 119; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 661.

⁷ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 118, 119. Fakat bu konu halen tartışmaya açık olmakla birlikte, Feroz Ahmad, Sovyetler'in bu isteklerine yönelik herhangi bir resmî talepleri olmadığını ve bu taleplerin öne sürüldüğü bir müzakere de yapılmadığını dile getirmektedir. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 261.

⁸ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 654.

3. Ekonomik, sosyal, düşünce ve insani nitelikteki uluslararası davaları çözerek ve ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana özgürlüklerine karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek uluslararası işbirliğini geliştirmek;
4. Ulusların bu ortak amaçlarına doğru yaptıkları çalışmaların uyduğu bir merkez olmak.⁹

Birleşmiş Milletler üyeliği Türkiye için önemli bir siyasi değişikliğin de sebeplerinden biri olacaktı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı, Milli Şef ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, San Francisco Konferansı öncesinde, konferansa katılacak olan Feridun Cemal Erkin aracılığı ile Batılı ülkelere Türkiye'nin yakın bir zamanda çok partili sisteme gireceğinin mesajını şöyle göndermişti:

“Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı verirsiniz: Türkiye Cumhuriyet tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği, gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır.. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur.”¹⁰

Bu mesaj, Cumhuriyet devriminin en başından beri çok partili demokratik hayata geçme amacı taşıdığı fakat şartlar dolayısıyla ertelendiğinin önemli bir işaretidir. Geline süreçte 2. Dünya Savaşı'nın faşist yönetimli devletlerinin mağlubiyeti ve demokratik rejimi sindirip benimseyen ülkelerin de galibiyeti ile sonuçlanması, Türkiye'de de tek parti yönetiminin artık günün koşullarına uygun olmadığı sonucunu yarattı. Süreci, 2. Dünya Savaşı'nın bitimi ve Birleşmiş Milletler üyeliği hızlandırırsa da, İnönü'nün yine geçmişte yaptığı *“Dünya Savaşı sürdüğü sürece Milli Mücadele'deki gibi birlik olalım, ondan sonra hemen demokrasiye geçeceğiz.”¹¹* açıklaması, 1939 – 1945 yılları arasındaki CHP siyasetinde önemli etkenin dünya konjonktürü olduğunun göstergesiydi.

⁹ A.e., s. 627.

¹⁰ Feridun Cemal Erkin, “İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler”, **Milliyet**, 14 Ocak 1974, s. 2.

¹¹ Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 78.

1.1.1. İsmet İnönü'nün Kasım 1945 Konuşması ve Demokrat Parti

1945 yılına gelindiğinde dünyada cereyan eden olayların dışında, yurtiçinde de önemli gelişmeler başlamıştı. CHP içerisinde en sert muhalefetin baş göstermesine sebep olacak “Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocakları'nın Kurulmasına Dair Yasa Tasarısı” Ocak 1945'te TBMM'ye getirildi. Savaş döneminin ardından önemli bir altyapı reformunu öngören bu yasa tasarısı, Toprak Mahsulleri Vergisi'nde olduğu gibi CHP içerisindeki toprak sahibi milletvekillerinin ciddi eleştirilerine hedef oldu. Bu eleştiri sahibi milletvekilleri arasında Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi önemli isimler bulunuyordu.¹² Eleştirilerindeki iki temel nokta, planlanan Toprak Reformu'nun üretimde azalmaya yol açacak ve Anayasa'nın garanti altına aldığı özel mülkiyet ilkesini ihlal edecek olmasıydı.¹³ Özellikle tasarının 17. maddesi toprak sahipleri için tehlike arz ediyordu. 17. maddeye göre, nüfus yoğunluğu fazla bölgelerde devlete, vakıflara ve belediyelere ait topraklar ihtiyacı karşılamazsa, yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2.000 veya daha az dönümlük mülkler de istimlak edilebilecekti. Zaten 200 – 2.000 dönümlük mülkler toprağın kıt, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde bulunuyordu. Dolayısıyla 17. maddenin uygulanması bu bölgelerde toprak sahibi sınıfının yok olması demekti.¹⁴

Toprak Reformu görüşmelerinin çoğu 17. madde üzerinde geçti. Yasanın bu haline karşı çıkan muhalif grup, aslında 2. Dünya Savaşı süresince çıkarılan vergilerden sıkıntı duyan kesimin belirginleşmesine sebep oldu. CHP içerisinde dönemsel şartlarla bir araya gelen bürokrat, eşraf, toprak ağası ortaklığı kopma noktasına ulaşıyordu.¹⁵

¹² Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 22.

¹³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁴ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁵ İsmail Cem, **a.g.e.**, s. 262.

17. madde üzerindeki tartışmalar devam ederken, Alaaddin Tiridoğlu 321 imzalı bir başka tasarı teklif etti. Bu tasarı 17. maddeyi değiştirerek daha hafif bir hale getirse de, muhalif kesim bu tasarıya da karşı gelmişti.¹⁶ Nihayetinde, hafifletilen Toprak Reformu Yasası TBMM’de 11 Haziran 1945 tarihinde 351 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir. Ancak esas önemli olan, oylamaya 104 milletvekilinin katılmamış olmasıdır.¹⁷

Toprak Reformu görüşmeleri devam ettiği sırada, 19 Mayıs 1945 kutlamaları için konuşma yapan İsmet İnönü şöyle diyordu:

“Memleketimizin siyasi idaresi: Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”¹⁸

Bu konuşmadan kısa bir süre sonra yine Mayıs ayında başlayan bütçe görüşmeleri çok hararetli geçmiş, 29 Mayıs’ta oylanmış ve 5 muhalif oy çıkmıştır. Bunun üzerine Başbakan Saracoğlu Meclis’ten güvenoyu istedi. Bu sefer durum daha kritikti. Güvenoylamasında 7 kişi olumsuz oy kullanmıştı. Bunlar Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker’di.¹⁹

7 kişilik muhalif gruptan dördü olan Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan, İnönü’nün 19 Mayıs’ta yapmış olduğu konuşmanın yarattığı etkiyle, 7 Haziran 1945 tarihli bir önergeyi CHP Meclis Grup Başkanlığı’na sundu.²⁰ “Dörtlü taktırir” olarak anılacak bu genelge, genel olarak ülkede demokrasiye yönelik adımlar için bazı kanunlarda ve parti tüzüğünde değişiklikler içeriyordu. 12 Haziran’da görüşülen genelge, büyük tenkitlere uğradıktan sonra, Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından geri aldırılmak istendi. Başbakana göre CHP zaten demokrasi yolunda

¹⁶ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁷ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁸ **Ulus**, 20 Mayıs 1945, s. 1.

¹⁹ Celâl Bozkurt, **a.g.e.**, s. 55.

²⁰ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 94.

ilerlemekteydi, böyle bir genelgeye ihtiyaç yoktu. Fakat genelge sahiplerinin geri adım atmaması üzerine oylama yapıldı ve reddedildi.²¹ Hükümet, kanun değişikliklerinin usule uygun olarak Meclis'e getirilmesi gerektiği ve tüzük değişikliklerinin de kurultayda ele alınabileceği gerekçesiyle önerenin reddedildiğini açıkladı.²²

Tek parti yönetiminden yorulmuş olan halk, CHP'ye yöneltilen bu eleştirileri olumlu karşılıyordu. Önerge sahipleri olan Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, hükümeti, başbakanı ve bazı anti demokratik kanunları Vatan gazetesinde yazılar yazarak eleştirmeye devam ettiler. Muhalefetlerini basın yoluyla da açığa vurmuşlardı.²³

Temmuz ayında önemli bir gelişme daha yaşandı. Nuri Demirağ, valilik izni aldıktan sonra Milli Kalkınma Partisi'ni resmen kurdu. Böylece çok partili hayata ilk adım atılmış oldu. Fakat kamuoyunun ilgisi ve takibi CHP içerisindeki dörtlü üzerindeydi ve onların da parti içindeki durumları her geçen gün daha zor bir hale geliyordu.²⁴ Gazete aracılığı ile eleştirilerini devam ettiren Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün parti disiplinine aykırı hareketleri nedeniyle CHP'den ihracı 21 Eylül'de gerçekleşti. Bu kararı eleştiren Refik Koraltan da partiden ihraç edildi.²⁵

Bu süreç esnasında önemli bir politik değişiklik 1 Kasım 1945'te yaşandı. 1 Kasım 1945'teki TBMM'nin yeni dönem açılışında, İnönü şöyle diyordu:

“Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.

Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiç birinden eksik kalmıyacak kadar

²¹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Haz.: İsmet Bozdağ, İstanbul, Truva Yayınları, 2010, s. 44, 45.

²² Suna Kili, **a.g.e.**, s. 95.

²³ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 234.

²⁴ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 54.

²⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 408, 409.

kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.

(...) Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur."²⁶

Böylece İnönü, Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerleyeceğini belirterek²⁷ çok partili hayatın demokrasilerdeki gerekliliğini de vurguluyordu. İnönü'nün tahlillerine göre, demokrasi yönetimleri faşizm üzerinde zafer kazanmıştı ve Türkiye de siyasal sisteminde Dünya'ya paralel şekilde büyük değişikliklere hazırdı. Türk sistemindeki başlıca kusur bir muhalefet partisinin eksikliğiydi.²⁸

Bu gelişmelerin ışığında, gözler yine dörtler üzerine döndü. Son olarak dörtlerden Celal Bayar da 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmişti. Yeni bir parti kurma çalışmalarına ihraç kararlarından sonra başlamışlardı.²⁹ Basın da yeni kurulacak partiyi yakından takip ediyordu. 7 Ocak 1946'da resmen kurulacak olan partinin adı Demokrat Parti olarak belirlendi.³⁰

7 Ocak'ta DP'nin kuruluşu dolayısıyla yapılan basın toplantısında yeni partinin CHP'ye göre farkını soran gazetecilere Bayar, "*Demokrattır.*" cevabını, ardından Menderes ise "*Belki iki parmak daha soldadır.*" yanıtını verecektir.³¹ Bu cümlede yer alan sol kelimesi elbette ki ideolojik bir anlam taşımıyordu. Daha çok

²⁶ **Ulus**, 2 Kasım 1945, s. 2.

²⁷ Can Dündar, **Köy Enstitüleri**, Haz.: Serhat Özkan, 7. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 81.

²⁸ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 125.

²⁹ Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 49.

³⁰ Demokrat Parti'nin adı ile ilgili olarak Yassıada'da görev yapmış emekli Korgeneral Salih Acarel'in aktardıkları dikkate değerdir. Celal Bayar'a Demokrat Parti isminin nereden akıllarına geldiğini soran Acarel şöyle cevap almıştır: "*Atatürk'ün en büyük arzusu Türkiye'de demokratik idarenin kurulması idi. Sağlığında bu neticeyi tam alamadığı için bana; Bayar demokrasiyi kurma görevini sana emanet ediyorum, kuracağın partinin adı da demokrat olacak. İşte ben Atatürk'ün bu emirlerini yerine getirdim.*" Salih Acarel, **Yassıada'dan Cudi'ye Yakın Tarihimize Samimi Bir Derkenar**, İstanbul, İğüs Yayınları, 2007, s. 142.

³¹ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 80; Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 43.

tek parti dönemine kıyasla, özgürlüklere ve halkın refahına önem verildiği vurgulanmak isteniyordu.³²

DP'nin parti programına bakıldığında CHP'den çok da farkları olmadığı anlaşılıyordu. 6 Ok'u farklı yorum ve vurgularla benimsiyorlardı. Demokrasiyi geliştirmeyi hedefleyip, bireysel özgürlüklerin artmasını, siyasi gücün kaynağının halk olmasını, hükümet faaliyetlerinin frenlenmesini savunuyorlardı.³³ CHP'ye kıyasla devletçilik ve laiklik maddeleri farklı yorumları içeriyordu. CHP'nin devletçilik anlayışı kamu yararı için sınırlamaları ve kontrolleri öngörürken, DP'nin devletçilik anlayışında bireyin çıkarı ve geliştirilmesi ön planda olmuştur. Laiklik konusunda ise DP, devlet yönetiminde din etkisinin kabul edilmemesi ve din, vicdan özgürlüğünün korunması bakımından CHP'ye benzer bir anlayış getirip, ek olarak din eğitimi ve din adamlarının yetiştirilmesi için, eğitim kurumlarının açılmasını öngörüyordu.³⁴

Zaten DP'nin parti programı ve anlayışı konusunda Celal Bayar, İsmet İnönü'den bir görüşme talep ederek, partilerinin rejim içinde savaş vereceğini İnönü'ye vurgulamak istiyordu. Görüşmeyi derhal kabul eden İnönü, Bayar'ı Çankaya'da ağırladı. İnönü'nün ilk sorusu rejim konusundaki kaygısını gözler önüne sermektedir:

İnönü: *“Terakkiperverlerde olduğu gibi, ‘İtikadatı diniyeye biz riayetkârız’ diye madde var mı?”*

Bayar: *“Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var.”*

İnönü: *“Ziyarı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?”*

Bayar: *“Hayır.”*

İnönü: *“Dış politikada ayrılık var mı?”*

Bayar: *“Yok!”*

³² Demokrat Parti kurulduktan bir süre sonra Edirne il kongresinde Celal Bayar'ın solculuk ile ilgili konuşması, bu konuda açıklayıcı olmaktadır: *“Ben ne sosyalistim, ne de bittabi komünist. Komünizm mülkiyet esasını reddeder. Halbuki Anadolu'da işlenen cinayetleri tetkik ederseniz en fazla tarla hududu meselesinden dolayı adam öldürüldüğünü görürsünüz. Eğer solculuk fakirlerin haklarını himaye, onlarla beraber olma ve onlara daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmekse memnuniyetle solculuğu kabul ederim.”* Metin Tokar, **a.g.e.**, s. 132.

³³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 30, 31.

³⁴ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 70.

İnönü: “*O halde, tamam...*”³⁵

İlk etapta DP'nin kurulması CHP çevrelerinde tedirginlik yaratmadı, zira DP'nin kurucuları, CHP'den kopan, temelde aynı olmakla beraber farklı vurgulara sahip Kemalistlerdi.³⁶ Bu süreçte CHP önemli bir yanılgıya düştü. DP'nin kolay kolay güçlü bir parti olamayacağı, örgütlenemeyeceği düşünülüyordu. Bu düşünceden ötürü endişe edilmesi gereken bir rakip yoktu. Fakat CHP'nin bu düşüncesi kısa sürede boşa çıktı. DP ülke çapında yayılmaya başlayıp, önemli bir muhalefet gücü kazanıyordu. 1946 baharında neredeyse ülkedeki bütün muhalefeti yanına çekmeyi başardı.³⁷

Bu gelişmelere karşı CHP, 2. Olağanüstü Kurultayı'nı 10 Mayıs 1946'da topladı. Bu kurultay hem ülkeyi hem de CHP'yi çok partili hayata hazırlama kurultayı niteliğinde seyretti. İnönü'nün Milli Şef unvanı ve Değişmez Genel Başkanlık statüsü kaldırıldı. Artık genel başkan 4 yılda bir olmak üzere kurultayda seçilecekti. Çok partili hayata geçildiği için işlevini kaybeden Müstakil Grup feshedildi. Sınıf esasına dayalı dernek kurma özgürlüğünü kısıtlayan maddeler kaldırıldı. İki dereceli olan genel seçimler tek dereceli hale getirildi. Bunların sonucunda da 1947'de yapılması planlanan genel seçimler 21 Temmuz 1946'ya alındı.³⁸

Demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılan bu kurultayda, sınıflara dayalı derneklerin de serbestleştirilmesi CHP'deki değişimin sinyalleriydi. Kurulduğu günden beri sınıfsız toplum anlayışını sürdüren CHP artık toplumdaki sınıfları tanıma noktasına geliyordu.

Fakat seçimlerin erkene alınması kararı ülkede yeni bir kriz doğuracaktı. DP bu kararı şiddetle eleştirdi ve kendilerinin yeterince örgütlenememesi için böyle bir

³⁵ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 80, 81.

³⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 127.

³⁷ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 240.

³⁸ Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 45, 46; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 33.

karara imza atıldığını dile getirdiler.³⁹ Böylece DP antidemokratik kanunların kaldırılmadığı ve iktidarın, muhalefetin gelişmesini önlemek niyetinde olduğu düşüncesiyle, Eylül 1946'da yapılacak olan ama Mayıs'a çekilen yerel seçimlere katılmama kararı aldı.⁴⁰

Katılımın düşük olduğu yerel seçimlerdeki en önemli gelişme, seçim öncesi İnönü'nün ülkeyi dolaşarak halkı seçimlere katılmaya çağırıyordu. Halk oyunun, halk iktidarının karşılığı çok partili hayat ile yavaş yavaş ortaya çıkıyordu ve CHP de bu duruma kendini hazırlıyordu.⁴¹

26 Mayıs 1946'daki yerel seçimlerden kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1946'da Türkiye'nin tek dereceli ilk genel seçimi yapılacaktı. Seçim kampanyalarında CHP'liler, bu partinin Atatürk'ün partisi olduğunu, Cumhuriyeti kurduğunu, Devrimlere öncülük ettiğini, kadın haklarını sağladığını ve ülkeyi yabancı sermayeden kurtardığını dile getirdiler. DP ise tek parti sisteminin yaratmış olduğu güçlükleri, kişinin haklarının yeterince korunmadığını, dini inançlar konusunda devlet müdahalesinin yanlışlığını, devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki aksaklıkları öne sürmüştü.⁴² İnönü'nün önemli bir adımı da seçimi kaybetmeleri halinde Cumhurbaşkanlığını da bırakacağını beyan etmesiydi.⁴³

21 Temmuz'da gerçekleşen seçimler sonucunda CHP 397, DP 61 ve Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazanmıştı.⁴⁴ Açık oy, gizli tasnif usulü ile yapılan 1946 seçimleri, yolsuzluk, usulsüzlük ve hile iddialarını beraberinde getirdi. Seçimlerden hemen sonra muhalefet partisi, seçimlerde ciddi boyutlarda hile yapıldığını dile getirdi.⁴⁵ İddialara göre, CHP'li bazı milletvekilleri hile sonucuyla seçilmişti ve bu durumda Meclis'in meşruiyeti olamazdı.⁴⁶

³⁹ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁰ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 243.

⁴¹ **A.e.**, s. 244.

⁴² Suna Kili, **a.g.e.**, s. 97.

⁴³ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 103.

⁴⁴ **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, s. 119.

⁴⁵ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 104.

⁴⁶ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 97.

Fakat tüm bu itirazlara rağmen seçim tutanakları onaylandı ve CHP iktidarını devam ettirdi. Yeni hükümeti Recep Peker kurdu. Demokratikleşme yönünde adımlar atan CHP için, özellikle açık oy, gizli tasnif usulü sebebiyle 1946 seçimleri olumsuz bir gelişmeydi ve 1946 – 1950 arası yaşanacak olan siyasi gerginliklerin temelini atmış oluyordu. Artık karşısında güçlü bir muhalefet partisinin bulunduğu iktidarın sergileyeceği tavır ülke için çok önemliydi.

1.1.2. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 Beyannamesi

1946 seçimlerinden sonra devam eden siyasi gerginliğe, ülke çapında ekonomik gerginlik de eklendi. Savaş yıllarının enflasyon, vurgun ve olağandışı spekülasyonları nedeniyle Türk parasının iç ve dış değerleri arasında büyük fark belirmişti.⁴⁷ Hükümet bu farkı gidermek için 7 Eylül 1946'da bir Dolar karşılığı Türk Lirasını 1.28'den 2.80'e çıkararak Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonunu uygulamaya koydu.⁴⁸ Bu uygulama hayat pahalılığının daha da artmasına, ithal mal fiyatlarının yükselmesine yol açtı. 1 Kasım 1946'da TBMM açıldıktan sonra, 13 Kasım 1946'da DP, 7 Eylül kararını eleştirmek için hükümete soru önergesi verdi.⁴⁹ 18 Aralık'ta Başbakan Recep Peker'in, yeni yılın bütçe tartışmalarında görüşlerini dile getiren Adnan Menderes'e verdiği karşılıklı "psikopat" kelimesini kullanması, yepyeni bir siyasi krizi başlatmış oldu.⁵⁰

Recep Peker'in tabiri sonrasında DP'liler hemen Meclis salonunu terk ettiler. Ayrıca Peker'in Menderes'ten özür dilememesi ve sözlerini geri almaması halinde Meclis'e girmeyeceklerini açıkladılar.⁵¹ DP'nin boykota devam etmesi üzerine, İnönü arabuluculuk görevini üstlendi. Aralık'ın son günlerinde Bayar, Köprülü ve Peker ile görüşen İnönü, böyle bir olayın tekrar yaşanmayacağını belirterek

⁴⁷ Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁸ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 98.

⁴⁹ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 262; Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 49.

⁵¹ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 98.

tarafından Meclis'e katılmalarını rica etti. Ayrıca bir tebliğ de yayımlandı. Tebliğ şöyle sonlanıyordu:

*“Karşılıklı saygı ve iyiniyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.”*⁵²

İnönü'nün verdiği bu sözle ve DP'nin 1. Büyük Kongresi'ne kısa bir süre kaldığı için, DP'liler Meclis'e 14 günlük boykottan sonra 28 Aralık'ta geri döndüler.⁵³ Fakat CHP içerisinde Başbakan Peker'in de konumu zayıflamış oldu.

Kısa bir süre sonra, 7 Ocak 1947'de DP'nin ilk büyük kongresi toplandı. Kongrenin Ana Davalar Komisyonu'nda kaleme alınan rapor “Hürriyet Misakı” adıyla kabul edildi. Raporun başlıca üç maddesi vardı:

1. Anayasa ruhuna ve metnine uymayan, yani antidemokratik kanunların kaldırılması,
2. Vatandaş oyunun teminat altına alınması,
3. Devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması.⁵⁴

Hürriyet Misakı olarak adlandırılan bu önerenin Meclis'te kabul edilmemesi halinde ise, DP'nin Meclis'ten çekilerek, CHP'nin milletle karşı karşıya bırakılması kararlaştırıldı.⁵⁵

CHP bu Misakı hoş karşılamasa da, parti program ve tüzüğünde değişiklik yapmayı, parti örgütünü ve işleyişini değiştirmeyi, basın, toplum örgütleri ve ekonomik önlemler ile ilgili konularda daha etkili olmayı hedefledi.⁵⁶

⁵² Metin Toker, **a.g.e.**, s. 160.

⁵³ Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁴ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 164. Ayrıca metnin tamamı için bkz.: Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 612 – 614.

⁵⁵ Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 99.

⁵⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 41, 42.

Bu süreçte Batı ile olan yakınlık da artıyor, Türkiye 12 Mart 1947’de Truman Doktrini kapsamına alınıyordu. 22 Mayıs 1947’de Başkan Truman’ın onaylamasıyla yürürlüğe girecek olan “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu” ile Türkiye’ye 100 milyon dolarlık yardım yapılacaktı. Bu yardımın kullanım nitelikleri ise 12 Temmuz 1947’de Ankara’da yapılan anlaşma ile belirlendi.⁵⁷

12 Temmuz’a gelindiğinde önemli bir olay daha gerçekleşti. Bir süredir DP, Başbakan Recep Peker’i tek parti zihniyetinden vazgeçemediği yönünde ithamlarla eleştiriyordu. Peker de DP’nin halkı isyana teşvik edip kanun dışı yollarla iktidara gelmek istediğini iddia etti. Bu şekilde devam eden karşılıklı ithamlar, İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesi ile son buldu. Hem kendi partisi hem de DP ile görüşmeler yapan İnönü’nün yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi, çok partili hayat için önemli bir dönüm noktası olmuştur. İnönü şu sözlerle muhalefet partisinin de varlığını güvenceye almış, kendisini bu konuda bizzat vazifeli göstermiştir:

*“İhtilâlcî bir teşekkül değil bir kanunî siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartlarında çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde, ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.”*⁵⁸

12 Temmuz Beyannamesi CHP’nin düşünce yapısında demokratik düzeni yerleştirmek ve geliştirmek bakımından önemli bir aşama olmasının yanında, Başbakan Recep Peker’in de konumunu zorlaştırmıştır.

Temmuz Beyannamesi’nin ardından CHP içerisinde tüzük değişikliği istekleri de artmaktaydı. Özellikle Nihat Erim bu değişikliği isteyenlerin başında geliyordu. Partinin 26 Ağustos tarihindeki toplantısında Cavit Oral’ın verdiği önerge üzerine başlayan tartışmalardan sonra Başbakan Peker güvenoyu istemek zorunda kaldı. Peker bu oylamada büyük çoğunlukla güvenoyu olsa da 35 kişi güvensizlik oyu verdi. Hem muhalefetten hem de parti içinden tepki gören Peker’in çekilmekten

⁵⁷ Rifat Uçarol, a.g.e., s. 729, 730.

⁵⁸ **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s. 1.

başka çaresi yoktu. 9 Eylül'de istifa eden Recep Peker Hükümeti'nin yerine Hasan Saka Hükümeti kuruldu.⁵⁹

1.1.3. 7. Kurultay ve 1950 Seçimleri

14 Eylül 1947'de İnönü ülke gezisine çıkmış, yerel bürokrasi ve parti örgütlerinden tarafsız olmalarını ve muhalefet partisine adil davranmalarını istemişti. CHP'de taşlar yerinden oynuyordu. 1947'nin önemli gelişmelerinden biri de CHP'nin bir İngiliz İşçi Partisi milletvekilini ülkeye davet etmesidir. Davet edilen milletvekilinden Türkiye'de ortamın grev hakkına hazır olup olmadığı araştırılması istenildi. Verilen raporda, sendikalar gelişmedikçe, grev hakkı tanınmasının demokrasinin yeni çiçek açtığı bir devirde ülkenin ekonomik ve sosyal bünyesinde onarılmaz yaralar açabileceği savunuldu. Böylece işçilere grev hakkı bir süreliğine rafa kaldırılmış oldu.⁶⁰

CHP'nin “demokratikleşme kurultayı” olarak anılan 7. Kurultayı 17 Kasım 1947'de başlamış ve tam 19 gün boyunca devam etmiştir.⁶¹ İnönü kurultayda CHP'nin Türkiye'de demokratik düzenin yerleşmesinde başarılı ve yaratıcı olduğunu dile getirmişti. Ülkede olduğu kadar parti içinde de demokratikleşme yolunda adımlar atılabilmesi için tüzükte önemli değişikliklere gidilmiştir. İnönü, Cumhurbaşkanlık ile parti genel başkanlığının ayrılması için şu öneriyi getirmiştir:

*“Cumhurbaşkanı olduğum sürece, kurultayın seçeceği bir kişinin, bütün yetkileriyle parti genel başkanlığını yapması gereklilik haline gelmiştir. Bu kişi genel başkan adını taşımalıdır.”*⁶²

İnönü'nün bu önerisi tam olarak kabul edilmese de, parti genel başkanının, cumhurbaşkanı veya başbakan olması halinde, partinin fiili yönetiminin seçilecek olan genel başkan vekiline bırakılması kararlaştırılmıştır.

⁵⁹ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 110, 111; Suna Kili, **a.g.e.**, s. 98.

⁶⁰ Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı Bir Başbakanın Doğuşu**, 3 c., 4. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, C:II, 1974, s. 78.

⁶¹ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 112.

⁶² **A.e.**

Sadece tüzük değil parti ilkelerinde de yorum değişikliklerine gidilmiştir. Cumhuriyetçilik ilkesine “*tam bir özgürlük içinde tek dereceli olarak seçilecek milletvekillerinden oluşan TBMM vasıtasıyla kullanacağı, demokrasi esasına dayanan rejim*” ilavesiyle demokrasi vurgusu yapılmıştır. Milliyetçilik ilkesinde dil, tarih ve kültüre dayalı bir tanıma gidilmiştir.⁶³ Devletçilik ilkesine özel teşebbüs lehinde kısıtlamalar getirilmiştir. “*Devlet, özel sektörün kârlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacaktır. Devlet kâr amacıyla girişimde bulunmayacaktır. Denizyolu ve eşya taşımacılığı özel sektöre bırakılacak, devlet özel girişimlerle eşit koşullar içinde çalışacak, devlet özel girişim ortaklıklarına olanak sağlayacaktır.*”⁶⁴ ibaresiyle devletçilik esnekleştiriliyordu. Ayrıca geçmişte çok sert tartışmalara sebep olan Toprak Reformu Kanunu üzerinde değişiklikler yapılmak istendi. Eleştirilere sebep olan 17. maddenin kaldırılması kararlaştırıldı. Bu karar üzerine 1948’de hazırlanan tadilat 1950’de geçebilmiş ve kanunun 17. maddesi de tamamen kaldırılmıştı.⁶⁵ Kurultayda devrimcilik ilkesine getirilen yeni anlayış ise devrimciliğin evrimcilik şeklinde yorumlanması oldu. Programdaki “*Parti devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz.*” ilkesi çıkarıldı. Bu aslında 1930’lardaki “*halk için halka rağmen*” düşüncesinin⁶⁶ yavaş yavaş azaltılması demek oluyordu.

Kurultayın en tartışma yaratan noktası laiklik ilkesindeki değişimlerdi. Laiklik ilkesini olduğu gibi devam ettirmek isteyenler ile laikliğin korunmasında devletin daha az müdahaleci ve daha çok hoş görülü olmasını savunanlar arasında sert tartışmalar olmuştu.⁶⁷ İlkokullarda din dersinin müfredata eklenmesi bu kurultayda gündeme gelmiştir. Gerçekten de bu kurultayın devamında 1948’de İmam Hatip kursları açılacak, 15 Şubat 1949’da ilkokullara din dersi konulacak, 31 Ekim 1949’da da Ankara’da İlahiyat Fakültesi açılacaktır.⁶⁸

⁶³ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 100, 101.

⁶⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 113.

⁶⁵ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 214, 294.

⁶⁶ Levent Köker, **a.g.e.**, s. 138.

⁶⁷ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 47; Suna Kili, **a.g.e.**, s. 101.

⁶⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 114, 115.

Bu değişikliklerin yer aldığı kurultayda İnönü'nün de çeşitli eleştirilere hedef olduğu görüldü. Delegeler özellikle parti ile seçmen arasındaki bağın zayıfladığını, merkez yönetimin demokratiklikten uzak uygulamalar yürüttüğünü dile getirdi. Genel başkan seçiminde ise İnönü ilk kez oy birliği ile değil oy çokluğu ile seçilebildi. 645 delegeden 595'i İnönü'ye oy verirken, 50 oy başka adaylara verildi veya boş çıktı.⁶⁹

CHP içerisinde yaşanan bu gelişmelere ek olarak, ülkenin sosyal yapısında da değişiklikler yaşıyordu. Ülkede sol eğilimli oluşumlara baskının halen devam etmesine rağmen, siyasi dernekler kuruluyor, vatandaşlar kendi fikir ve çıkarlarına göre derneklere üye olabiliyordu. Hükümeti eleştirmek kabul edilebilir bir noktaya gelmişti. Muhalif basının da varlığı kabul görüyordu. En önemlisi de savaş gerekçesiyle uzatılan sıkıyönetimin Aralık 1947'de sonlandırılmasıydı. Böylece muhalefetin önemli bir eleştirisi bertaraf edilmiş oldu. Ayrıca muhalefet partisi, hükümet tarafından kendilerine yapılan baskının da bir hayli azaldığını dile getirdi.⁷⁰

1948 yılı başlarında CHP, Meclis Grubu'nu toplayarak Seçim Kanunu üzerinde değişiklik yapmaya karar verdi. 8 Haziran'da istifa edip ikinci kabinesini kuran Başbakan Hasan Saka, muhalefetin önerilerine uygun bir Seçim Kanunu çıkaramadığı için halen eleştirilere maruz kalıyordu. 17 Ekim 1948'de gerçekleşen ara seçimlere DP'den ayrılıp 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi de, DP de katılmadı. Bu duruma 1948'in ortalarında başlayan ekonomik zorluklar ve pahalılık da eklenince, Hasan Saka 14 Ocak 1949'da tekrar istifa etti.⁷¹

Hasan Saka kabinesinin ardından kurulan Şemsettin Günaltay kabinesinin programı liberal bir programdı. Başbakan Şemsettin Günaltay da ifade ve basın hürriyetine, güvenli ve tarafsız bir seçim sistemine taraftarlığını dile getirip bunların sözünü veriyordu. 4 Şubat 1949'da Meclis'te Arapça ezan okunması ve 4 Mayıs'ta İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılmasının yanında ekonomik programda da özel

⁶⁹ A.e., s. 115.

⁷⁰ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 296, 298.

⁷¹ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 68.

teşebbüsün geliştirilmesine önem verilmesi Günaltay kabinesinin uygulamaları içindeydi. Yeni seçimler yaklaşırken özellikle dinde, sosyal yaşamı etkileyen kanunlarda ve ekonomide esnekleşmenin ve liberalleşmenin seçim için sergilenen pragmatik bir tavır olduğu hatta Kemalizm ilkelerinden ödün veriliyor olduğu şeklinde eleştiriler CHP’de artsa da, parti içinde herhangi ciddi bir bölünme yaşanmadı.⁷²

Günaltay kabinesi devam ederken dış politikada da önemli bir gelişme yaşandı. Türkiye, 5 Mayıs 1949’da kurulan Avrupa Konseyi’ne, 8 Ağustos 1949’da fiili olarak katıldı. Bu katılma TBMM’de 12 Aralık 1949’da onaylandı. Böylece Türkiye, Batı ile ilişkileri daha da geliştirmiş ve Batı Bloku içerisinde yerini almıştı.⁷³

Gelinen süreçte ülkede DP halen demokratik bir seçim kanunu çıkmamasından ötürü şikâyetçiydi. Bu şikâyetlerini 20 Haziran 1949 tarihinde toplanan ikinci Büyük Kongrelerinde dile getirmişlerdi. DP, Ana Davalar Komisyonu’nun hazırladığı raporda, hükümeti ve yöneticileri uyarıyor, milletin haklarını korumaya kararlı olduklarını açıklıyor, 1946 seçimlerinin tekrarlanmamasını beyan ediyordu. Aksi halde CHP’nin “millet husumeti” ile karşı karşıya kalacaklarını belirtiyordu. İktidarın tepkisini çeken “Millî Tesanüt Andı” adlı bu rapor daha sonra bu sefer iktidar tarafından “Millî Husumet Andı” olarak adlandırıldı.⁷⁴

Hükümet bu andın vatandaş arasında gerginliğe yol açacağını iddia etti ve vatandaşlara sükûnet çağrısında bulundu. Ayrıca 1950 seçimlerine iyi hazırlanılmış bir seçim kanunu ile gidebilmek için zaten çalışmalar yapıldığını belirtti ve bu çalışmalara DP’nin katkıda bulunmamasını eleştirdi. Fakat iktidar, tüm tepkisine ve

⁷² Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 51.

⁷³ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 731.

⁷⁴ Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 135 – 137.

eleştirisine rağmen, bir an evvel daha güvenilir bir seçim kanunu yapmak için çalışmalarını da hızlandırdı.⁷⁵

Nihayet 16 Şubat 1950'de hazırlanan yeni Seçim Kanunu TBMM'de oybirliği ile kabul edildi. Kabul edilen kanun artık gizli oy ve açık tasnif ilkelerine dayanıyordu ve bu kanun ile çoğunluk sisteminde, adli teminat altında bir seçim gerçekleştirilecekti. Ayrıca 1950 genel seçimleri tarihi de 14 Mayıs 1950 olarak belirlenmişti.⁷⁶ Seçimler yaklaşırken seçim kampanyaları da yavaş yavaş başladı. CHP, 27 Nisan 1950'de yayımladığı⁷⁷ seçim beyannamesi ile köylü sorunlarına, Doğu kalkınmasına, orman davasına, eğitim konusuna, devletçilik ilkesi ile özel girişim arasındaki ilişkilere, yabancı sermayeye, milli savunma ve dış politika konularına eğilmekteydi.⁷⁸ DP'nin seçim beyannamesi ise seçimlere çok kısa bir süre kala 8 Mayıs 1950'de yayımlanmıştır. Bu beyannamede DP, CHP'yi eleştiren bir tutum sergilemiş, kampanyasını genel olarak buna dayandırmıştır. Ayrıca beyannamede, üretimin artırılması, vergilerin indirilmesi, devlet tekellerinin ortadan kaldırılması ve mali kaynaklara uygun denk bir bütçe yapılmasıyla da ekonominin kalkındırılması hedefleniyordu. Özel ve yabancı sermaye için siyasi ve mali güvenlik sağlanacaktı. Rejim, demokrasi esaslarına göre yeniden düzenlenecekti.⁷⁹

Seçimlere az bir süre kala yayımlanan beyannamelerden ziyade 1950 seçimleri için mevcut konjonktürün, seçmenin zihninde daha etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. 2. Dünya Savaşı sebebiyle ağır koşullar ve ekonomik sıkıntılar yaşayan Türkiye'de halk yokluktan ve fakirlikten usanmış durumdaydı ve bu durumdan direkt olarak CHP sorumlu görülüyordu. Tek parti döneminde 1939'dan savaşın bitimine kadar hem ekonomik hem de sosyal alanda sıkı politikalar uygulanmış, ülke ekonomisi tam anlamıyla bir dar boğaza gelmişti. Savaş ekonomisinin bu ağır yükü halka ek vergi olarak yansımıştı.

⁷⁵ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 147, 148.

⁷⁶ Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, 3. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s. 76, 77.

⁷⁷ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 167.

⁷⁸ Celâl Bozkurt, **a.g.e.**, s. 67; Suna Kili, **a.g.e.**, s. 103.

⁷⁹ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 326.

Savaşın bitimi ve Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte CHP, uygulamalarını esnekleştirmeye başlasa da CHP’den koparak kurulan Demokrat Parti kamuoyunda önemli bir ilgi gördü. DP’nin topluma hızla yayılmasının, hem kendilerine yönelik hem de partiden bağımsız önemli sebepleri vardı. Öncelikle halka demokrasinin en önemli gereği olan seçim hakkı tam anlamıyla ilk kez sunuluyordu. Bu çok önemli bir değişimdi. İkinci olarak halk sert yaptırımlardan, vergilerden, yokluktan yorulmuştu, değişim istiyordu. Üçüncü olarak ise dönemin en büyük geçim kaynağı tarımcılık olmasından ötürü, en yaygın meslek çiftçilikti ve bugüne kadar yokluk içinde zor şartlarda tarım yapan çiftçi kesim, “toprak sahiplerinin” iktidarıyla, haklarının savunulacağı, imkânlarının artırılacağı kanısına kapılmışlardı. Öte yandan DP, CHP’ye karşı oluşan tüm tepkilerin bir bileşkesini temsil ediyordu.⁸⁰ 14 Mayıs 1950 seçimlerine bu koşullar altında gidildi. Sonuçlar CHP için beklenmedik oldu (Tablo 2).

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	4.241.393	53,3	408
CHP	3.176.561	39,9	69
MP	250.414	3,1	1
Bağımsızlar	383.282	4,8	9

Tablo 2: 1950 Genel Seçim Sonuçları⁸¹

Kemal Karpat’a göre 1950 seçimleri 1947 veya 1948 yılında yapılmış olsaydı, CHP 1950’de aldığı oyların belki ancak yarısını alabilirdi. Fakat 1947 sonrasında akıllıca yürütülen liberal siyaset partinin itibarını artırmıştı. Yine de ne olursa olsun CHP tek parti iktidarının bir sembolü haline geldiğinden kaybetmeye mahkûmdu.⁸² 1923’te devleti kuran CHP artık muhalefet partisiydi.⁸³

⁸⁰ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, 2. bsk., İstanbul, Selis Kitaplar, 2007, s. 40.

⁸¹ **1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, No: 513, 1966, s. XXXVI, XXXVII.

⁸² Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 328.

⁸³ 1950 seçimlerinin sonrasında TSK mensubu birkaç komutanın İsmet İnönü’ye giderek “*Bir emriniz var mı, Paşam?*” diye sordukları iddia edilmiştir. Fakat İnönü bu iddiaları şu şekilde yalanlamaktadır: “*Bir defa, böyle bir şey olmadı. Tamamıyla uydurma. Üstelik, kimin gücü yetebilirdi ki? Ve şayet benim niyetim o yönde olsaydı, o noktaya getirir miydim durumu? Her tarafıyla gülünç bir yakıştırma.*” Metin Toker, **a.g.e.**, s. 243.

1.2. 1950 – 1960 YILLARI ARASINDA CHP’NİN MUHALEFET PARTİSİ DÖNEMİ

DP’nin 1950 seçimlerinden iktidar partisi olarak çıkması, Türkiye’deki taşları yerinden oynatmış oldu. CHP’nin 27 yıllık iktidarı bitmiş, Türk Siyasi Tarihi’nde yeni bir sayfa açılmıştı. Bu durum CHP içinde de büyük bir şok etkisi yarattı.

Aslında 1950 seçim sonuçlarında CHP ile DP arasında 1 milyon oy kadar bir fark vardı ama çoğunluk seçim sisteminin demokratik olmayışı, CHP’nin DP’yi güçlendirmemek için çoğunluk sistemini devreye sokuşu kendi aleyhlerine oldu. Eğer nispi bir sistem uygulanmış olsaydı sonuç 262’ye 215 milletvekili gibi yakın bir sayı olabilirdi.⁸⁴

CHP, seçimleri kaybettiğine uzun bir süre inanmadı. Parti telaş içindeydi. Uzun bir süre 1950 seçimlerinin bir sürpriz olduğunu, halkın kısa bir süreliğine yanıldığını, durumun düzeleceğini düşündüler.⁸⁵ Bu sebepten CHP muhalefetteki ilk yıllarında fazla aşama kaydedemedi ve düşüşe devam etti.

Yeni DP iktidarı için de her şey muhalefetteki gibi kolay olmayacaktı. DP, ilk amaç olarak CHP iktidarını bitirmek için farklı kesimlerin tek bir çatı altında toplandığı bir bileşkeydi. Fakat iktidar olduktan sonra bu farklı kesimleri birleştirebilen en önemli ortak amaç ortadan kalkmış oluyordu. Haliyle bir süre sonra parti içinde hiziplerin de oluşması doğaldı. Başbakan Adnan Menderes, 1950 – 1960 yılları arası iktidardaki on yıl boyunca zamanının büyük bir bölümünü parti üzerindeki kontrolü korumakla geçirecekti.⁸⁶ Ayrıca parti içi çekişmeler kadar ülkede muhalefetle de sert çekişmelerin sürdüğü on yıl boyunca, DP iktidarı ülkeyi baskıcı bir ortama götürüyordu. Dolayısıyla CHP de bu baskı ortamında yeni politikalar belirlemek, yeni tavırlar sergilemek zorundaydı.

⁸⁴ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁵ Celâl Bozkurt, **a.g.e.**, s. 75.

⁸⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 131.

Fakat CHP'deki iç durum da DP'den farksızdı. DP, nasıl CHP iktidarını sona erdirmek isteyen kesimlerin ittifakıysa, CHP de Milli Mücadele'den beri gelen Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda birleşmiş birçok farklı kesimin ittifakıydı. 1950'de alınan yenilgi ile CHP artık iktidar partisi değil, muhalefet partisiydi. Sonuç olarak CHP içinde barınan zıt grupların artık elenmesi ve CHP'nin yeni bir kimlik arayışına yönelmesi gerekmektedir. Ama bu arayış kısa vadede sonuç bulmayacaktı.

1.2.1. 1954 ve 1957 Seçimleri

1950 seçimlerinden sonra CHP örgütle ilişkilerini kuvvetlendirme ve geliştirme zorunluluğu duymuştur.⁸⁷ Parti görevlilerinden hızla Anadolu'ya yayılmaları ve en ücra köşelere kadar gidilmesi isteniyordu.⁸⁸ Zaten seçim sonrası ilk olağan kurultay da yaklaşıyordu.

Seçimden sonra 28 Haziran 1950'de toplanan 8. Kurultay'da İnönü şu sözlerle muhalefet görevinin önemini vurgulamaktadır:

*“CHP 1950 seçimlerini kaybederek iktidardan çekilmiş ve kendisinin kurmaya çalıştığı bir siyasal bünyede bugün muhalefet ve denetim görevini üzerine almıştır. Biz üç milyondan fazla seçmenin kararıyla bu görevi yüklenmiş bulunuyoruz.”*⁸⁹

Fazla bir tüzük ve program değişikliğine gidilmeyen 8. Kurultay'daki önemli gelişme Genel Sekreterliğe Kasım Gülek'in seçilmesi oldu. Kasım Gülek CHP'yi halka açma, halkla bütünleştirme yolunda önemli adımlar atacaktı.⁹⁰

Kısa bir süre sonra gündeme başka bir konu düştü. Kore Savaşı için BM Genel Sekreteri'nin 15 Temmuz tarihli çağrısını görüşmek için 25 Temmuz'da toplanan Menderes Hükümeti, TBMM'nin onayını almadan Güney Kore'ye 4.500

⁸⁷ Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 76.

⁸⁸ Orhan Birgit, **a.g.e.**, s. 97.

⁸⁹ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 125.

⁹⁰ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s. 111.

kişilik bir tugay yollama kararı aldı. Bunun üzerine muhalefet, iktidarın bu tutumunu şiddetle eleştirdi ve Anayasa'nın 26. maddesine göre savaş açma, savaşa katılma ve barış yapma kararlarının TBMM'ye ait olduğunu dile getirdi.⁹¹

Hükümet, Kore Savaşı'na asker göndermekle Türkiye'nin NATO üyeliğinin de onaylanacağını düşündüğünden 1 Ağustos 1950'de ikinci NATO başvurusunu gerçekleştirdi.⁹² İlk başvuru henüz CHP'nin iktidarda olduğu 11 Mayıs 1950'de yapılmıştı. Dolayısıyla CHP'nin eleştirisi ne Kore Savaşı'na asker yollanmasına ne de NATO üyeliğine idi. Konunun TBMM'ye taşınmamasını eleştirmişlerdi. Fakat iktidar ile muhalefet arasındaki ilk gerginlikler yavaş yavaş başlamış oldu.

Hükümetin gündeme taşıdığı CHP malları ve Halkevleri konusu CHP'yi rejimsel ve demokratik kaygılara sevk etti. 8 Ağustos 1951'de TBMM'de kabul edilen yasayla CHP'nin bir kısım malları ve Halkevleri hazineye devredildi. Bununla yetinmeyen iktidar, kalan diğer malların da devrini sürekli gündemde tutuyordu.

22 Haziran 1953'te toplanan CHP'nin 10. Kurultayı, muhalefet dönemindeki önemli kurultaylar arasındadır. Yapılan tüzük ve program değişiklikleri ile CHP kendini yeni bir siyasete adapte etme çabasına girmektedir. Programlarında çift meclis kurulması, teminatlı seçim, yargıç teminatı ve bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi konularını işlemeye başlamışlardır. Orhan Birgit'e göre 10. Kurultay, 1959'da 14. Kurultay'ın kabul edeceği İlk Hedefler Beyannamesi'nin de temellerini oluşturmuştu.⁹³ Ayrıca programın 38. maddesi ile CHP grev ve lokavt hakkı tanınmasını da öngörmüştü.⁹⁴ Devletçilik ilkesine de "*Devletçiliğimiz, millî tarihimizin zaruretlerine, memleketi iktisaden süratle kalkındırmak ihtiyacına ve milletimizin yaşama şartlarının sosyal adalet ve sosyal güvenlik içinde yükseltilmesi lüzumuna dayanan içtimai ve iktisadi bir prensiptir.*" şeklinde ekleme yapıldı.⁹⁵ Tüm

⁹¹ Bülent Ruscuklu, **Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol'un Anıları**, 2. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2005, s. xix, xx.

⁹² NATO'ya yapılan ikinci başvuru da olumlu bir sonuç vermemiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği 18 Şubat 1952'de gerçekleşebildi. Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 45, 47.

⁹³ Orhan Birgit, **a.g.e.**, s. 144.

⁹⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 132, 133.

⁹⁵ Orhan Birgit, **a.g.e.**, s. 143, 144.

bu gelişmeler ışığında 10. Kurultay CHP'nin ekonomik ve sosyal sorunlara öncelik vermeye başladığı dönem olmuştur. Kurultay ayrıca bir de bildiri yayımlayıp dağılmıştır, bildiride belirtilen hususlar şunlardır:

1. Son altı ayda görülen medeni mücadele usullerini geliştirmek,
2. Ama sadece iyi niyet tezahürleri hukuki ve fiili teminat boşluğunu doldurmaz,
3. Denetleme şarttır. Engel ve güçlük kaldırmaz. Özellikle TBMM'de. Son getirilen ceza müeyyideleri bunu baltalıyor,
4. İdarede partizanlık tamamıyla kaldırılmalıdır,
5. Yargıç teminatı,
6. Seçim emniyeti,
7. Memur teminatı,
8. Nüfus ticaretine son,
9. Hayat pahalılığı önlensin.⁹⁶

Hükümet ise günden güne baskısını artırıp, 1954 seçimleri yaklaşırken muhalefetin gücünü kırmaya çalışmaktaydı. DP Meclis Grubu 7 Temmuz 1953'te Millet Partisi'nin gerici bir parti olması sebebiyle kapatılmasını ele aldı. 8 Temmuz 1953'te de Millet Partisi'nin "dini siyasete alet etmek ve ara bozucu faaliyetlere girişmekten dolayı" kapatılması kararlaştırıldı. Bununla yetinmeyen iktidar, CHP'nin kalan mallarının da hazineye devrini 14 Aralık 1953'te gerçekleştirdi.⁹⁷ Hatta Ulus gazetesi bile bu kapsama alınmıştı ve gazete kapatılmıştı.⁹⁸

Seçime kısa bir süre kala muhalefet önemli çapta güç kaybetmişti. 11 Şubat 1954'te yeni seçimlerin tarihi belirlendi. Genel seçimler 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılacaktı. Mallarına el koyularak büyük çapta güçten düşürülen CHP, seçim öncesi bir olağanüstü kurultay düzenledi. 25 Şubat 1954 tarihli CHP'nin 3. Olağanüstü Kurultayı'nda hükümetin Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile Petrol Kanunu

⁹⁶ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:II, 1990, s. 249.

⁹⁷ Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 89 – 92; Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 213 – 215.

⁹⁸ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 270.

oldukça eleştiri konusu oldu.⁹⁹ Kurultayın diğer bir konusu da yaklaşan seçimlerdi. Seçim için hazırlıklar başlatıldı. Fakat iktidarın CHP mallarına el koyması sebebiyle CHP'nin seçim masraflarını karşılamak için gereken mali kaynaktan yoksun olması, 1954 seçimleri için yeterince hazırlık yapılamamasına sebep oldu.¹⁰⁰ CHP, yayımladığı 1954 Seçim Beyannamesi ile sosyal ve ekonomik konulardaki hassasiyetlerini daha da artırdı. Ayrıca iktidarın basına ve muhalefete karşı olan baskısını şiddetlendirmesi sebebiyle demokratik kurumlara olan isteklerini vurguladılar.¹⁰¹ Seçim mitinglerinde ise özellikle rejim konusu, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile Petrol Kanunu üzerinde duruldu ve bunlar sert bir şekilde eleştirildi. İnönü, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile tarımın öleceğini, Petrol Kanunu'nun da tam bir kapitülasyon yasası olduğunu seçim mitinglerinde dile getirdi. 1954 seçim mitinglerinde görev alan Orhan Birgit'e göre CHP o tarihte henüz Ortanın Solu yoluna girmemiş olsa da, o dönemin sol görüşleri Genel Başkan'ın konuşmalarına yansyordu.¹⁰²

DP ise geçmiş CHP dönemi ile mevcut günü kıyaslayarak icraatlarını anlatma yoluna gitti. Her ne kadar 1954 yılına dek CHP tek parti iktidarına kıyasla siyasetini çok partili hayata uyarlama yolunda ilerlediyse de, 1954 seçimleri için halen "1950'de halk verdiği yanlış karardan dönecektir." anlayışını da devam ettiriyordu. 1954 seçimleri bu inancın gerçek olmadığını kanıtlayacaktı. 2 Mayıs 1954'te gerçekleştirilen seçimler CHP için daha da büyük bir hüsrana sebep oldu.

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	5.151.550	56,6	490
CHP	3.161.696	34,8	30
CMP	434.085	4,8	5
KP	57.011	0,6	0
Bağımsızlar	137.318	1,5	10

Tablo 3: 1954 Genel Seçim Sonuçları¹⁰³

⁹⁹ Hikmet Bila, *a.g.e.*, s. 134, 135.

¹⁰⁰ Suna Kili, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁰¹ *A.e.*, s. 120, 121.

¹⁰² Orhan Birgit, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁰³ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII.

1954 seçimlerinde DP oy oranını yükseltmiş, CHP ise düşürmüştü (Tablo 3). Milletvekili sayılarında ise çok büyük bir fark oluşmuştu. Böylece CHP'nin "1950 seçimlerindeki yanlış kendiliğinden düzelecektir." algısı boşa çıkmış oldu. 1954 seçimleriyle CHP durumu idrak edebilmişti. Ülkedeki konjoktüre bakıldığında DP'nin oylarını artırarak seçimden başarıyla çıkması şaşırtıcı değildir. DP, Merkez Bankası'nın güçlü rezervlerini kullanarak ve 2. Dünya Savaşı'nın ardından enflasyonist politika sergileyerek ekonomik bir büyüme yakalamıştı.¹⁰⁴ Öte yandan artarak devam eden ABD ve Marshall yardımları sayesinde tarımda makineleşme sağlanmış ve üretim artmıştı. Kore Savaşı'nın dünya genelinde zirai ürün fiyatlarını yükseltmesi Türkiye'nin ihracat gelirlerini olumlu yönde etkilemişti.¹⁰⁵ Halkın önünde, dört sene önceki CHP yönetimine göre önemli bir refah artışı vardı. Ayrıca DP halka inmeyi başarabilmişti. Tüm bu gelişmelerin ışığında, CHP'nin rejime yönelik propagandası seçimlerde etkili olamadı ve 1950'ye göre daha düşük bir sonuç elde etti. Tabii ki bunda CHP'nin mallarına el konulması sebebiyle yaşanan mali güçlüğü de payı vardı.

1954 seçimlerindeki yenilgiden sonra CHP hemen durumu değerlendirmeye aldı. Haziran'da hemen Parti Meclisi toplandı, ardından Temmuz'da Kurultay geldi ve Ağustos sonunda Parti Meclisi bir daha toplandı. 10 Haziran'da toplanan ilk Parti Meclisi'nde, partinin geçmiş uygulamalarının toplum hafızasında yer ettiği müddetçe tepkilerin devam edeceği ve yeni söylemlerin etkisiz kalacağı iddia edildi. Dolayısıyla bundan kurtulmanın yolları arandı.¹⁰⁶ Bu konuda ortaya çıkan önerilerden biri Cemil Sait Barlas'tan şu şekilde geldi: *"27 yıllık iyiliklerden ve kötülüklerden sorumlu olmayan, belli bir iktisadi doktrine dayanan bir parti olarak ortaya çıkalım."*¹⁰⁷

¹⁰⁴ Şeref Bakşık, **CHP İle Bir Ömür**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s. 33.

¹⁰⁵ Mustafa Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 74.

¹⁰⁶ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 7 c., 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:III, 1991, s. 44, 45.

¹⁰⁷ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 137; Metin Toker, **a.g.e.**, s. 46.

Yani Parti Meclisi'nde sol siyasete açık yeni bir parti önerilmiş oldu. Ayrıca Cemal Reşit Eyüboğlu da “*programda mı, tüzükte mi, kafalarda mı, yoksa insanlarda mı bir ıslahat yapalım, partiyi doğru yola götürelim*” diye ekliyordu.¹⁰⁸ Celal Bozkurt'a göre, 1954'te başlayan bu tartışmalar, 1965'teki “Ortanın Solu” hareketinin temelini oluşturmaktaydı.¹⁰⁹

Barlas'ın önerisi dönemin CHP'si için fazla radikaldi ve ülkedeki anti-komünist yapı sebebiyle tüm sol söylem ve düşüncelerin bu çerçeveye dâhil edilmesi, mevzu bahis düşünceyi anında tehlikeli konuma sokuyordu. Dolayısıyla öneri üstünde fazla durulmadı fakat partiyi canlandırmak için gerekli reformların yapılması için Temmuz ayında kurultay toplanması kararlaştırıldı.¹¹⁰

Temmuz ayı gelmeden, 26 Haziran 1954'te toplanan 11. Kurultay'da nispi temsil seçim sistemi, ikinci meclis, Anayasa Mahkemesi, yargıç güvencesi ve üniversite özerkliği konu olmuştur. En çok tartışma yaratan konu ise Meclis Grubu'nun yaptığı yasa teklifleri kabul edilmezse Meclis'ten çekilme kararı almasıydı. Ayrıca yaklaşan yerel seçimleri boykot etme düşüncesi de Kurultayı etkilemekteydi. İsmet İnönü bunlara kesin olarak karşı çıktı. İnönü'ye göre bir parti mevcut ise o partinin seçime katılması şarttı ve bir parti herhangi bir seçimde aldığı oyla temsil hakkına sahip olmuşsa, o temsil hakkını tartışmasız yerine getirmekle mükellefti.¹¹¹

CHP'nin muhalefet dönemindeki tutumu ve stratejisi genel olarak DP'nin uygulamalarıyla şekillenmiştir. 1954 seçimlerinden sonra iktidarın basına, üniversiteye, muhalefet partilerine karşı uyguladığı sert politika DP'nin prestijini sarsmaya, CHP'nin ise yükseltmeye başlamıştır. Örneğin, 1954 seçimlerinin hemen ardından, hükümet DP'ye oy vermeyen Kırşehir ilini 30 Haziran'da ilçe düzeyine indirmişti.¹¹² Bu, yükselen baskıcı tutumun başlangıcıydı. Seçim yasasından

¹⁰⁸ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁰⁹ Celâl E. Bozkurt, **Kemalizm, Marksizm ve Ecevit**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976, s. 374.

¹¹⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 145, 146.

¹¹¹ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 122, 123.

¹¹² Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 266, 267.

muhalefet partilerin radyodan yararlanmasını sağlayan maddeler kaldırıldı. Bir parti tarafından reddedilen bir adayın ertesi seçimde başka bir partiden aday olması yasaklandı. Devlet memurlarına milletvekili adaylığı olmak istediklerinde altı ay önceden görevlerinden istifa etme zorunluluğu getirildi ve muhalefet partilerinin karma liste oluşturmaları yasaklandı. Üniversite öğretim üyelerinin 60 yaş ve 25 yıllık hizmeti doldurması halinde de emekliye sevk edilmesi kararlaştırıldı.¹¹³

Tüm bu düzenlemeler muhalefetin tepkisini toplarken, ülke içinde de DP içinde de gündeme oturacak yeni bir tartışma başladı: İspat Hakkı.

Hükümet, seçimlerden evvel 9 Mart 1954'te kabul edilen yasa ile Basın Kanunu'nu ağırlaştırarak, herhangi bir haber hakkında kanıtlama yani ispat hakkını ortadan kaldırmış oldu. Bu düzenlemenin ardından basına cezalar yağmaya başlamıştı. Aslında ispat hakkının kaldırılması 16 Mart 1949 tarih ve 3 sayılı tevhidi içtihat kararına dayanıyordu. Bu tevhidi içtihat kararı Bakanlar hakkındaki iddialarda ispat hakkını yasaklamıştı.¹¹⁴ DP içindeki bir grup milletvekili 2 Mayıs 1955'te TBMM'ye "ispat hakkı önergesi" sundu. Bu önerge ile Basın Kanunu'ndaki mevcut içtihadın kaldırılmasını ve demokrasiye yakışır şekilde basına ispat hakkının tanınmasını talep etmişlerdi.

Fakat bu talep DP içinde fırtınaya sebep oldu. Hükümet önergeyi kabul etmediği gibi önergeyi de bir başkaldırı olarak yorumluyordu. 14 Ekim 1955'te DP Müşterek Haysiyet Divanı'nda önergeye sonradan katılan 9 milletvekili partiden ihraç edildi. Ardından da önergenin ilk imzacıları olan 10 milletvekili partiden istifa etti.¹¹⁵

DP'deki bu kopuş, CHP'deki Dörtlü Takrir sahiplerinin kopuşuna benzemektedir. Bir önerge neticesinde CHP'den ayrılıp DP'yi kuranlar gibi, yine bir önerge ile DP'den ayrılan 19 kişi, 19 Kasım 1955'te yapılan basın toplantısında

¹¹³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 80, 81.

¹¹⁴ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 104.

¹¹⁵ Akın Simav, **Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları**, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009, s. 26.

Hürriyet Partisi adında bir parti kuracaklarını açıkladılar.¹¹⁶ Hürriyet Partisi ileriki dönemlerde CHP'yi ideolojik olarak etkileyerek, CHP'deki Ortanın Solu hareketini oluşturan önemli bir etken olacaktı.¹¹⁷

DP'den ayrılıp kurulan bu yeni partiyle birlikte, DP iktidarı tam bir düşüş dönemine girmişti. Ülkede yaşanan 6-7 Eylül Olayları iktidarı yıpratmış, sıkıyönetimlerin tekrar başlamasına sebep olmuştu. 13 Kasım'da yapılan belediye seçimlerine CHP katılmamıştı.

CHP'nin 21 Mayıs 1956'da toplanan 12. Kurultayı'nda CHP, HP ve CMP arasında güç birliği ve DP iktidarı karşısında ortak bir mücadele zemini oluşturulması için Genel Başkan'a yetki verilmiştir. 1957 yılı ile beraber ülkedeki ekonomik gerileme daha da devam etmiş, DP iktidarına karşı eleştiriler artmıştır. Bu durum hükümeti daha baskıcı bir konuma getirmiştir. Basına, yargıya, üniversiteye, sendikalara olan baskılar gitgide yükselmiştir. Hükümet bir çare olarak 11 Eylül'de, 1958'de yapılacak olan genel seçimleri 27 Ekim 1957'ye çekmiştir.

Bu karardan iki gün evvel ise, CHP'de seçimlere hazırlık sebebiyle 9 Eylül 1957 tarihinde düzenlenen 13. Kurultay'da CMP ve HP temsilcilerinin de yer alması önemli bir gelişmeydi. Bu kurultay, 12. Kurultay'da kabul edilen partiler arası güç birliği çerçevesinde 1957 seçimlerinde birlikte hareket etme planını tekrar ele aldı. Hazırlanan ön projeye göre iller, muhalefet partileri arasında partilerin o illerdeki gücü ölçüsünde paylaşılacak, tespit edilecek oran içinde bazı illerde CHP, bazılarında HP, bazılarında da CMP seçime katılacak, seçime katılmayan muhalefet partileri ise katılan muhalefet partisini anlaşma gereği destekleyecekti. Ama çok geçmeden hükümet bu projeyi boşa çıkartacak bir düzenleme yaptı. Hükümetin yaptığı düzenlemeye göre herhangi bir ilde teşkilatı olan bir parti o ilde seçime

¹¹⁶ A.e., s. 30.

¹¹⁷ Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

katılmazsa başka hiçbir yerde katılamazdı.¹¹⁸ Böylece muhalefet partilerinin güç birliği projesi başlamadan bitmiş oldu.

13. Kurultay'daki diğer bir önemli gelişme ise kabul edilen "Hürriyet Andı" idi. Hürriyet Andı şöyleydi:

*"Ülkemizin bugünkü siyasal durumu ve bu durumun partimizin 13. Kurultayı'na yüklediği tarihi görev birleşmiş muhalefet cephesinin bir üyesi olan biz CHP'liler, Türk milletini layık olduğu ileri demokratik rejime ve vatandaşlar arasında eşit muameleyi ilke edinen hukuk devletine kavuşturmaya ve millet iradesinin tecellisine engel olmak isteyenlerin karşısında hiçbir şeyden yılmadan, kanuna uyup ulu Tanrı'ya sığınarak mücadele etmeye and içtiğimizi işbu hürriyet andıyla kabul ve ilan ederiz."*¹¹⁹

Kurultay ile seçimler arasında fazla zaman olmadığı için seçim çalışmaları da hemen başladı. CHP artık halka gitmeyi, halka inmeyi öğrenmişti. Aday kadrosu gençleştirilmişti. Örgüt daha canlıydı. Şemsettin Günaltay bile mitinglerde "işçiye grev hakkı tanıyacağız" diyebiliyordu.¹²⁰ CHP, 1957 Seçim Beyannamesi ile köylü, esnaf ve işçi sorunlarına oldukça ağırlık vererek sosyal adaleti geliştirme yolunda vaatlerde bulunmuştu. Beyanname daha da radikal bir şekilde şu maddeyi bulundurmaktaydı:

*"Bütün demokratik müesseseler kurulduktan sonra 1958 yılı mayıs ayında seçimler yenilenecek, bütün partilerin eşit şartlar ve haklarla seçime katılması sağlanacaktır."*¹²¹

Yani CHP iktidara geldiği takdirde bir Kurucu Meclis gibi çalışarak nispi temsil sistemini hazırlayacak, kalkınmayı plana bağlayacak, Yüksek Hâkimler Şûrası, Çift Meclis ve Anayasa Mahkemesi kuracak, daha sonra da yeni seçimlere giderek ülkeyi demokratik bir düzene oturtacaktı.¹²²

¹¹⁸ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 126.

¹¹⁹ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 148. Ayrıca, Hürriyet Partisi'nin 16 Eylül 1957'de sona eren Büyük Kongresi'nde de HP'liler "Hürriyet Andı"nı kendilerine uyarlanmış bir şekliyle tekrar okumuşlardır. **Milliyet**, 17 Eylül 1957, s. 1.

¹²⁰ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 149.

¹²¹ **Milliyet**, 4 Ekim 1957, s. 5.

¹²² Metin Toker, **a.g.e.**, s. 262.

DP aslında seçim yatırımlarına daha TBMM tatile girmeden başlamıştı. Tüm çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçlarını on yıl süreyle erteleyen bir yasa onaylandıktan sonra TBMM dağıldı. Seçim yaklaşınca başlayan kampanyalarında ise ağırlık yine iktidar dönemlerindeki icraatlarını anlatmak yönünde oldu. Halkın katılım göstereceği fabrika, yol, konut projeleri için açılış törenleri düzenlediler. DP'ye göre kitleler açısından ekonomik refah, küçük bir aydın gruptan başka kimsenin dikkate almadığı politik özgürlükten daha önemliydi.¹²³

27 Ekim 1957 günü gerçekleşen seçimlerde DP yine birinci parti oldu, ama sonuçlar bu sefer değişme göstermişti.

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	4.372.621	47,3	419
CHP	3.753.136	40,6	173
CMP	652.064	7,0	4
HP	350.597	3,8	4
Bağımsızlar	4.994	0,1	2

Tablo 4: 1957 Genel Seçim Sonuçları¹²⁴

1957 seçimleriyle CHP önemli bir artış yakalamış, DP ile arasındaki oy farkını oldukça azaltmıştı (Tablo 4). Dahası, muhalefet partilerinin oy toplamı, DP'yi geçiyordu. Seçimlerden birinci parti olarak DP çıkmış olsa da, güç kaybetmişti ve kaybetmeye de devam edecekti. Bu durum beklenmedik değildi. Orhan Koloğlu'na göre CHP'nin 1957 seçimlerinde oy artırmasının sebebi ise, DP'nin başarısızlıklarından kaynaklanıyordu.¹²⁵ 1954 yılının ardından savaş sonrası genişleme etkisi durmuş ve liberal dış ticaret politikaları da son bulmuştu. Ekonomide durgunluk başlamıştı.¹²⁶ Enflasyonist politikanın geçici bolluk süreci bitmiş, hayat pahalılığı tekrar kendini göstermişti. Pahalılıkla birlikte yokluk da

¹²³ Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, s. 116, 121.

¹²⁴ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII.

¹²⁵ Orhan Koloğlu, *Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü*, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s. 47.

¹²⁶ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s. 107.

tekrar iç piyasalara yansımıştı. Muhalefet ve basın bunları konu alıp eleştirilerini artırması da iktidarı baskıya yöneltti. Bu şekilde eleştirileri bertaraf edebileceğini düşünen iktidar 1946'dan beri kendisini destekleyen liberal aydın kesimin desteğini kaybetmeye başladı. Ekonomik gerginlikle birlikte, siyasi gerginliğin de tırmanması DP'nin prestijini epey sarstı. Koloğlu'nun tespitinde yer aldığı gibi DP'nin yanlış uygulamaları, muhalefetin ve özellikle CHP'nin gücünün yükselmesini sağladı. Fakat CHP, dönemi iyi yorumlamaya ve buna göre iyi konum almaya da başlamıştı.

1954 seçimlerinden sonraki tüm kurultaylarında CHP, ülkede oluşturulması gereken demokratik kurumlara özenle eğilmiş, birey haklarından, sosyal adalete kadar pek çok konuya vurgu yaparak halkın sorunlarına cevap vermeye çalışmıştır. Bu anlamda CHP'nin muhalefetteki yılları tek parti döneminden sonra geçirdiği önemli bir değişim süreci olmuştur. Celâl Bozkurt'a göre de CHP'nin artan başarısını şöyle sıralamak mümkündür:

1. *“İktidara karşı sevginin azalması,*
2. *Rejim konusunun muhalefet tarafından halka benimsetilmeğe çalışılması,*
3. *Partinin olgun seçim beyannamesi,*
4. *Üç yıl boyunca ayakta tutulan seçim tansiyonu,*
5. *Partinin adam tesbitinde gösterdiği titizlik,*
6. *Müessir propaganda ve tahrik.”¹²⁷*

Gelinen noktada 1957 seçimleriyle DP halen iktidardadır ama karşısında daha güçlü ve kendine güvenen bir CHP bulunmaktadır. 1960'lara gidilen bu süreçte CHP'nin anlayışı da değişimini devam ettirecektir.

1.2.2. Hürriyet Partisi ve İlk Hedefler Beyannamesi

1957 seçimlerinin ardından en zor duruma düşen parti Hürriyet Partisi oldu. Seçime büyük ümitlerle giren HP umduğunu bulamayınca, kopmalar yaşamaya başladı. Partiden ayrılanlar artıyor, parti içinde bulunanlar da maddi güçlükler

¹²⁷ Celâl Bozkurt, *Siyaset Tarihimize C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi*, s. 85.

yaşıyordu. Bu maddi güçlükler partiye de yansımış, partiyi devam ettirebilecek mali kaynak bulmak zorlaşmıştı. 1957 seçimleri öncesi CHP ile güç birliği yapmaya çalışan HP'nin tabanı da CHP'ye yönelmeye başlamıştı. Bu şartlar altında HP'de kabul edilen birleşme kararı ile HP – CHP görüşmeleri başlamış oldu.¹²⁸ 24 Kasım 1958'de ise birleşme CHP çatısı altında tamamlandı.

CHP, Ocak 1958'de ekonomik önlemler, seçim, dış politika konularında araştırma yapacak bir araştırma bürosu kurmuş ve bu büronun başına Osman Okyar, Turhan Feyzioğlu ve Bülent Ecevit'i getirmişti. Bu komisyon 1960'a kadar etkin bir şekilde çalışacaktı.¹²⁹ Ayrıca Meclis'te artan gücü sebebiyle oldukça aktif bir CHP vardı artık. Meclis'te, işçilere grev hakkı verilmesi, Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması gibi konuları da içeren 12 yasa önerisi vermişlerdi.¹³⁰

CHP'nin bu aktifliği, Hürriyet Partililer ile aynı çatı altında toplanılan 14. Kurultay'da¹³¹ hazırlanan beyanname ile zirveye ulaşacaktı. 12 Ocak 1959 tarihli 14. Kurultay'da CHP, muhalefet döneminde savunmaya başladığı bütün prensip ve fikirleri tek bir belgede topladı. Bu belge, 1953'ten beri gelen sosyal ve demokratik yönde atılan adımların vardığı sonuçu.¹³² “İlk Hedefler Beyanname” olarak kabul edilen belge, CHP'nin geldiği noktayı ve 1960'tan sonra da yöneleceği istikameti anlamak için önemli bir noktadır. Turan Güneş, İlk Hedefler Beyanname'si'ni ve HP'nin bu beyanname üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır:

“Beyannamenin içindekiler aslında CHP'nin öteden beri savunduğu fikirlerdi. Ancak Hürriyet Partisi'nin tabanını tatmin edebilmek için bizim tarafımızdan hazırlandığı görüntüsünü verdik. Fakat bu beyanname bizim örgütü tatmin için iyi bir dayanak oldu.”¹³³

¹²⁸ Akın Simav, **a.g.e.**, s. 40 – 46.

¹²⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:IV, 1991, s. 33.

¹³⁰ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 151.

¹³¹ **C.H.P. XIV. Kurultay Parti Meclisi Raporu 12 Ocak 1959**, s. 12, 13.

¹³² Nazım Güvenç, **Yine, Yeni, Yeniden, CHP**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2002, s. 139.

¹³³ Akın Simav, **a.g.e.**, s. 48, 49.

İlk Hedefler Beyannamesi üç ana madde ve bu maddeleri dolduran alt başlıkları içermektedir.¹³⁴ Beyanname'nin ilk maddesi antidemokratik kanunların kaldırılmasını öngörüyordu. İkinci madde ise halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esaslarına göre şekillenecek modern ve demokratik bir Anayasa değişikliğini vurguluyordu. Bu Anayasa, ırk cins, din, mezhep, siyasi fikir, içtimâî menşe, doğuş ve servet farkı gözetmeyecek, ana hak ve hürriyetleri kapsayacaktı.

Hazırlanacak Anayasa'da düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, şahıs ve mesken dokunulmazlığı, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, mal ve mülk emniyeti, çalışma ve iktisadi teşebbüs hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki örgütler kurma hakkı, kanun önünde eşit muamele görme ve amme hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkı, devlet yayın vasıtalarının tarafsızlığı yer alacak ve insan hak ve hürriyetleri teminat altına alınacaktı. Bu haklar da Anayasa Mahkemesi ile güvencede tutulacaktı. Devlet Başkanlığı tarafsızlığa kavuşturulup, ikinci bir meclis kurulacaktı.

Beyanname'nin taahhütleri arasında yargıç güvencesi sağlamak, sosyal haksızlık ve adaletsizliği azaltmak için herkese bedeni, fikri ve sosyal gelişme olanağı sağlamak, nispî temsil ile daha demokratik bir seçim sistemi sağlamak gibi maddeler de yer almaktaydı.

CHP'nin kabul ederek gerçekleştirmeye söz verdiği bu beyanname demokratik, çağdaş, hukukun üstünlüğüne dayanan, sosyal adaleti ön plana çıkaran yeni bir Anayasa'nın temellerini içermektedir. İnsan temel hak ve özgürlükleri teker teker sıralanmış, bu hak ve özgürlüklerin güvence altına alınacağı belirtilmiştir. Sıralanan başlıklar şunlardır:

- Düşünce ve söz özgürlüğü
- Basın özgürlüğü

¹³⁴ İlk Hedefler Beyannamesi'nin tamamı için bkz.: **C.H.P. İlk Hedefler Beyannamesi – Temel Hedefler Beyannamesi – İleri Türkiye Ülkümüz**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965, s. 3 – 8 ve **Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.**, s. 49 – 51.

- İlim ve sanat özgürlüğü
- Din ve vicdan özgürlüğü
- Şahıs ve mesken dokunulmazlığı
- Toplanma ve dernek kurma özgürlüğü
- Mal ve mülk emniyeti
- Çalışma ve iktisadi teşebbüs özgürlüğü
- Grev hakkı
- Sendika ve mesleki örgütler kurma hakkı
- Kanun önünde eşitlik
- Kamu hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkı
- Devlet yayın araçlarının tarafsızlığı

Bu maddelerin tamamı, CHP'nin 1950 – 1960 yılları arasındaki muhalefet döneminde somut sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda muhalefet dönemi, CHP'nin tek parti döneminin etkilerinden sıyrılarak, kendisini hem çok partili hayatın koşullarına, hem de modern demokrasi anlayışına adapte etmesine hatta bu anlayışa yön vermesine büyük katkı sağlamıştır. Alparslan Işıkly'a göre 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi olmasaydı, CHP normal bir seçimle iktidar olabilirdi ve İlk Hedefler Beyannamesi'ni yeni bir Anayasa olarak uygulamaya geçirebilirdi.¹³⁵ Fakat süreç bu yönde ilerlemedi. İlk Hedefler Beyannamesi 1961'de yapılan yeni Anayasa'nın temellerini yine oluşturmuş oldu¹³⁶ ama bu Anayasa bir seçim sonrasında değil bir askerî müdahale sonrasında hayata geçti.

1.2.3. Tahkikat Komisyonu ve 28 – 29 Nisan Öğrenci Olayları

1957 seçimlerinden sonra DP iktidarı halk desteğini kaybetmeye başladığını düşünüp, şiddet ve baskı politikasını daha da artırmaya yöneldi. Sadece muhalefet değil, toplumdaki birçok kişi ve kuruluş da baskı altında kaldı. İktidar ilerleyen

¹³⁵ Alparslan Işıkly ile 10 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹³⁶ Mustafa Şener, **a.g.e.**, s. 78.

süreçte erken bir seçime gitmektense bu tansiyonu daha da yükseltmekten başka bir şey yapmadı.¹³⁷

CHP, 1959 baharında yurt gezilerine başlama kararı aldı. Fakat Mayıs ayında İsmet İnönü'nün yaptığı Ege gezisi kapsamında Uşak'a gitmesi, çok vahim sonuçlandı. İnönü, yapılan taşlı saldırılar sonucu, başından yaralandı. Bu vahim olay ülkedeki gerginliği had safhaya ulaştıran olaylar zincirinin ilkiydi. Uşak olayının ardından İstanbul'a dönen İnönü'ye bu sefer de Topkapı'da bir saldırı cereyan etmiş, bölgeden geçen bir Binbaşı'nın müdahalesiyle büyük bir olay önlenmişti.¹³⁸

CHP, 1960'ta bir erken seçim olması hesabıyla yasak olmasına rağmen gayri resmî bir seçim kampanyası yürütmeye başladı.¹³⁹ Bu kampanya, CHP'nin 1960'a kadar demokrasiden halen kendi adına ümidini kesmediğinin ve DP iktidarını normal ve dürüst bir seçimle yıkmak istediğinin önemli bir göstergesidir. İleride 1961 – 1965 yılları arasında diğer partiler tarafından kullanılarak CHP'nin en çok başını ağrıttacak söylemlerden biri olan “*CHP + Ordu = İktidar*” söylemi¹⁴⁰, gerçekte 1959 ve 1960 yıllarında CHP'nin yürüttüğü gayri resmî seçim kampanyalarına ve demokrasi çerçevesindeki anlayışına bakıldığı takdirde epey zayıftır.¹⁴¹ Bu konuda Feroz Ahmad¹⁴² ve Ahmet Naci Yücekök¹⁴³ de CHP'nin 27 Mayıs müdahalesinde direkt bir rolü olmadığını düşünmektedirler.

DP iktidarı ise böyle düşünmemiştir. CHP'nin halkı sokağa dökme çabasında olduğunu ve bir ihtilal peşinde olduğunu öne sürüyordu. Bu sebeple DP Meclis Grubu, 7 Nisan 1960 tarihinde CHP'nin seçim dışı yollardan iktidara gelme

¹³⁷ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 132.

¹³⁸ Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 523 – 525.

¹³⁹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁴⁰ Ahmet Naci Yücekök, “*CHP + Ordu = İktidar*” söylemini ilk olarak kendilerinin, CHP'nin bu kalıptan sıyrılabilmesi için CHP'ye bir öz eleştiri olarak çıkardıklarını, fakat daha sonra rakip partiler tarafından da kullanılmaya başladığını belirtmektedir. Ahmet Naci Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹⁴¹ 1959 yılında yapılan 14. Kurultay'da, CHP'nin ihtilal metotları içinde olmadığı, hukuk düzeninden ayrılmadığı ve ayrılmayacağı belirtilmektedir. **C.H.P. XIV. Kurultay Parti Meclisi Raporu 12 Ocak 1959**, s. 11.

¹⁴² Feroz Ahmad ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹⁴³ Ahmet Naci Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

niyetinde olduğunu öne sürmüştü, silahlı ayaklanma hazırladığını iddia etmişti. Bu iddiaları soruşturmak için kurulması planlanan Tahkikat Komisyonu, Meclis içerisinde seçilecek 15 DP'li milletvekiline Meclis'in üstünde olağanüstü yetkiler sağlayacaktı. 18 Nisan'da kurulan Komisyon, Meclis'in ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakarak Anayasa'yı ihlal eden bir statüdeydi. Buna karşı aynı gün İnönü'nün Meclis'te yaptığı konuşma, şu cümleleri içeriyordu:

“Eğer bir idare baskı rejimi kurarsa, o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik olması şarttır.

İhtilal dışımızdan, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam! Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır, ama tehlikeli bir ameliyattır.”¹⁴⁴

İnönü ihtilal havasının farkındaydı ama olayların dışında duruyordu. Uyarıları yapmasının sebebi buydu. Fakat DP, kurulan komisyonu daha da ileri götürerek 27 Nisan'da komisyona basını sansürleme, gazeteleri toplatma, celpname çıkartma ve komisyon çalışmalarına engel olanlara hapis cezası verme yetkilerini tanıdı.¹⁴⁵ Bu konuda DP'nin ve Menderes'in danışmanı olan hukuk profesörü Ali Fuad Başgil de Bayar ve Menderes'e Tahkikat Komisyonu'nun Anayasa ile uyuşmayan hükümler içerdiğini belirtmişti.¹⁴⁶

27 Nisan'ın hemen ertesinde 28 – 29 Nisan olayları patlak verdi. Bu, DP iktidarının baskıcı tutumunu protesto etmek isteyen öğrencilerin hareketiydi. CHP'nin 27 Mayıs sürecindeki dolaylı etkisi Orhan Birgit'in açıkladığı gibi bu öğrenci olayları içerisindeydi.¹⁴⁷ 1967'de kurulan ve neredeyse CHP'nin ikinci bir gençlik kolu gibi işlevi olan Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nda başkanlık yapan Nail Gürman, bir açıklamasında geçmişteki öğrenci olaylarından

¹⁴⁴ Şeref Bakşık, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁴⁵ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 98; Mustafa Albayrak, **a.g.e.**, s. 532, 533.

¹⁴⁶ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, Çev. Cemal Aydın, 4. bs., İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2008, s. 126.

¹⁴⁷ 28 – 29 Nisan Öğrenci Olayları için Orhan Birgit bir röportajında şöyle demiştir: “28 Nisan 1960 olaylarını ise itiraf ediyorum ki organize ettim. Perde arkasındayım o işin. Öğrencilerin gösteri yapmasını istiyorduk biz. Ne yapacaklardı “Katiller, diktatörler” diye bağracaklardı, nümayiş yapacaklardı.” (Çevrimiçi) <http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=13497>, 13 Aralık 2010.

bahsederken, “Bizden önceki sosyal demokrat arkadaşlarımız ve bizler, 28 – 29 Nisan’larda, en ön saflarda devrim mücadelesi vermişizdir.”¹⁴⁸ diyerek de CHP’li gençlerin öğrenci olaylarındaki rolünü kanıtlamaktadır. Tabii ki öğrenci olayları demokratik bir protestodan başka bir nitelik taşımamaktadır. Keza Toktamış Ateş de Türk demokrasisine çoğulcu bilinç kazandıran 1961 Anayasası’nın başlangıcı olarak 28 – 29 Nisan öğrenci olaylarını işaret etmektedir.¹⁴⁹

21 Mayıs 1960 tarihinde de Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü hükümeti iyice zora sokuyordu. Hükümet bu eylemi dikkate almaktansa sert tutumunu devam ettirdi ve Harbiyelilerin bir kısmının uzaklaştırılmasını ve okulun da uzak bir yere nakledilmesini kararlaştırdı.¹⁵⁰ Bu durum ise askerî müdahaleyi hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı. 27 Mayıs günü TSK içerisinde bir süredir hazırlık yapan bir grup, Demokrat Parti iktidarını devirdi ve yönetimi ele geçirdi.

1.3. 27 MAYIS 1960 ASKERÎ MÜDAHALESİ VE 1961 ANAYASASI

27 Mayıs günü askerî bir harekât¹⁵¹ tarafından devrilen Demokrat Parti iktidarı ile Türk Siyasi Tarihi’nde yepyeni bir kırılma noktası daha oluştu. Cumhuriyet Devrimi’nden sonra, 1945 yılının sonrasında başarıyla çok partili hayata geçen Türkiye, 1950’den sonra ilk kez CHP’den başka bir partinin iktidarını, ardından da 1960’ta yine ilk kez olarak mevcut iktidara karşı yapılan askerî bir müdahaleyi yaşamış oldu.

Bu dönemin, ülkedeki etkisi kadar CHP’ye de etkisi büyük ve önemlidir. 1950 – 1960 yılları arasında kendisini demokratik düzene ve yapıya uyarlayıp hatta

¹⁴⁸ Serhat Hürkan, **Ortanın Solu’nun Ulusal Ülkücüleri (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu’nun Öyküsü)**, Ed.: Erdoğan Mura, Ankara, Sinemis Yayınları, 2007, s. 31.

¹⁴⁹ Toktamış Ateş, **Aslan Sosyal Demokratlar**, 6. bs., İstanbul, Çınar Yayınları, 1997, s. 193.

¹⁵⁰ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1965, s. 177.

¹⁵¹ 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi’ne gelinen süreci, TSK içerisindeki cuntalaşma hareketlerini ve müdahalenin oluşumunu içeren ayrıntılı bir analiz için bkz.: Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **a.g.e.**

bu düzene öncülük etmeye başlayan CHP, 1960 sonrası daha ideolojik bir altyapısal harekete adım atacaktır.

27 Mayıs'ın, her ne kadar sürekli olarak herhangi bir zümreye ve kesime karşı yapılmadığı dile getirilse de, DP'nin baskıcı bir rejim kurma girişimlerine karşı ortaya çıktığı kesindir. Ayrıca DP iktidarında orta sınıfların etkin tabakası olan asker – sivil aydın ve memurların ekonomik, sosyal ve politik güç kaybına uğradığı da gerçektir. CHP'nin dayandığı bu temel sınıfların, DP'nin dayandığı büyük burjuvazi ve toprak sahibi sınıflarıyla yarattığı toplumsal çelişki, 27 Mayıs'a da yansımış ve 27 Mayıs'ın devamında gelen 1961 Anayasası'nın sosyal karakterini açıklayan nedenlerin başında gelmiştir.¹⁵²

27 Mayıs süreci 1961 Anayasası gibi demokratik bir yapı ile sonuçlansa da, CHP üzerinde olumsuz algılar oluşturmuştur. CHP'nin Ordu ile işbirliği yaparak iktidara geldiği ve Ordu yönetimi süresince var olan tüm başarısız uygulamaların sorumlusu olarak CHP'nin görülmesi gibi negatif algılar, CHP'nin uzun bir süre boyunca prestij ve oy kaybetmesine sebep olmuştur.

27 Mayıs'ın hemen ertesinde Orgeneral Cemal Gürsel'in İsmet İnönü'yü arayıp, şu sözleri söylemesi, aslında CHP'nin 27 Mayıs'taki konumunu göstermektedir:

*“Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizden korktuk. Ama, başka çare kalmamıştı.”*¹⁵³

Bunu destekleyecek şekilde 27 Mayıs'tan kısa bir süre sonra İsmet İnönü de 20 Haziran 1960 tarihinde il ve ilçe başkanlıklarına uzun bir genelge göndermiştir. Bu genelgede İnönü, CHP'nin 27 Mayıs hareketinin ne başında ne içinde olduğunu belirtmekte ve hukuka bağlı demokratik bir Anayasa ile dürüst, eşit ve emniyetli

¹⁵² Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, Ed.: Korkut Tankuter, 19. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 365.

¹⁵³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Ara Rejim 1960-1961**, 7 c., 2. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, C:V, 1991, s. 11.

seçimlerin yapılmasına uygun bir Seçim Kanunu hazırlanarak en kısa zamanda genel seçimlere gidilmesini ve devlet idaresinin milli iradeye teslim edilmesini vurgulamaktadır.¹⁵⁴ 9 Eylül 1960 günü CHP'nin kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmada da İnönü, İnkılâp devrinin Ekim 1961'de yapılacak seçimlerle sona ereceğini vurguluyordu.¹⁵⁵ Yani askerî yönetimin daha fazla uzatılmasının hata olacağını ve Ekim 1961'de seçimlere kesin olarak gidilmesi gerektiğini belirtiyordu.

Tüm bunlara rağmen CHP, kendisini 1960'lı yıllara adapte etmeye çalışsa da, "CHP + Ordu = İktidar" söyleminin gölgesinde kalacak ve halkın tepkisini üzerinde bulacaktır.

1.3.1. Kurucu Meclis ve CHP

27 Mayıs Askerî Müdahalesi'ni gerçekleştiren grup kendisine "Milli Birlik Komitesi" adını koymuştu. Fakat MBK henüz resmî bir kimliğe kavuşturulmamıştı. 27 Mayıs sabahı MBK lideri ilan edilen, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, 29 Mayıs'ta da Devlet Başkanı, Başbakan, Başkomutan ve MBK Başkanı yapıldı. Ancak, harekâtı gerçekleştiren MBK kendi içerisinde halen homojen değildi. Farklı hizipler vardı. Bir grup, DP'lileri devirip iktidarı İnönü'ye devretmekten yana, başka bir grup DP'lileri tasfiye edip seçimleri yaparak çekilmekten yana, diğer bir grup da gerekli reformlar yapılana kadar ordunun yönetimi elinde tutmasından yanaydı.¹⁵⁶ Fakat MBK içerisinde en baskın olan grup "*Demokrasiye bağlı olmak.*" fikrindekilerdi. Bunu 27 Mayıs'a gelinen süreçte de tartışmışlar ve amaçlarının "*Bozulan demokratik düzenin, tekrar sağlanarak rayına oturtulması ve derhal seçimlerle işleri halk iktidarlarına bırakmak.*" olduğunu kararlaştırmışlardı. Ancak halen aralarında iktidarın bir süre daha devredilmemesi konusunda ısrarlı olanlar da vardı. Örneğin MBK içerisinde bulunan Albay Sami Küçük, 27 Mayıs öncesi gerçekleşen görüşmelerden birini şöyle aktarmaktadır:

¹⁵⁴ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 136, 137.

¹⁵⁵ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **a.g.e.**, s. 388 – 390.

¹⁵⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 208, 209.

“(Sami Küçük soruyor:) ‘Harekâtımız başarıyla sonuçlanınca nasıl bir düzen getirmek istiyoruz? Bir askeri idare mi, yoksa demokrasi mi?’ Bana ilk cevabı (Alparslan) Türkeş verdi. ‘Pek tabii ki bir askeri idare kuracak ve yolumuza düşeceğiz.’ dedi.”

Türkeş’in bu tutumu üzerine görüşmeyi terk etmek isteyen Küçük’ü durdurmak için Sezai Okan’ın Türkeş’e yanıtı şöyle olmuştur:

“Askeri idare nereden çıktı? Bugüne kadar böyle bir konu konuşulmadı. Bugüne kadar demokrasi dışında bir tartışmamız olmadı. Bunu nereden çıkardın?”¹⁵⁷

MBK başa gelir gelmez kısa bir süre içerisinde ilk iş olarak yeni anayasa çalışmalarını başlatmasıyla gerçekten de demokratik bir düzen kurmaktaki niyetlerini doğruluyordu. Ama bu durum aynı zamanda, yönetimi derhal yapılacak olan bir seçimle siyasi bir partiye henüz devretmemek anlamına da geliyordu. MBK içerisindeki grupların orta bir yolu bulunmuş gibiydi. Ancak MBK içerisindeki demokrasi yanlıları ile kalıcılar arasındaki mücadele bitmemişti.¹⁵⁸

Anayasa hazırlama görevi İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar’ın başkanlığında bir grup profesörün yer aldığı komisyona verildi. Bu komisyon ilk önce 27 Mayıs’ın meşruiyetini sağlayacak dayanakları hazırlayarak 27 Mayıs’ın sebeplerini ve amaçlarını içeren bir rapor yayımladı.¹⁵⁹ 12 Haziran’da da MBK’nın yetkilerini tanımlayan Geçici Anayasa kamuoyuna açıklandı ve böylece yeni Anayasa yürürlüğe girip seçimler yapılana kadar MBK yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini de Bakanlar Kurulu aracılığıyla üzerine almış oldu.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Sami Küçük, **Rumeli’den 27 Mayıs’a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı**, Haz.: Haşim Akman, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008, s. 79.

¹⁵⁸ MBK içerisindeki 14’ler olarak adlandırılacak 14 subay, 13 Kasım 1960 günü MBK’daki görevlerinden alınarak çeşitli ülkelerdeki büyükelçiliklere atanmışlardır. Böylece, genel seçimlerle demokrasiye geçilmesi için beklenilmesi gerektiğini savunan kalıcı grup MBK’dan tasfiye edilmiş oldu. Sami Küçük, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁵⁹ T.C. Millî Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, **Yassıada Broşürü**, İstanbul, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, 1960, s. 17 – 19.

¹⁶⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 211.

MBK, yapılacak düzenlemeleri “MBK’nın Direktif Görüşleri” ve “MBK’nın Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri” adında iki metinde toplayıp 16 Eylül’de yayımladı. Şerafettin Turan’a göre bu metinlerde yer yer CHP’nin 1959’da kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi’nin etkileri görülmektedir.¹⁶¹

Anayasa Komisyonu hazırladığı tasarıyı 18 Ekim 1960’ta MBK’ya sundu fakat taslak birçok noktada eleştiri gördü. Dolayısıyla tasarıların nasıl ve hangi organ tarafından onaylanacağı sorunu belirdi. Kurucu Meclis oluşturulması bu sayede gündeme geldi ve Kurucu Meclis’in yetki ve çalışmalarını belirleyecek bir yasa tasarısı için MBK, Turhan Feyzioğlu’nu görevlendirdi. Feyzioğlu hazırladığı taslağı 21 Kasım’da sundu.¹⁶²

13 Aralık 1960 tarihinde tasarı kabul edilip yasalaştı. Yasaya göre Kurucu Meclis, MBK üyeleri ve Temsilciler Meclisi’nden oluşacaktı. Yeni Anayasa ve Seçim Kanunu hazırlanıp en geç 29 Ekim 1961’de iktidar, seçimlerle belirlenerek oluşan yeni hükümete devredilecekti. Fakat öncesinde de, hazırlanan Anayasa referandum ile halkın onayına sunulurken kabul edilecekti.¹⁶³

Temsilciler Meclisi’nde CHP’ye 49, CKMP’ye 25, MBK’ya 18 kişilik kontenjan tanındı. Kalan üyelikler ise çeşitli dernek ve meslek kuruluşları arasında paylaşıldı. Fakat bu üyelikler de genelde CHP’li kimselerden seçildiği için CHP’nin Temsilciler Meclisi’ndeki üye sayısı 155’e kadar yükseldi.¹⁶⁴ CHP yönetimi, ayrılan kontenjandan altısını direkt olarak İnönü’nün belirlemesini kararlaştırdı. İnönü’nün seçtiği altı isim, Şefik İnan, Ziya Müezzinoğlu, Enver Ziya Karal, Mümtaz Soysal,

¹⁶¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi V: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980)**, 5 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:V, 2002, s. 27.

¹⁶² Metin Toker, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 3 c., 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:III, 2006, s. 505, 506.

¹⁶⁴ **20 Kasım 1961 – 18 Şubat 1965 Arasında C.H.P. Halk Hizmetinde Neler Yaptı**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1965, s. 75. Ayrıca Şerafettin Turan, Kurucu Meclis’teki CHP’li sayısının 222’ye kadar vardığını ve Meclis’in CHP doğrultusunda çalıştığını belirtmiştir. Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 49.

Doğan Avcıoğlu ve İhsan Kabadayı oldu.¹⁶⁵ 6 Ocak 1961’de açılan Meclis ile de yeni Anayasa sürecine girilmiş oldu.

1.3.2. 1961 Anayasası

Kurucu Meclis 9 Ocak’ta Anayasa tasarısını son şekline getirecek olan 20 üyeli Anayasa Komisyonu’nu oluşturdu. Komisyon üyeleri arasında İnönü’nün Temsilciler Meclisi için belirlediği Mümtaz Soysal ve Doğan Avcıoğlu’nun bulunmalarının yanında Komisyon’a Enver Ziya Karal’ın Başkan seçilmesi dikkat çekici bir gelişmeydi. Meclis’teki uzun tartışmalar sonucunda tasarı 27 Mayıs 1961’de oya sunulmuş ve kabul edilmişti.¹⁶⁶

Hazırlanan Anayasa her şeyden önce politik anlamda sağ ve sol siyasete karşı daha açıktı ve bu anlamda daha özgürlükçü bir yapıdaydı.¹⁶⁷ Anayasa’nın 2. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti artık millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁸ Ayrıca Anayasa, TBMM dışında ikinci bir Meclis, yasaların Anayasa’ya uygunluğunu denetleyecek Anayasa Mahkemesi, yargı güvencesini sağlayacak Yüksek Yargıçlar Kurulu, seçimlerde nispi sistem uygulanması, basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı gibi CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesi’nde kabul ettiği tüm maddeleri de içermekteydi.

Sosyal devlet kavramı yeni Anayasa’daki önemli bir noktadır. Ahmet Taner Kışlalı’ya göre Türkiye’ye belirli bir “sosyal devlet” anlayışı Kemalizm ile birlikte girmişti. Çünkü çalışan kesimler, oy hakkından ücretli yıllık izine, sekiz saatlik işgününden parasız eğitime ve sağlık hizmetlerine kadar birçok hakkı Kemalist devrim süreci içinde savaşımla vermeden kazanmıştır.¹⁶⁹ 1961’de hazırlanan Anayasa

¹⁶⁵ Şerafettin Turan, **a.g.e.**

¹⁶⁶ **A.e.**

¹⁶⁷ Erik J. Zürcher, **Turkey A Modern History**, 3. bs., London, I.B. Tauris & Co Ltd, 2005, s. 246.

¹⁶⁸ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 192.

¹⁶⁹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 8. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010, s. 267, 268.

ile de tam anlamıyla bir sosyal devlet hedeflenmiştir. Bülent Ecevit, yeni Anayasa'nın getirdiği “sosyal demokrat” özü şöyle anlatmıştır:

“Mülkiyet ve miras hakkını tanıyan, ama bu hakların toplum yararına aykırı olamayacağını da belirten; toprakta da özel mülkiyeti esas tutan, ancak bu mülkiyet hakkından, geçimi toprağa bağlı herkesin yararlanabilmesi için, bireylerin elindeki toprak genişliğinin sınırlanabileceğini söyleyen; özel girişime serbestlik tanıyan, hatta güvenlik sağlayan, ancak özel girişimi 'milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlarına uygun' yürümeye mecbur tutan; yatırımlarda toplum yararını öncelikle gözetmeyi emreden; ücret adaletini ve bütün halk için sosyal güvenliği gerekli kılan; öğrenimde fırsat ve olanak eşitliğini şart koşan; kooperatifçiliğin geliştirilmesiyle devleti görevli kılan; tarımda emeğin değerlendirilmesini isteyen; doğal servet ve kaynakları, devletin hüküm ve tasarrufu altında tutan Anayasamız...”¹⁷⁰

Yani bu Anayasa, devleti gelirin adil bir biçimde yeniden paylaşılmasını ve her bireye asgari bir yaşam standardı sunulmasını sağlamakla yükümlü kılıyor ve bütün ülkenin kalkınması için gerekli önemlerin alınmasıyla görevli kılıyordu.¹⁷¹ Anayasa'nın büyük bir bölümü kişisel, toplumsal ve politik haklara ve bunların korunmasına ayrılmıştı. Ayrıca kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmişti.¹⁷² 1961'e kadar yürürlükte olan hiçbir Anayasa siyasi partilere yer vermezken, 1961 Anayasası siyasi partiler üzerinde de durmuş, onları demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlamıştır.¹⁷³

9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulacak yeni Anayasa için CHP yurtta kampanya başlatmış ve evet oyu verilmesi için hızla çalışmıştır. Propaganda ekipleri kurulmuş, broşürler, el ilanları yayımlanmıştır. Tüm bu çalışmalara rağmen 9 Temmuz'da, 1961 Anayasası için %61,7 oranında evet oyu, %38,3 oranında da hayır oyu çıkmıştır.¹⁷⁴ Yaklaşık %40 civarında hayır oyu çıkması, 1961 seçimlerine gidilen süreçte CHP için bir uyarı niteliğindedir. Çünkü hayır oyları hem askerî müdahale sürecine hem de devamında gelişen Anayasa sürecine karşı bir tepki konumundaydı.

¹⁷⁰ A.e.

¹⁷¹ Derya Kömürcü, “Türkiye’de Merkez Sol Siyasetin Tarihsel Kaynakları ve ‘Ortanın Solu’”, **İktisat Dergisi**, No: 502, Mart – Nisan 2009, s. 46.

¹⁷² Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 324.

¹⁷³ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 19, 30.

¹⁷⁴ (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=42&ust_id=12, 17 Temmuz 2011.

İKİNCİ BÖLÜM

CHP'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ VE “ORTANIN SOLU” SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. 1961 – 1965 YILLARI ARASINDA CHP'NİN KOALİSYON HÜKÜMETLERİ ORTAKLIĞI

1961 – 1965 yılları Türkiye'nin demokratik düzene tekrar alışabilme ve TSK'yı siyasete sokmadan, seçimlerle normal işleyen bir demokrasiyi tekrar inşa edebilme sürecidir. Ancak bu o kadar da kolay olmamıştır. 1961 seçimlerinin ardından daha Meclis açılmadan Ordu içerisindeki yeni bir örgüt olan Silahlı Kuvvetler Birliği, 21 Ekim 1961'de bir bildirge yayımlamıştı. Bu bildirgeye göre Meclis açılmayacaktı. Fakat İsmet İnönü'nün girişimleriyle olası bir askerî müdahale daha engellendi ve 25 Ekim 1961'de Meclis açıldı.¹

Ordu içerisindeki hareket bununla da kalmadı. 22 Şubat 1962 ve 20 – 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen iki askerî müdahale teşebbüsü daha yaşandı. İlkinde İsmet İnönü'nün çabası, ikincisinde de Ordu'nun durumu düzeltilmesiyle, teşebbüsler başarıya ulaşamadı. Feroz Ahmad'a göre 1961 – 1964 yılları, sadece askerî müdahale tehlikesinin koalisyonları bir arada tuttuğu politik istikrarsızlık yıllarıydı.²

2.1.1. Temel Hedefler Beyannamesi ve 1961 Seçimleri

27 Mayıs'tan sonra CHP'de politik değişiklik hızlanma sürecine girmiştir.³ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılması kararlaştırılan genel seçimlere hazırlanmak için CHP, 24 Ağustos 1961'de 15. Kurultayı'nı gerçekleştirdi. Kurultayın önemi, 27 Mayıs'tan

¹ Bülent Ruscuklu, **Demokrat Parti'den 12 Eylül'e**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2008, s. 57 – 60.

² Feroz Ahmad, **Turkey: The Quest For Identity**, Oxford, Oneworld Publications, 2003, s. 127.

³ Gürcan Bozkır, “Cumhuriyet Halk Partisi'nde Bülent Ecevit ve Ortanın Solu Düşüncesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:IV, No: 11, 2004 – 2005, s. 231.

sonra yapılan ilk kurultay olmasıdır. Ayrıca CHP'nin 14. Kurultay'da kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi 1961 Anayasası ile artık hayat bulduğu için, CHP'nin yeni hedeflere ve yeni söylemlere ihtiyacı vardı.

Bu koşullar altında gerçekleştirilen kurultaya damgasını vuran olaylardan biri, Paşacılar ve Gülekçiler çekişmesi oldu. Fakat İnönü “*Ya o, ya ben*” konuşmasıyla Kasım Gülek'i tasfiye etmeyi başardı. Böylece Kurultay'da İnönü yeniden Genel Başkan seçilirken, İsmail Rüştü Aksal da Genel Sekreter oldu.

Bülent Ecevit'in verdiği önerge ile CHP tüzüğünde yeni döneme uygun bir değişme yaşandı. Bütün Türkiye'de %15'i geçmemek üzere, işçi ve esnafın yoğun olduğu illerde aday gösterme yetkisi Genel Merkez'e verildi.⁴

Yaklaşan seçimlere yönelik olarak ise 1961 Anayasası ile hayata geçen İlk Hedefler Beyannamesi'ni daha ileri taşıma çabasına girildi. Böylece ortaya “Temel Hedefler Beyannamesi” çıktı. Temel Hedefler Beyannamesi'nde yine madde madde olmak üzere gerçekleştirilmesi planlanan konulara değinilmektedir. Nitelik olarak ise 1961 Seçim Beyannamesi'nin özeti demek yanlış olmayacaktır. Temel Hedefler'de birey haklarına yine değinilmiş ancak bu sefer sosyal konulara daha çok yer verilmiş ve işçi - çalışan kesimlere vaatlerde bulunulmuştur.

Beyanname'nin belirlediği temel hedeflerden “*Zengin, fakir her çocuğu, her genci, her yetişkini, kabiliyetleri ölçüsünde en geniş anlamda eğitimin nimetlerine kavuşturacaktır.*”⁵ maddesi ile halkın her kesimine eğitimin ulaştırılması hedeflenerek sosyal bir atılım yapılması planlıyordu. Ayrıca sosyal güvenlik kurumlarıyla refah devletinin kurulması amaçlanmaktadır. Devlet ve özel teşebbüs yatırımları planlı bir kalkınmayla kamu yararına uygun düzenlenecektir. Vergi sistemi düzenlenerek daha adil ve kolay hesaplanır hale getirilecektir. “*Muhtaç çiftçi yeter toprağa sahip kılınacak.*” denerek de toprak reformu yapılması hedeflenmiştir.

⁴ Hikmet Bila, a.g.e., s. 164.

⁵ C.H.P. İlk Hedefler Beyannamesi – Temel Hedefler Beyannamesi – İleri Türkiye Ülkümüz, s. 11.

“Türk işçisi, emeğinin verimine, gayretinin külfetine denk ücret alacaktır.” maddesiyle işçi kesime seslenilmiştir. Bu maddelerin tümü Anayasa’nın getirdiği “sosyal devlet” kavramının sonuçları olarak CHP Temel Hedefler Beyannamesi’ne yansımıştır. Beyanname’nin sıraladığı hedefler, Bülent Ecevit’in 1965 seçimlerinden sonra 1966’da yayımladığı “Ortanın Solu” kitabındaki “Uygulama” bölümüyle de örtüşmektedir.⁶ Bu bağlamda Ortanın Solu hareketinin 27 Mayıs dinamikleri ve 1961 Anayasası ile de bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

15 Ekim 1961 seçimlerine gidilen süreçte de CHP aynı tutumunu korumuş, seçimler için 56 sayfalık bir Seçim Beyannamesi yayımlamıştır.⁷ Beyanname’de rejim meseleleri, kalkınma politikası, CHP’nin plan anlayışı, planlı kalkınma ve özel teşebbüs, planlı kalkınma ve sosyal adalet, son on yıla bakış, durgunluk ve işsizlikle mücadele, vergi sistemimiz, vergi ıslahatının anahatları, ziraat, CHP’nin zirai politikası, köy kalkınması, bölge kalkınması, sanayi politikamız, küçük san’atlar ve esnaf davamız, ulaştırma, enerji ve bayındırlık, dış ticaret, dış yardımlar, yabancı özel sermaye, turizm, devlet idaresi, din işleri, asayiş, kaçakçılıkla mücadele, milli savunma, dış politika, sosyal meselelerimiz, mesken davası, işçi meseleleri, göçmen meseleleri, sağlık işleri ve eğitim başlıkları yer almaktadır.

Planlı kalkınma bölümlerinde, devlete ayrılan işletmeler dışında kalan bütün faaliyet alanlarında özel teşebbüsün gelişmesine destek verileceği belirtilmiştir. Ancak sosyal adaleti sağlamak amacıyla devlet müdahalesi gerekli görülmüş ve toplumdaki gelir ve imkân farklarını azaltmak için gerekli önlemlerin alınacağı vurgulanmıştır.⁸ Zirai politika bölümünde toprak reformuna değinilmiş ve çiftçi ailelerinin geçimlerini rahatça sağlayabilecekleri miktarda toprağa sahip olacakları söylenmiştir.⁹

Beyanname’de CHP’nin muhalefet dönemindeki tavrıyla çelişki yaratan bölüm ise dış yardımlar ve yabancı sermayedir. Bu bölümlerde, dış yardımların

⁶ Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, s. 95 – 115.

⁷ **1961 C.H.P. Seçim Beyannamesi**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1961.

⁸ **A.e.**, s. 17, 18.

⁹ **A.e.**, s. 31, 32.

artırılması için çalışmalar yapılacağı ve yabancı sermayenin de ülke kalkınmasına yararlı olacağı belirtilmiştir.¹⁰ Petrol konusuna ise hiç değinilmemiştir. Fakat bu tutum CHP'nin DP iktidarı zamanında sergilediği tutumun tam olarak tersidir. Zira 1954 yılından beri CHP ve İsmet İnönü, yabancı sermaye ve petrol kanunlarının karşısında olmuş ve bunları sıklıkla eleştirmiştir.

Beyanname'nin eğitim bölümünde de, sosyal adalet vurgusu yapılmıştır. Kalkınma ve sosyal adaletin eğitimle mümkün olabileceği belirtilmiş, her kesimden ailenin çocuklarının eğitim imkânına kavuşturulacağı açıklanmıştır. Köylerde de eğitim seferberliği başlatılarak okulsuz ve öğretmensiz köy bırakılmayacağı söylenmiştir.¹¹

1961 seçimlerine gidilen süreçte CHP'ye etkili düzeyde rakip olabilecek üç parti vardı. Bunlardan ikisi yeni kurulan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi idi. Diğeri ise CKMP idi. Seçimler öncesinde kurulan bir diğer parti Türkiye İşçi Partisi idi fakat 1961 seçimlerine katılamadı.

Seçimlerden önce AP ve YTP belirgin bir şekilde DP'nin mirasına konma çabasına girdi. İki parti de DP'nin devamı olduğunu açık bir şekilde olmasa da dolaylı bir şekilde dile getiriyordu. Bu yarışa CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı "*Kimse benim kadar DP'ye yakın olamaz.*" diyerek katıldı. MBK döneminde bakanlık yapan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ise Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'i partiye almış ve milletvekili adayı olacağını belirtmişti. AP ise Anayasa'nın halkoylaması süresince tavrını belli ederek "Hayır" oyu kullanılması gerektiğini belirtmişti.¹²

AP'nin temelinde 27 Mayıs'tan duyulan mağduriyet hissi ve bu harekete karşı olanları bir araya getirme isteği bulunmaktaydı. Örneğin partinin kurucusu ve Genel

¹⁰ A.e., s. 38, 39.

¹¹ A.e., s. 51 – 54.

¹² Şeref Bakşık, a.g.e., s. 124, 125. Hatta AP, Anayasa halkoylamasında "*HAYIR'da hayır vardır*" sloganıyla kampanya yürütmüştür. Turan Güneş, **Araba Devrilmeden Önce**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s. 37.

Başkanı olacak isim Ragıp Gümüşpala, 27 Mayıs'ın emekliye ayırdığı askerler arasındaydı. Fakat AP, bir doktrin partisi olmadığı gibi barındırdığı görüşler bakımından da homojen bir yapıda değildi.¹³ AP'nin 1961 seçimleri için yaptığı genel propaganda, halkı DP'nin devamı olduğuna inandırabilme çabası oldu. Amaçları arasına *“Türk milletini geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasi vesayetten kurtarmak, hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek.”* maddesini ekleyerek ülkede siyasetin özgür olmadığını belirtiyor ve dolaylı yoldan 27 Mayıs'ı eleştiriyordu.¹⁴ Ayrıca 1965 seçimlerine kısa bir süre kala, ilk amblemleri olan açık bir kitap arkasında doğan bir güneş sembolünü değiştirip beyaz bir at figürüne çevirmişlerdi. Çünkü özellikle Anadolu'da DP'ye uzun yıllar boyunca “Demirkırat” denmişti.

YTP ise program ve prensip olarak AP'den farklı bir çizgide değildir. YTP de aynı şekilde DP'nin devamı olduğunu dile getiriyordu. Partiye 109 eski DP'linin katılmasıyla da bunu belgelemeye çalışıyordu. Fakat YTP'nin AP'ye göre farkı, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın MBK döneminde bakanlık görevinde bulunması ve Cemal Gürsel'in halen YTP'yi destekliyor oluşuydu. YTP'nin 27 Mayıs ile böyle bir bağı bulunurken, AP'liler 27 Mayıs'ı eleştirdikleri için gözaltına alınabiliyor hatta tutuklanabiliyordu.¹⁵ Dolayısıyla halkın gözünde kimin DP'nin devamını temsil edebileceği bu noktada netleşiyordu.

Seçimlere 1 ay kala 27 Mayıs sürecinin Türk Siyasi Tarihi'ne bıraktığı en vahim olaylar gerçekleşti. Yassıada Davaları sonucunda idam cezaları kesinleşen devrik DP'nin eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 16 Eylül günü, DP iktidarının en güçlü iki isminden biri olan eski Başbakan Adnan Menderes 17 Eylül günü idam edilmişlerdi. Alparslan Işıklı'ya göre bu infazlar halkı derinden etkilemiş ve üzmüştü dolayısıyla uzun bir süre boyunca bu üzüntüler, tepki olarak seçim sonuçlarına yansyacaktı.¹⁶

¹³ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 28 – 31.

¹⁴ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁵ **A.e.**, s. 68, 69.

¹⁶ Alparslan Işıklı ile 10 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Bu koşullar altında 15 Ekim 1961 günü gerçekleştirilen seçimlere dört parti katıldı: CHP, CKMP, AP ve YTP. İlk kez uygulanan nispi temsil sistemiyle sonuçlar alışılmadık bir tablo ortaya çıkarttı.

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	3.724.752	36,7	173
AP	3.527.435	34,8	158
CKMP	1.415.390	14	54
YTP	1.391.934	13,7	65
Bağımsızlar	81.732	0,8	-

Tablo 5: 1961 Genel Seçim Sonuçları¹⁷

Sonuçlar ne CHP'nin ne de Ordu'nun beklediği gibi oldu (Tablo 5). Yeni Anayasa ve yeni döneme rağmen CHP, 1957 seçimlerinde aldığı oydan bile daha az oy alabilmişti. Buna karşın yeni kurulan AP ise CHP'nin sadece 200.000 oy gerisindeydi. Aslında DP'nin tabanı tek bir parti üzerinde birleşebilseydi CHP'nin seçimden birinci parti olarak çıkabilme olasılığı çok azdı.

	1957 Genel Seçimleri		1961 Genel Seçimleri	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Seçmen	12.078.623		12.925.395	
Katılım	9.250.949	%76,6	10.522.716	%81
CHP	3.753.136	%40,6	3.724.752	%36,7

Tablo 6: 1957 ve 1961 Genel Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması¹⁸

Alınan sonuca göre, CHP dört yıl önceki oy sayısını zar zor koruyabilmişti hatta ufak bir gerileme bile yaşanmıştı (Tablo 6). Kaldı ki seçmen sayısının artmasına rağmen alınan bu sonuç, oransal olarak büyük bir düşüş anlamına geliyordu. Bu bağlamda CHP'nin yeni söylemleri, vaatleri, çalışmaları sonuç vermemiş, DP tabanını kendine çekememiş, yeni seçmenleri de kazanamamıştı.

¹⁷ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII.

¹⁸ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII sayfalarındaki verilerden derlenmiştir.

Bunun en büyük sebeplerinden biri 27 Mayıs 1960'tan 15 Ekim 1961'e kadar süren MBK yönetiminin tüm yanlış ve tepki çeken uygulamalarının sorumlusu olarak CHP'nin görülmesiydi.

Sonuçlara göre hiçbir parti tek başına hükümet kuramayacak durumdaydı. Dolayısıyla Türkiye'de bir ilk olarak koalisyon hükümetleri kurulacaktı. Hükümet kurma görevi ilk olarak CHP'ye verilecek olsa da diğer partiler CHP'li bir koalisyona yanaşmayıp, CHP'nin yer almadığı bir koalisyon oluşturabilirlerdi. Nitekim bu durum Ordu içinde oluşan SKB'nin de hoşuna gitmedi. Bunun sonucu olarak 21 Ekim 1961'de bir bildirge yayımladılar. Bu bildirgeye göre 25 Ekim'de TBMM açılmayacak, tüm siyasi partiler kapatılacak ve Ordu yönetime tekrar el koyacaktı.¹⁹

23 Ekim'de Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve parti liderleri görüşme düzenlediler. Bu görüşmede ortaya başka bir protokol çıktı. Protokolün dört maddesi vardı:²⁰

1. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi,
2. EMİNSU'ların orduya dönmemesi,
3. 147'lerin üniversiteye alınmaması,
4. Yassıda suçlularının affedilmemesi.²¹

İsmet İnönü'nün çabaları sonucunda 147'ler ile ilgili madde protokolden tamamen kaldırılırken, Yassıda suçlularıyla ilgili olan maddeye de "şimdilik" ibaresi eklendi.²² Protokol tüm parti liderleri tarafından 24 Ekim'de kabul edilip, imzalandı. Böylece 25 Ekim günü TBMM normal bir şekilde açıldı fakat Ordu'nun

¹⁹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 84.

²⁰ Protokolde bahsi geçen EMİNSU'lar, 27 Mayıs'ın ardından TSK'dan emekli edilen subayların kurduğu bir dernektir. 147'ler ise üniversitelerinden uzaklaştırılan 147 öğretim görevlisine verilen isimdir.

²¹ Şeref Bakşık, **a.g.e.**, s. 144. Ayrıca Şeref Bakşık, bu protokolden İsmet İnönü'nün Başbakan olmasını içeren bir madde daha olduğunu fakat sonradan gerek duyulmayarak kaldırıldığını belirtmektedir.

²² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 85, 86.

yaptırımları halen siyasi hayatın birebir içindeydi. Bu durum koalisyon hükümetlerini temelden etkileyen sebeplerden biri olacaktı.

2.1.2. Birinci ve İkinci Koalisyon Hükümetleri ve 1963 Yerel Seçimleri

CHP Parti Meclisi 22 Ekim’de muhalefette kalma kararı alsa da, 10 Kasım günü hükümet kurma görevini alan İsmet İnönü, 20 Kasım 1961’de CHP’nin Birinci Koalisyon Hükümeti olan CHP – AP Hükümetini kurdu. Fakat açıklanan hükümet programı CHP’nin ideolojisi ve görüşleriyle çelişki halindeydi. Programda Atatürk Devrimleri’nden sadece “Atatürk ıslâhatı” olarak bahsedilmiş ve üzerinde durulmamıştır. Devlete ayrılan alanlar dışında özel teşebbüse serbestlik tanıyan CHP’nin Seçim Beyannamesi’ne ters bir şekilde, programda hastane ve eğitim sektörü için de özel teşebbüsün destekleneceği belirtilmiştir. Petrol ve madenler konusuna yine hiç değinilmemiştir. İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu değişikliğinden ise bahsedilmemiştir.²³

31 Mayıs 1962’de İsmet İnönü’nün istifasına kadar sadece 6 ay süren bu koalisyon döneminde Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu için gerekli yasalar çıkarılmış, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı açıklanabilmiştir. Geri kalan sürede bir askerî müdahale teşebbüsü engellenmiş ve AP’nin Yassıada afları konusunu sürekli gündemde tutması hükümette çatlaklara sebep olmuştur.

Ama esas çatlamlar ise CHP içerisindeydi. CHP’de “77’ler” olarak adlandırılan bir grup milletvekili, AP ile yapılan koalisyonun programını eleştiriyor ve CHP’nin ilkelerinden ödün verdiğini belirtiyordu. İnönü ise buna karşı çıkıyordu.²⁴ Parti içinde muhafazakâr ve radikal atılımcı (reformcu) olarak adlandırılan iki kanat oluşmuştu. Muhafazakâr kanatta Fethi Çelikbaş, Emin Paksüt

²³ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 182, 183.

²⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 169.

gibi isimler bulunurken, reformcu kanatta Bülent Ecevit, Turan Güneş ve İbrahim Öktem bulunuyordu. İbrahim Öktem'in Parti Meclisi'nde “*CHP'ye verilecek yönü tesbit etmek için bir komisyon kurulması*” şeklindeki önergesi olaylar yarattı. Çünkü 1960'lara damgasını vuran Yön Dergisi sol eğilimli bir dergiydi ve önergedeki “yön” sözcüğünden rahatsız olunmuştu. CHP içerisindeki reformcu kanattan Turan Güneş, nispi seçim sistemiyle artık her sınıfın temsilinin mümkün olamayacağını, menfaatleri birbirleriyle çelişen grupların aynı anda savunulamayacağını söylemiş, bu kesimler içinden hangi sosyal gruba dayanılacağını belirlenmesi gerektiğini ve hatta özellikle işçi ve fakir köylü kütlelerini kazanmanın yollarını aramak gerektiğini vurgulamıştı.²⁵ Böylece 27 Mayıs ve 1961 Anayasası'nın ardından CHP'nin kendini belirli bir tabana dayama görüşü daha da güçleniyordu.

31 Mayıs 1962'de af konusunun hükümeti yıprattığını belirterek istifasını veren İsmet İnönü, 25 Haziran 1962'de YTP ve CKMP ile birlikte İkinci Koalisyon Hükümeti'ni kurdu. Yeni hükümetin programı eskiye oranla daha genişti. Programda öncelikle demokratik düzenin sağlanması vurgulanıyordu. 1962'de yaşanan askerî müdahale teşebbüsünün bu madde üzerinde etkili olduğu belli olmaktadır. Ayrıca önceki hükümet programında yer almayan İş Kanunu ve Sendikalar konusunda maddeler bulunmaktadır. İşçi kesimin sosyal haklara kavuşturulacağı belirtilmiştir. Toprak Reformu da daha etkili bir maddeyle hükümetin yapılacak işleri arasına eklenmiştir. Fakat programda petrol ile ilgili yine hiçbir madde yer almazken, yabancı sermaye ve dış yardımlara da ılımlı yaklaşmıştır.²⁶ Zaten İsmet İnönü'nün tabiri ile bu bir “uzlaşma hükümeti” idi.

CHP içerisindeyse tartışmalar devam ediyordu. 20 – 23 Temmuz 1962'de Ankara'da düzenlenen il başkanları toplantısında il başkanları halkın isteklerini iletip, sahipsiz, ilgisiz bırakıldıklarını belirtmişlerdir. İnönü, sorunların sebeplerini CHP'nin tek başına iktidarda değil koalisyon hükümetinde ortak konumunda olmasıyla açıklamıştır. Eleştiriler devam edince de İnönü, teşkilat ile merkez

²⁵ Akın Simav, *a.g.e.*, s. 57 – 61.

²⁶ Suna Kili, *a.g.e.*, s. 186 – 189.

arasında anlaşmazlık ve kopukluk olduğu gerçeğiyle karşılaşmış ve bunu açıklamıştır.²⁷

27 Mayıs'ı takip eden süreçte partilerin ve dolayısıyla CHP'nin ocak ve bucak örgütlerinin daimi olarak kapatılması hem parti içi demokrasiye hem de kitlelerin siyasi katılma işlevine büyük ölçüde zarar vermişti.²⁸ CHP, mevcut siyasi partiler içinde en köklü ve en eski parti olduğundan, ocak ve bucak teşkilatlanması olmadan hem örgütle hem de halkla buluşabilmesi daha zor hale geldi. 1961 seçimlerinden 1963 yerel seçimlerine kadar geçen süreçte CHP'nin koalisyon ortağı olmasının verdiği yükü birlikte, oldukça ağırlaştığı ve rehavete kapıldığı ortadadır. Parti içerisindeki hizipleşmeler, merkez – teşkilat kopukluğu, koalisyon memnuniyetsizliği ve 27 Mayıs döneminin tüm olumsuzluklarının CHP'ye yüklenmesi gibi sebepler CHP'nin uzun bir süre toparlanamamasına ve yerinde saymasına sebep olmuştur. 14 Aralık 1962'de yapılan 16. Kurultay'da doğru dürüst hiçbir konu ele alınmamış, partiden uzaklaştırılan Kasım Gülek, Nihat Erim ve Avni Doğan meselesi görüşülmüştür.

Hükümet ise programda yer verilen birkaç maddeyi yerine getirebilmektedir. Bülent Ecevit'in yürüttüğü Çalışma Bakanlığı'nın çabaları sonucu 24 Temmuz 1963'te Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası çıkarılmıştır.²⁹ Bülent Ecevit bu yasayı sosyal adaletin başlıca etkenlerinden biri olarak görmektedir.³⁰

Batı ile entegrasyon sürecine hızla devam eden Türkiye, uzun görüşmeler sonucunda, Türkiye'yi Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye yapan, taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanan ve ileride tam üyeliği öngören Ortaklık Anlaşması'nı 25 Haziran 1963 tarihinde parafe etmiş ve 12 Eylül 1963 günü Ankara Anlaşması adı altında imzalamıştır.³¹

²⁷ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 171; Suna Kili, **a.g.e.**, s. 142, 143.

²⁸ Arsev Bektaş, **a.g.e.**, s. 111.

²⁹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 99.

³⁰ Bülent Ecevit, "Sosyal Adaletle Hızlı Kalkınma Arasındaki Bağlantı", **Kemalizm**, No: 12, Temmuz 1963, s. 9.

³¹ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 8. bsk., İstanbul, Beta Basım, 2005, s. 673.

Fakat Toprak Reformu gibi altyapısal konularda yine adım atılamamıştır. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatı, hükümet içerisinde tartışmalara sebep olmuştur. Hazırlanan plana koalisyon ortaklarından gelen eleştiriler üzerine, planın uygulanmasına olanak görmeyen planlamacılar 26 Eylül 1962’de istifa etmiştir. Bu istifa kurumun hız kaybetmesine sebep olmuştur.³²

Yassıada Afları konusunda İsmet İnönü, hem diğer partilerin bu konuyu istismar etmesine son vermek için hem de zamanının geldiğini düşündüğü için cezaların indirimini içeren Af Yasası’nı Meclis’e sundurmuştu. 12 Ekim 1962’de kabul edilen yasa sonrasında Kayseri cezaevinde bulunan 283 kişi bu yasadan yararlanabilmiş ve çoğu serbest kalabilmişti. 22 Mart 1963’te de Celal Bayar cezaevinden çıkmış ve Ankara’ya AP’nin gösterileri eşliğinde gelmişti.³³ AP’nin Celal Bayar’ı sahiplenmesi, hükümet ortağı olmasa da, halktan puan toplamak adına yaptığı en büyük işlerden biri oldu. Mayıs 1963’te yaşanan ikinci bir askerî müdahale teşebbüsü ise ordu içinde engellendi.

Tüm bu dalgalanmalar arasında 17 Kasım 1963’te ise yerel seçimlere gidilecekti. Kasım ayında başlayan propagandalar, bir yerel seçimden ziyade genel seçim havasında yürütüldü. Özellikle koalisyon hükümetlerinin performansları konu edildi. Seçim kampanyalarına AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve YTP Genel Başkanı Ekrem Alican oldukça aktif bir şekilde katılım gösterirken, İsmet İnönü bu seçim çalışmalarında geri durmayı tercih etti ve etkin bir katılım göstermedi.³⁴ Yine de CHP’nin 9 Eylül 1963’teki 40. yılını kutlama amaçlı yayımlanan kitapçıkla CHP’nin tarihi kısaca anlatılmış, 1963’e kadar gelinen süreçlerdeki Milli Mücadele dönemi, kuruluş dönemi, tek parti dönemi, demokrasiye geçiş ve ana muhalefet dönemi ve 27 Mayıs sonrası dönem aktarılmıştır.³⁵ Bu kitapçığın resmî olmasa da gayri resmî bir seçim kampanyasının parçası olabileceği ihtimaller dâhilinde gözükmektedir.

³² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, 7 c., 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:VI, 1992, s. 134 – 137; ve Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 103.

³³ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 101, 102.

³⁴ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 166.

³⁵ **Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.**

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı
AP	4.344.185	45,46
CHP	3.458.972	36,19
YTP	621.600	6,5
CKMP	296.596	3,1
MP	295.523	3,09
TİP	37.898	0,39
Bağımsızlar	501.215	5,24

Tablo 7: 1963 Yerel Seçimleri İİ Genel Meclis Sonuçları³⁶

Sonuçlar AP dışındaki hiçbir parti için sevindirici değildi (Tablo 7). AP, DP'nin devamı olduğunu halka ispat ederek, DP tabanını kendi çatısı altında toplamayı başardı. Bu başarıdan zarar görenler ise koalisyon ortakları olan YTP ve CKMP oldu. MP ve TİP ise bir varlık gösteremedi. AP'nin oylarındaki büyük artışa rağmen CHP'nin oylarında 1961 seçimlerine kıyasla düşüş bile gözlenmektedir. Kamuoyu, CHP + Ordu = İktidar söylemlerinin etkisinde, 27 Mayıs sürecinin sorumlusu olarak halen CHP'yi görmekte ve tepkisini belli etmekteydi. Ayrıca koalisyon hükümetlerinin tüm dalgalanmalarından da CHP sorumlu tutulmaktaydı. CHP'nin mevcut tabanında ise ilkelerden ödün verildiği, vaatlerin yerine getirilmediği kanısı hâkimdi.

Yerel seçimlerin analizini yapan CHP Aydın Milletvekili Şükrü Koç, CHP'nin aydınlardan ve işçilerden oy alamadığını belirtip CHP'ye yeni yollar önermiştir. Koç'a göre CHP aydınlardan oy alamamıştır çünkü devrimler ihmal edilmiş, yeterince reformcu ve ilerici olunamamıştır. İşçiler ise asgari ücretin yetersizliğinden ve vergilerden şikâyetçidir. Şükrü Koç partinin artık hangi zümrelerin yanında olacağını kesin bir şekilde belirleyerek o sınıfların desteğini kazanmaya yönelik faaliyetleri yürütmesini önermektedir ve şöyle devam etmektedir:

“Bu ilkelerin ışığında düşünülünce, CHP'nin köylüleri, işçileri, esnafı ve aydınları kendi yanına çekmeye çalışacağı açık bir siyaset zaruretidir. Programı ve tarihi gelişimi içindeki gelenekleri bakımından CHP, halka dayanan, gücünü halka

³⁶ İstatistik Göstergeler 1923–2009, s. 121. Oy oranları, alınan oylardan hesaplanarak yazılmıştır.

bağlı gören, (köylü, işçi, esnaf) aynı zamanda devrimleri ve demokratik nizamı kuran felsefesi bakımından, ortanın solunda yer alan bir partidir. Devrimciliği, halkçılığı, laikliği ve devletçiliği en çok benimseyen parti CHP'dir. Gene CHP'nin ilkeleri içinde bulunan milliyetçilik ve cumhuriyetçilik, artık yalnız kendisinin değil, bütün siyasi teşekküllerin ortak ilkesi haline gelmiştir. CHP'nin bundan sonraki savaşı, hem laikliği, devletçiliği, halkçılığı ve devrimciliği en çok uygulayan, hem de bu ilkeleri geliştirip bütün vatandaşların düşünme sistemlerine maletmeye çalışan bir amaca yönelecektir.”³⁷

Bu tespit ile CHP'li bir milletvekili, İsmet İnönü'nün açıklamasından da çok önce olarak, CHP'yi ilkeleriyle, felsefesiyle “Ortanın Solu”nda bir parti olarak nitelemiş olmaktadır. Ama bu niteleme henüz herhangi bir fırtınaya sebep olmayacaktır.

Hem parti içi hem parti dışı tüm bu eleştirilere ve önerilere karşı CHP henüz tutarlı söylemler geliştirememekteydi. CHP koalisyonlara ortak olmaktansa muhalefette kalmayı başarabilseydi, CHP + Ordu = İktidar söylemi geçersiz bir söylem olarak kalacak ve belki de CHP halk karşısında prestijini tekrar yükseltebilecekti. Fakat iki askerî müdahale teşebbüsüyle de birlikte ordunun varlığı sürekli siyaset üzerinde hissedildiği için CHP, daha doğrusu İsmet İnönü, rejimin dayanağı olarak koalisyonlarda yer almak zorunda kaldı. Bu konuda Metin Toker'in “İktidar – İsmet Paşa = İhtilal”³⁸ tahlili, dönemin siyasi havasını çok yerinde özetleyen bir tespittir.

Yerel seçimlerden kısa bir süre sonra 22 Kasım 1963 günü ABD Başkanı John F. Kennedy'nin silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmesi sebebiyle, İsmet İnönü cenaze törenine katılmak için 24 Kasım'da ABD'ye gitti. Fakat İnönü, Amerika'da Türkiye Cumhuriyeti adına resmî görüşmeleri sürdürürken koalisyon ortakları olan YTP ve CKMP'nin koalisyondan çekildiği haberini aldı. 30 Kasım'da Ankara'ya dönen İnönü, 2 Aralık günü Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu.³⁹

³⁷ M. Şükrü Koç, “C.H.P.'ye Çıkar Yol”, *Milliyet*, 27 Aralık 1963, s. 2.

³⁸ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 67.

³⁹ Şeref Bakşık, *a.g.e.*, s. 221.

2.1.3. Reform Kabinesi ve İleri Türkiye Ülkümüz

1965 seçimlerinden önce CHP'nin son defa yer alacağı koalisyon hükümeti, bağımsızlarla birlikte "Reform Kabinesi" adıyla 25 Aralık 1963'te kuruldu. 30 Aralık 1963'te de hükümet programı açıklandı. Bu hükümette Köyişleri ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı adında iki yeni bakanlık kurularak sosyal konulara verilen önem artırılmıştır. Hükümete verilen Reform Kabinesi ismi ise, CHP'ye karşı gelen eleştirilere yönelik bir atılım amacı taşımaktaydı. CHP reformcu, ilerici, devrimci felsefesinden vazgeçmemişti, reformlarına devam edecekti. Bu yönde kurulan hükümetin programı da aynı şekilde Atatürk ilkelerine atıflarda bulunmakta, özellikle işçi ve köylü sorunlarına yönelik maddeleri geniş bir perspektifte ele almaktaydı. Bir türlü gerçekleştirilemeyen Toprak Reformu konusunda derhal gerekenlerin yapılacağı programda yer almakta, topraksız köylünün toprak sahibi yapılacağı belirtilmekteydi. Fakat yine yabancı sermayenin teşviki, dış yardımların kabulü, özel teşebbüsün piyasa ekonomisi koşullarında gelişmesinin esas olması noktalarında çelişkilere devam edilmekteydi.⁴⁰

Üçüncü Koalisyon söylem olarak oldukça atılımcı ve reformcu olsa da, yine özellikle Toprak Reformu olmak üzere birçok madde hayata geçirilemeyecek ve hükümet genel olarak Kıbrıs Sorunu ile uğraşmak zorunda kalacaktır.⁴¹ Türkiye'nin 1962'de içinde bulunduğu Küba Krizi'nden sonra 1964'teki Kıbrıs Sorunu devamında ortaya çıkan Johnson Mektubu Krizi ile de ABD'ye karşı güveni sarsıldı. Bu iki krizden özellikle İsmet İnönü'nün çıkardığı en önemli sonuç, artık Türk Dış Politikası'nın tek taraflı yani sadece ABD bazlı olmaması gerektiği idi. 1960'larda SSCB'nin zaten "barış içinde bir arada yaşama" politikasına geçmesinden ötürü⁴², Sovyetler Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine ve 1945'ten kalma gerginliğin giderilmesine olumlu gözle bakıyordu. Bunun sonucu olarak Sovyetlerle görüşmeler başlayacaktı.

⁴⁰ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 191 – 194.

⁴¹ Kıbrıs Sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 744 – 778, 865 – 876; Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 67 – 87, 133 – 182, 238 – 360.

⁴² Mustafa Şener, **a.g.e.**, s. 192.

1964'te yapılacak olan senato seçimleri için CHP, 96 sayfalık bir kitapçık çıkarmıştır.⁴³ Seçim beyannamesi niteliğinde olan bu kitapçıkta soru cevap niteliğinde CHP'nin koalisyon hükümetleri sürecinde yaptıkları ve bunlar dışında kalan genel görüşleri ve ileride yapacakları açıklanmaktadır. Kitapçıkta bahsi geçen konular genel olarak, vergi, zam, rejim, sosyal adalet, planlı kalkınma, toprak reformu, işçi meseleleri, ulaşım, sanayi, yabancı sermaye, gecekondular sorunu, eğitim, sağlık, bölgesel kalkınma ve Kıbrıs Sorunu üzerine olmuştur.

Kitapçıkta açıklanan devletçilik ilkesine, Atatürk devletçiliği denilmiş ve Atatürk devletçiliğinde hem devletin hem de özel teşebbüsün görevleri olduğu belirtilmiştir. Özel teşebbüsün faydasına inanıldığından, azami derecede teşvik edileceği Atatürk devletçiliğinin de görevi olduğu söylenmiştir. Ayrıca “(...) *Özel teşebbüsün lüzum ve faidesine inanmayan solcu görüşlerle Türkiye'nin hürriyet içinde kalkınması kabil değildir.*” cümlesi ile tüm sol görüşler aynı kefiye konmuş ve Türkiye'ye uygun olmadığı not edilmiştir.⁴⁴ Bu bakımdan CHP, ileride savunacağı Ortanın Solu söylemine kendi kendine ambargo koymuştur. Sosyal adalet, toprak reformu, işçi meseleleri gibi konular eski beyannamelerle aynı düzeyde açıklanmış, yabancı sermaye konusunda da aynı tutum devam ettirilmiş ve yabancı sermayenin zarureti vurgulanmıştır.⁴⁵

7 Haziran 1964'te 26 ilde yapılan kısmî senato seçimlerinde katılım çok düşük olmuş, AP %50,3 oranında oy alırken CHP %40,8 oranında kalmıştır. YTP ve CKMP ise ancak %3,5 ve %3 oranlarını yakalayabilmişlerdir.⁴⁶ Böylece 1965 seçimlerine yaklaşık 1 sene kala kesinleşen sonuçlardan biri AP'nin birinci parti olarak çıkacak olmasıdır.

Senato seçimlerinden sonra CHP, 1965 seçimlerinden önceki son kurultayı olan 17. Kurultayı 16 Ekim 1964 tarihinde topladı. Sorunsuz geçen bu kurultayda

⁴³ C.H.P. Halk Hizmetinde: Sorular Cevaplar, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1964.

⁴⁴ A.e., s. 19, 20.

⁴⁵ A.e., s. 63.

⁴⁶ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XX, XXI.

tüzükte değişiklikler yapılmış ve yeni bir bildiri yayımlanmıştır. Tüzükte yapılan değişiklikler arasında, illerin merkez ilçe çevrelerinde partinin ilçe yönetim kurulu ve örgütü kurulması⁴⁷ ve il ve ilçe yönetim kurullarına gençlik ve kadın kolu il ve ilçe başkanlarının katılmaları⁴⁸ bulunmaktadır. Böylece merkez ile teşkilat arasındaki kopukluklar biraz olsun giderilmeye çalışılmış, ayrıca teşkilatın ilçelere yönelik faaliyeti de artırılmak istenmiştir. Gençlik ve kadın kolları üzerinde yapılan değişikliklerle de hem parti içi demokrasi yolunda başlangıç seviyesinde bir adım atılmış hem de bu yardımcı teşkilatların önemi ve işlevi geç de olsa anlaşılacak artırılma yoluna girilmiştir.

Kurultay'da tüzük değişikliği dışında, İlk Hedefler Beyannamesi ve Temel Hedefler Beyannamesi'nin amaçlarına ulaştığı düşünüldüğünden yeni bir bildiriye daha kabul edilmiştir. "İleri Türkiye Ülkümüz" bildirgesi, diğer iki beyannameye kıyasla daha kapsamlı ve nitelikli hazırlanmıştır. Bildirgede, başarılar, ortam, sorumluluk, CHP'nin yolu, halk için, Toprak Reformu, sosyal adalet, sosyal güvenlik, köylünün kalkındırılması, iktisadi gelişme, demokratik devletçilik, kalkınma ve eğitim, güzel sanatlar, laiklik, halk hizmetinde devlet, gençliğe çağrı, Türkiye ve Dünya, milliyetçilik ve kalkınma, dostluğun şartı, ulus hizmetinde CHP konularına yer verilmiştir.⁴⁹

Orhan Birgit, 17. Kurultay ve devamında kabul edilen İleri Türkiye Ülkümüz bildirgesi hakkında şu açıklamaları yapmıştır:

*"Kurultay ortanın solu ilkesiyle yeni yeni tanışmaya başlayan CHP'de ülkenin girmekte olduğu özgürlük ortamının da etkisiyle daha çok kulislerde sosyalizm, özellikle İngiliz İşçi Partisi modeli, diğer Avrupa sosyal demokrat partilerinde uygulanan modellerin kulislerde ele alınmasına da yol açıyordu."*⁵⁰

*"17. Kurultay CHP'nin demokratik sola açılışının öncü haberini o bildiriyle verdi."*⁵¹

⁴⁷ C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964, s. 5 – 7.

⁴⁸ A.e., s. 11, 17.

⁴⁹ C.H.P. İlk Hedefler Beyannamesi – Temel Hedefler Beyannamesi – İleri Türkiye Ülkümüz, s. 16 – 32.

⁵⁰ Orhan Birgit, a.g.e., s. 378.

⁵¹ A.e., s. 379.

Gerçekten de İleri Türkiye Ülkümüz bildirgesindeki söylemler CHP'nin sosyal demokrasi yolunda ilerlediğini göstermektedir. Bildirgede sosyal adalet ilkesine vurgu yapılmış ve refahın yaygınlaştırılarak sosyal adaletin ve güvenliğin sağlanacağı belirtilmiştir. Bireyin değeri ve haklarına değinilerek, toplumun bütün üyelerine fırsat eşitliği ve insanca yaşama hakkı tanıyan, demokratik haklarını yeterince kullanabilme ve kalkınma nimetlerinden hakkınca yararlanabilme imkânı sağlayan halkçı bir düzen getirilmesi hedeflenmektedir.⁵² Vergi reformundan bahsedilerek, az gelirlili büyük köylü kitlesinin vergi dışı bırakılacağı, işçi ve küçük esnafın da vergi yükünün azaltılacağı söylenmiştir.⁵³ Toprak Reformu'nun özel mülkiyete karşı olmadığı, aksine sosyal bakımdan adaletsiz, iktisadi bakımdan verimsiz düzeni değiştirip, toprak mülkiyetinin daha geniş bir çiftçi topluluğunun yararlanabileceği adil ve verimli bir şekle getirileceği açıklanmıştır.⁵⁴

Demokratik devletçilik bölümünde, CHP'nin özel teşebbüsü sınırlamayacağı, tam tersine öncülük ve önderlik edeceği belirtilmiştir. Bu noktada CHP, özel teşebbüsü korkutmama amaçlı ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir demek yanlış olmayacaktır. Devletçiliği özel teşebbüse önderlik ve öncülük için var olan bir ilke şeklinde açıklamak, serbest piyasa koşullarına sonuna kadar müsaade verilmesinden farksız olacaktır. Fakat madde, özel teşebbüsün çalışma tarzını, yatırım eğilimlerini, Planlı Kalkınma amaçlarına, yurdun ve yurttaşın ihtiyaçlarına ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenleyip yönlendirici bir demokratik devletçilik anlayışı uygulanacağı, şeklinde devam etmektedir.⁵⁵ Yani özel teşebbüs ile devletin bir arada bulunacağı bir karma ekonomi öngörülmekte ve devletin ekonomiye kamu yararına müdahaleler yapabileceği belirtilmektedir. Fakat bu bölümde sadece özel teşebbüs üzerinde durulması, köylü, çiftçi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri gibi konulara hiç değinilmemesi ise büyük bir eksikliklerdir.

⁵² C.H.P. İlk Hedefler Beyannamesi – Temel Hedefler Beyannamesi – İleri Türkiye Ülkümüz, s. 23.

⁵³ A.e., s. 21.

⁵⁴ A.e., s. 21, 22.

⁵⁵ A.e., s. 27.

Aynı şekilde milliyetçilik ve kalkınma bölümünde, CHP'nin ulusal bütünlüğü sarsabilecek her türlü bölücü akımı reddeden, toplayıcı, birleştirici Atatürk milliyetçiliğini savunduğu dile getirilirken, ne devletçilik bölümünde ne de bu bölümlerde yabancı sermaye, dış yardımlar, petrol ve madenler konusuna değinilmektedir. Sadece iktisadi gelişme bölümünde yerli petrolle ilgili olarak yabancı rekabetin haksız usullerinden kurtulmak için yeni tedbirler alınacağı ile yetinilmiştir. Bireyin haklarını, işçi kesimin menfaatlerini, köylünün refahını, ulusun bütünlüğünü korumaya yönelik vaatlerde bulunan ve henüz isimlendirmese de sosyal demokrasi yolunda adımlar atan bir partinin yabancı sermaye, dış yardımlar, petrol ve madenler konusunda görüşlerini açıkça belirtmemesi göz ardı edilemeyecek bir eksikliklerdir.

Suna Kili, CHP'nin koalisyon döneminde ilke ve bildirgeleriyle çelişen davranışları olarak, Toprak Reformu, Petrol Kanunu ve uygulaması, Maden Kanunu, özel okullarla ilgili kanun, yabancı sermaye, montaj sanayi ve özel teşebbüs girişimlerini göstermiştir.⁵⁶ Gerçekten de CHP'nin bu konulardaki tutumu, partinin programıyla ve muhalefet dönemindeki söylemleriyle ters düşmüştür.

İsmet İnönü'nün Reform Kabinesi olarak adlandırılan son kabinesi 7 Ocak 1965 günü Meclis'te Seçim Kanunu için teklif vermiştir. Bu teklifte önerilen maddeler şunlardır:

- Genel seçimlerin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılması.
- Bu seçimde milli bakiye esasının uygulanması.
- Meclis'te grubu olan partilerin hiçbir ilde teşkilatları bulunmasa dahi, 15 ilde aday göstermek şartıyla seçime katılabilmesi.
- Partilere genel merkez kontenjan hakkının tanınması.⁵⁷

Tasarı beraberinde çok tartışmalar getirse de, 13 Şubat 1965'te kabul edildi. Fakat aynı gün CHP'nin yer aldığı son hükümetin 1965 bütçesi TBMM'deki bütçe

⁵⁶ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 199.

⁵⁷ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 91.

oylamasında 225 oyla reddedilmiş, İsmet İnönü de istifasını vermiştir. Böylece CHP, 1965 seçimlerine kadar artık muhalefette kalacak ve AP listesinden bağımsız aday olarak Kayseri Senatörü seçilen Suat Hayri Ürgüplü ortak bir hükümet kuracaktır.⁵⁸

2.2. 1960 DÖNEMİ VE POLİTİK SONUÇLARI

Türkiye'nin 1954 – 1961 yılları arasındaki ekonomik durumunu “Tıkanma ve Yeniden Uyum” olarak tanımlayan Korkut Boratav, 1962 – 1976 yıllarını ise “İçer Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme” olarak nitelendirmiştir.⁵⁹ 1954 yılında başlayan dış tıkanma ve görece durgunluk 1961’de son bulmuş ve ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır hale getirilmiştir. 1960 dönemine etki eden önemli bir kurum olan DPT, hazırladığı beş yıllık kalkınma planı ile 1963 yılından itibaren var olan yatırım politikalarına etki etmiştir. Ayrıca dönemin tüketim tercihleri radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon, otomobil, mutfak ve ev yaşları türünden mallara talebi artırmıştır. Bu durum ülkedeki ithal ikameci montaj sanayinin hızlanmasına sebep olmaktadır. Devamında ise gelişen bir modern sanayi halini alacaktır.⁶⁰

Yıllar	İşyeri Sayısı	Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı
1950	2.618	165.454
1955	4.262	237.806
1960	5.503	301.143
1965	3.243	366.508

Tablo 8: 1950 – 1965 Yılları Arasındaki İmalat Sanayi İstatistikleri⁶¹

DP iktidarından beri Türkiye’de yaşanan sanayileşme hareketi ve hızlanan kentleşmenin sonucu olarak yeni bir sosyal yapı oluşmaktaydı.⁶² Tablo 8’de görüldüğü üzere 1950 – 1960 yılları arası imalat sanayideki işyeri ve çalışan sayısı yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Buna mukabil olarak 1961 sonrası işyeri

⁵⁸ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 109, 121.

⁵⁹ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 107, 117.

⁶⁰ **A.e.**, s. 117 – 123.

⁶¹ **İstatistik Göstergeler 1923–2009**, s. 249. Bu değerler, her sayımda değişiklik gösterebilen belirli bir takım kıstaslara göre ölçülmüştür. Çalışan sayısının 10 kişiden fazla olması veya işyerinin 10 beygirden yüksek motor gücü kullanması bu kıstaslar arasında yer almaktadır.

⁶² İsmail Cem, **Soldaki Arayış**, 3. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2000, s. 30.

sayısında düşüş gözlenirse de 1965'e gelindiğinde çalışanların ortalama sayısı 366.508'e çıkmıştır. 1965 yılında yapılan genel nüfus sayımında ise imalat sanayinde çalışan 15 – 64 yaş toplam nüfusun tahmini olarak 921.179 olduğu belirtilmiştir.⁶³

Yıllar	Şehirli Nüfus Oranı	Köylü Nüfus Oranı
1950	25,04	74,96
1955	28,79	71,21
1960	31,92	68,08
1965	34,42	65,58

Tablo 9: 1950 – 1965 Yılları Arasındaki Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı⁶⁴

1950 – 1965 yılları arasında Türkiye halen köy nüfusunun şehir nüfusuna göre daha fazla olduğu bir ülkeydi (Tablo 9). Fakat bu dönemlerde Türkiye nüfusu köyden kente doğru göç yaşamaya başladı. Bunun sebepleri içinde çoğunlukla, tarımda makineleşme ile işsiz kalan topraksız köylünün, sanayileşme ivmesinin yükseldiği şehirlerde iş olanaklarının artması nedeniyle kentlere yönelmesi bulunmaktadır.⁶⁵ Fakat bu sanayileşme ve nüfus artışıyla artan iç göç hareketleri çarpık kentleşme, ekonomik güçlükler ve siyasal eğilimlerde kutuplaşmalar yaratacak ve yeni bir sosyal, ekonomik ve siyasal ortamın temellerini atacaktı.⁶⁶ Yeni toplumsal sınıflar olan işçi sınıfı ve kentli orta sınıfın siyasal bir güç olarak ortaya çıkmaları, merkez sol siyasetin de ortaya çıkış koşullarını yaratmıştı. Buna ek olarak ithal ikameci sanayileşme modeliyle uygulanan planlı kalkınma anlayışı, merkez sol bir siyasal iradenin oluşumunu gerekli kılan sebepler arasındaydı.⁶⁷

Unutulmaması gereken bir başka nokta ise ulaşım ve iletişim araçlarındaki artıştır. Devlet karayollarındaki muazzam yükseliş ile köyler kapalı birimler olmaktan kurtulmuş, yavaş yavaş dış dünya ile olan bağları kurulmuştur. Öte yandan

⁶³ **24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı %1 Örnekleme Sonuçları**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, No: 508, 1966, s. xii.

⁶⁴ (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11, 18 Temmuz 2011.

⁶⁵ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁶ Artun Ünsal, **a.g.e.**, s. vii.

⁶⁷ Derya Kömürcü, **a.g.e.**, s. 44.

köylerde bulunan radyo sayısı da yükseliş gösterirken, ülkede çıkan gazete sayısı da hızla artmıştır.⁶⁸ 1960'lı yılların başından itibaren Anadolu'daki küçük şehirlerdeki çok sayıda genç büyük şehirlere okumaya gitmiş, memleketlerine meslek sahibi olarak dönmüşlerdir. Bu gençler ülkenin değişim sürecinden haberdar, politik ilgileri ve idealleri yüksek bireylerdi⁶⁹ ve 1960'tan itibaren ülkenin gidişatına yön verecek unsurların başında gelecektirdi.

CHP'nin 1960 dönemindeki bu değişim sürecine ayak uydurması ve cevap vermesi gerekmekteydi. 27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile zaten politik değişimi hızlanan CHP'nin 1960'ların ortasındaki yeni söylemi olan "Ortanın Solu" hareketi bu koşullar altında doğmuştu. İsmet İnönü'nün açıklamasıyla gündeme düşen Ortanın Solu söylemi bir anda ortaya çıkan bir hareket değil, 1954'ten beri var olan dönüşümün CHP'nin ilkeleri ve felsefesiyle özetlenmiş haliydi. Ancak 1960 döneminde bu dönüşümü hızlandıran başka etkenler de bulunmaktadır.

2.2.1. 1961 Anayasası ve Sol

27 Mayıs Askerî Müdahalesi'nin ardından oluşturulan Kurucu Meclis içerisinde CHP'lilerin ağırlıkta olması sebebiyle 1961 Anayasası'nın CHP'li üyelerin görüşleri çerçevesinde hazırlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zaten İlk Hedefler Beyannamesi ile 1961 Anayasası arasındaki yakın bağ bunu kanıtlamaktadır. CHP uzun yıllar boyunca 27 Mayıs'ı ve 1961 Anayasası'nı savunmuş ve 1961 Anayasası'ndaki maddeleri gerçekleştirmek için çaba göstermiştir.⁷⁰ Hepsinden öte olarak günümüzde, 1961 Anayasası üzerinde, topluma kazandırdığı özgürlükçü ortam konusunda ortak bir mutabakat vardır.

⁶⁸ Artun Ünsal, **a.g.e.**, s. 62, 63.

⁶⁹ Ayşe Güneş Ayata, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C:50, No: 3 - 4, Haziran - Aralık 1995, s. 86.

⁷⁰ Bülent Ecevit, **Bu Düzen Değişmelidir**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 59.

1961 Anayasası insan haklarını, bireyin haklarının korunmasını başlıca ilke edinen ilk Türk Anayasası'dır.⁷¹ 1961 Anayasası'nın özgürlükçü karakteri, üç kuşak hakları da geniş bir şekilde kabul etmesinden gelmektedir. Anayasa,

- Eşitlik, kişi dokunulmazlığı, haberleşme, seyahat ve yerleşme, din ve vicdan, düşünme ve açıklama, bilim ve sanat, basın ve yayın, toplantı ve gösteri, dernek kurma, kişi güvenliği, hak arama ile sıralayabileceğimiz Birinci Kuşak Hakları,
- Sendika, grev, toplu sözleşme hak ve özgürlüklerinin yanı sıra, iş hakkı, uygun ve sağlıklı koşullarda çalışma, dinlenme, adil ücret, sosyal güvenlik, sağlık, öğrenim hakları ile sıralayabileceğimiz İkinci Kuşak Hakları,
- Seçme ve seçilme, siyasal parti kurma ve bunlarda çalışma, kamu hizmetlerine girme, yurt savunmasına katılma, dilekçe hakları ile sıralayabileceğimiz Üçüncü Kuşak Hakları kabul etmektedir.⁷²

1961 Anayasası bu yapısıyla Türkiye'de siyasal yaşamın modernleşmesine önemli katkıda bulunmuştur. Siyasal hak ve özgürlüklerin yanı sıra ekonomik ve sosyal haklara yer vermiş, iki meclis sistemi ve ılımlı bir kuvvetler ayrımı modelini getirmiş, siyasal partileri demokrasinin vazgeçilmez öğeleri olarak benimsemiş ve Anayasa Mahkemesi ile Devlet Planlama Teşkilatı'nı birer anayasal kurum olarak gerçekleştirmiştir.⁷³ Ekonomik alanda işlevsel bir kurum olarak ortaya çıkan DPT, ekonomiye ait bilgi toplama ve ileriye yönelik projeksiyonlar yapma açılarından toplum ve ekonomi üzerinde oldukça etkili ve yararlı olmuştur. Fakat DPT'nin hazırlayacağı beş yıllık planlar özel kesim için sadece yol gösterici ve teşviklerden yararlanma aracı olarak belirlenmişti. Planlar yasa niteliğinde olmadığından dolayı bütçenin de altında yer almaktaydı. Bunun sonucu olarak planın kamu kesimi için de emredici niteliği geçerliliğini yitirmekteydi.⁷⁴

⁷¹ Suna Kili, "1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı", **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Ed.: Suna Kili, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 49.

⁷² Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 380 – 382.

⁷³ Suna Kili, **a.g.e.**

⁷⁴ İzzettin Önder, "1961 Anayasası'nın Ekonomik Modeli", **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Ed.: Suna Kili, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 86, 89.

Turan Güneş'e göre 1961 Anayasası'nın ilericiliği, hukuk düzeni ve siyasal rejim açısındandır.⁷⁵ Toplumunu sadece dört yılda bir vereceği oy ile değil, sendikayla, dernekle, aktif parti üyeliğiyle, sokak gösterisiyle, bildiriyle, yayınlara siyasetin aktif bir unsuru haline getirmiştir.⁷⁶ Böylece halkın siyasetteki etkinliği ve etkisi artmıştır. İnşa edilen bu yeni yapıdan tabii ki en olumlu etkilenecek olan ise sol siyasettir. 1961'e kadar kurulmuş partiler belli bir sosyal sınıfı temsil etmemiş, teorik olarak tüm milleti temsil etme amacını gütmüşlerdi. Dolayısıyla sınıf temeli üzerine kurulmuş olan küçük partiler hoş karşılanmazdı.⁷⁷ 1961 Anayasası'nın ardından kendini açıkça solda tanımlayabilen bir parti olan Türkiye İşçi Partisi resmen kurulmuş ve seçimlere katılabiliyordu.

Bu dönemde ortaya çıkan yoğun sosyal hareketlerin ardından, Türk solu sivil, asker ya da öğrenci konumundaki çok sayı da aydının politikaya yönelmesiyle hız kazanmıştır. Yine bu dönemde işçi kitlelerinin de sosyal hareket oluşturma sürecine girdikleri görülmektedir.⁷⁸ Kısa bir süre içerisinde gençliğin ve aydınların politikleşmesi, sendika ve işçi hareketinin özgürleşmesi, tabu konuların tartışılması 1961 Anayasası'nın sağladığı ortamda gerçekleşmiştir.⁷⁹

CHP de bu dönemden direkt olarak etkilenmiş ve sol bir arayış içine girmiştir. 1960 öncesi kabul edilen İlk Hedefler Beyannamesi'nin ardından 1960'lı yıllarda Temel Hedefler Beyannamesi ve İleri Türkiye Ülkümüz adında iki yeni bildirge daha kabul edilmiştir. Bu belgeler için, CHP'nin dönemin sol siyasetine kendisini adapte etme çabalarının birer sonucu demek yanlış olmayacaktır. Nispi temsil ile artık tüm halkı temsil edemeyeceği gerçeğiyle karşı karşıya kalan CHP, birbirleriyle zıt menfaatlere sahip kesimlerden hangilerini tabanı olarak belirlemesi gerektiği konusunda iç tartışmalar yaşamıştır. CHP'nin kuruluşundan bu yana halkçı bir parti

⁷⁵ Turan Güneş, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁶ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960 – 1980): “Bir Amneziği Anıları”**, s. 61.

⁷⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 469.

⁷⁸ Ergun Aydınoglu, **Türk Solu (1960 – 1971)**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 54.

⁷⁹ **A.e.**, s. 19.

olduğu düşünülürken, temsil edilecek kesimlerin işçi ve çalışan kesimlerin yanı sıra, köylü ve çiftçi tabanlı olması genel bir yönelim haline gelmiştir.

TİP dışında 1964 yılında Sosyal Demokrat Parti adında başka bir sol eğilimli parti kurulmuştur. Aydınların ve gençlerin bu dönemde sol siyasete karşı ilgisi yükseldiğinden CHP'nin bu tabanı kaybetmemesi için ilkeleriyle çelişmeden sola yönelik bir sentez koyma gereği ortaya çıktı. Muammer Aksoy'a göre, gerek 1961 Anayasası'nın ilkeleri gerekse Atatürk ilkeleri zaten Ortanın Solu'nda olan ilkelere. *"Bu ilkeler, 20. yüzyılın sosyal hukuk devletini, bütün vatandaşların refahını, ekonomik ve sosyal hakları da fiilen gerçekleştirmeyi iktidarların vazgeçilmez ödevleri sayan sosyal ve ekonomik demokrasi ideallerini benimsemiş bir toplum düzenini temel vazifesi gören ilkeleredir."*⁸⁰ Dolayısıyla CHP'nin yapması gereken, var olan ilkelere ve felsefeyle harmanlanan yeni bir söylem oluşturarak, kendisini belirli bir konuma yerleştirmektir.

2.2.2. Türkiye İşçi Partisi Etkisi

Türkiye İşçi Partisi, 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamında, 13 Şubat 1961'de bir grup sendikacının çabasıyla kuruldu. Kısa bir süre sonra ise parti başkanlığı için Mehmet Ali Aybar davet edildi ve Aybar'ın liderliğindeki TİP, Türk solunda çok önemli bir rol oynamaya başladı.⁸¹ TİP kuruluş aşamasında sosyal adaletçi ve reformcu bir parti olarak düşünüldü. TİP kesin bir şekilde demokratik olmayan yollarla iktidara gelme biçimlerini reddetmiş, demokrasi kurumları dâhilinde var olma mücadelesi vereceğini belirtmiştir. Partinin 1964'te yapılan ikinci programında Kemalizm'in milliyetçi ve anti-empyralist felsefesi görülmektedir. Bununla beraber halkçılık ve devletçilik ilkeleri de yeniden yorumlanarak programda yer almaktadır.⁸² Zaten partinin birinci ve ikinci programlarında da Mustafa Kemal Atatürk'ten birçok referans bulunmaktadır.

⁸⁰ Muammer Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, 2. bsk., Ankara, Gündoğan Yayınları, t.y., s. 35.

⁸¹ Murat Belge, "Sol", Çev.: Nait Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Haz.: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, 4. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, 2003, s. 167.

⁸² Artun Ünsal, *a.g.e.*, s. 112.

TİP'e göre milliyetçilik, ulusal bağımsızlıkla bir tutulmaktadır. Bu bağlamda anti-emperyalist ve anti-kapitalist tutum sergileyen TİP, NATO'ya, CENTO'ya, Ortak Pazar'a, yabancı sermayeye ve özellikle ABD'ye karşıydı.⁸³ Bu konuda CHP'ye göre daha net bir tavır sergileyen TİP'in, solcu aydın ve gençleri kendi çatısı altında toplamaya başladığı söylenebilir. Dolayısıyla 1960'larda TİP, CHP'ye ideolojik ve tabansal bir rakip olarak ortaya çıktı. Kentli orta sınıfların, işçi sınıfının ve köylülerin desteğini almaya yönelik CHP'nin yanında, aynı kesimlere seslenme çabasında olan TİP gerçeği oluştu. Mehmet Ali Aybar, TİP'in Anayasa ilkelerinin eksiksiz olarak yerine getirilmesini, her vatandaşın milli gelirden hakkı olan payı almasını, toprak reformunun yapılmasını, emekten yana olan devlet eliyle hızla sanayileşme devresine girilmesini savunduğunu belirtiyordu.⁸⁴ TİP'in Türk siyasetine bir başka etkisi sağ – sol tanımlamalarını gündeme taşımasıdır. O güne kadar herhangi bir konumlamaya gerek duymayan partiler, TİP'ten sonra sağ veya sol çizgilerini belli etmek zorunda kalmışlardır. Programında Atatürk ilkelerine, Kemalizm'e atıflarda bulunan TİP'in açıkça solda yer alması, CHP'yi de konum belirleme noktasına itmiştir.

TİP'in tüzüğünde partinin her düzeydeki yönetim organında işçi veya sendikacıların en az yüzde elli oranında temsil edilmesi belirtilmiştir. Bu madde ile partinin sınıfsal niteliğinin korunması istenmiştir. Ergun Aydınoglu ise, TİP'in 1965 seçimlerine kadar temel çabasının, bir işçi partisi inşasından çok, bir sol partinin ülke siyasal ortamına kabul edilmesini hedefleyen bir meşruiyet mücadelesi olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Bu sebeple TİP'in 1960'larda Türk solu için değeri çok önemli olmuştur. TİP'in bu değeri, taşıdığı birkaç özelliğe dayanmaktadır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir:

- Ortaya çıkışı yönünden, TİP, çok partili rejime geçilen 1945'ten 1960'lara kadar CHP dışında, kendi başına ortaya çıkmış tek partidir. Yani TİP, mevcut partiler ve parlamento dışında kurulan bir parti olarak farklı bir konumdadır.

⁸³ A.e., s. 121.

⁸⁴ Aclan Sayılğan, a.g.e., s. 306.

⁸⁵ Ergun Aydınoglu, "Sol Hakkında Her Şey" mi?, s. 70.

- TİP kendinden önceki solun mirasçısı sayılsa bile, organik ve ideolojik bağlar ve kişiler bakımından bir devam değil, yeni bir partidir.
- TİP, sendikacılar tarafından kurulmuş ilk siyasal partidir.
- İdeolojisi, programı ve etkinlikleri açısından, TİP, emekçi yığınların savunucusu olduğunu belirten tek partidir.
- TİP, iktidara demokratik yollarla ulaşmaya çalışan sol bir örgüttür. Demokrasi kurumlarının korunmasından yanadır.⁸⁶

TİP'in önerdiği ekonomik program ise kapitalist olmayan kalkınma yolu üzerinedir. Yani kamu sektörünün esas olduğu ve ekonomiyi yönetecek şekilde geniş olduğu, özel teşebbüsün ise plan dâhilinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışacağı, emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı planlı bir devletçilik öngörülmektedir.⁸⁷

Bunu gerçekleştirmek için yapılacak olanlar ise, emekçi halk kitlelerini eğitmek, emekçi kitleleri söz ve karar sahibi yaparak büyük toprak sahibi ve şehirli büyük sermayedarların nüfuz ve hâkimiyetlerini önlemek, sanayileşmeye öncelik veren ve emekten yana bir devletçiliğin düzenleyici ve yönetici temel kuvvet olmasını sağlamak ve özel teşebbüsü genel plana bağlı kesim haline getirmektir. Ayrıca büyük üretim ve mübadele araçları devletleştirilecek, kurulmamış sanayi kolları devlet eliyle, devlet malı olarak kurulup işletilecek ve topraksız ve az topraklı köylü topraklandırılacaktır.⁸⁸

Kıbrıs Sorunu'nun ardından, Amerika ile ilişkilerin gerilmesinden sonra TİP'te de milliyetçi söylemin arttığı gözlenmektedir. Bağımsızlık konusunda hassasiyetleri yüksek olan TİP ve Mehmet Ali Aybar, toplumda yükselen milliyetçi tepkiyi anti-emperyalist bir kanala çekmek için çaba göstermekteydi ve sık sık Türkiye'nin "İkinci Milli Kurtuluş Savaşı" vermekte olduğunu öne sürüyordu.⁸⁹

⁸⁶ Artun Ünsal, **a.g.e.**, s. viii.

⁸⁷ Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1971, s. 324, 325.

⁸⁸ Muzaffer Sencer, **a.g.e.**, s. 325, 326.

⁸⁹ Mustafa Şener, **a.g.e.**, s. 309.

TİP'in bu tutumu ve programında Kemalizm'le yoğrulan sol anlayışı, CHP'nin de sola açılımına etki etti.

2.2.3. Küba Bunalımı ve Johnson Mektubu Krizi'nin Türkiye'deki Etkileri

1960'lı yılların başında Türkiye, hem dış politikaya hem de ülke içi dinamiklere etki eden iki önemli olay yaşadı. Bunlardan ilki 1962'de yaşanan Küba Bunalımı, ikincisi de Kıbrıs Sorunu ile ortaya çıkan Johnson Mektubu Krizi idi.

Sovyetler Birliği'nin Fidel Castro yönetimindeki Küba'ya füze rampaları kurduğu ve bazı füzeleri konuşlandırdığı Ekim 1962'de ABD istihbaratı tarafından tespit edildi.⁹⁰ Bunun üzerine ABD Başkanı Kennedy 22 Ekim 1962'de yaptığı televizyon konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin Küba topraklarına, Amerika'nın büyük bir kısmını vurabilecek nükleer başlıklı füzeleri gizlice yerleştirdiğini açıkladı ve Nikita Kruşçev'den füzelerin sökülmesini istedi. ABD, Küba'yı derhal ablukaya aldı ve Sovyet ticaret gemilerinin gelmesini engelleme çabasına girdi.⁹¹

İki liderin daha sonraki görüşmelerinde Küba'daki Sovyet füzeleri ile Türkiye'deki ABD Jupiter füzelerinin pazarlık konusu yapılabileceği ortaya sürülmüştü. Kruşçev, Sovyetlerin Küba'dan füzelerini çekmesine karşılık, ABD'nin de Türkiye'deki Sovyet topraklarına yönelmiş füzeleri kaldırmasını istedi.⁹² Yapılan görüşmeler neticesinde Kruşçev 28 Ekim 1962'de Küba'daki füzelerin söküleceğini açıkladı. ABD ise Türkiye'den Jupiter füzelerinin eskidiğini öne sürerek kaldırılmasını talep etti.

Bu olayda Türkiye, ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi pazarlık konusu bile yapabileceğini görmüştü. Dahası, Türkiye'nin çıkarları mevzu bahis bile edilmemişti. Türk kamuoyu da bu olayla birlikte ABD'ye olan tutumunu

⁹⁰ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

⁹¹ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 707.

⁹² **A.e.**, s. 708.

değiştirmeye başlayacaktı. ABD'nin Türk siyasetini ve kamuoyunu etkileyen tutumu Küba Bunalımı ile de kalmamış, 1964'teki Johnson Mektubu Krizi ile had safhaya ulaşmıştı.

1963 yılı sonlarında Kıbrıs Sorunu'nun tekrar alevlenmesiyle birlikte, Türkiye'nin genel gündemi bu konu haline geldi. 1964'te adadaki çatışmaların artması ve Türk tarafına saldırıların devam etmesi sonucunda, adanın garantörü devlet olarak Türkiye, 6 Haziran 1964'te adaya çıkarma yapmayı kararlaştırmıştır. Fakat 5 Haziran günü ABD Başkanı Johnson'dan İnönü'ye, tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçecek, bir mektup gelmiştir. Mektupta ABD Başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı harekâtın NATO üyesi Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşla sonuçlanacağından duyduğu kuşkuyu belirtmiş, Türkiye'ye ABD tarafından verilen hibe silahların ve askerî malzemelerin Kıbrıs'ta yapılacak olan bir müdahalede kullanılamayacağını eklemiştir. Ayrıca böyle bir harekât Sovyet müdahalesine de yol açarsa, NATO ülkelerinin müttefik Türkiye'nin yardımına gelip gelmeyeceklerinin belirsizliği açıklanmıştır.⁹³

Mektup, diplomatik üsluptan uzak, sert ve üstünlük hislerine sahip bir niteliktedir.⁹⁴ ABD kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin çıkarlarını ikinci kez yok saymaktadır. Türkiye'ye verilen askerî silah ve malzemenin Türkiye'nin kontrolünde değil ABD'nin kontrolünde ve izninde kullanılabileceği belirtilmiştir. Dahası, muhtemel bir Sovyet müdahalesinde ise Türkiye'nin kendi başına kalacağı söyleniyordu. Mektup ABD – Türkiye ilişkileri açısından tam anlamıyla bir dönüm noktasıydı. Uzun bir süre kamuoyuna tam metin halinde açıklanmasa da, içeriğinin basında sızdırılması büyük tepkilerin başlamasına sebep oldu. Johnson Mektubu şiddetli bir anti-Amerikancılığı başlattı ve sol kesimin "bağlantısız Türkiye" için tepkilerini artırmalarına yol açtı.⁹⁵

⁹³ Orhan Birgit, **a.g.e.**, s. 373, 374.

⁹⁴ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 73.

⁹⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 168.

Siyasal bağımsızlığın, bağımsız bir dış politika ile sağlanacağını savunan TİP, Türkiye dış politikasının ABD güdümünde olduğunu sürekli tekrarlamaktaydı. TİP, bağımsızlığın temel felsefe olduğu “Kemalist bir dış politika” öne sürmekteydi.⁹⁶ Johnson Mektubu ile birlikte TİP bu söylemlerini daha da artırmış, anti-emperyalist, anti-kapitalist ve anti-Amerikan siyaseti bünyesinde toplamaya çalışmıştır.

Böylece İsmet İnönü de bundan sonra sadece ABD’ye dönük olmayan ikili bir dış politikaya geçilmesi gerektiğini anladı.⁹⁷ Zaten mektup hakkında yorumu sorulan İnönü’nün ilk cevabı “*Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de yerini alır.*”⁹⁸ şeklinde oldu. Mektubun ardından ise Türkiye, Sovyet Rusya ile kesilen ilişkilerin tekrar canlandırılması için görüşmelerin başlamasına karar verdi. İsmet İnönü’nün adımıyla, radyodan Moskova’ya daha akıcı ilişkiler çağrısı yapıldı. 30 Ekim’de ise Dışişleri Bakanı Moskova’ya giderek resmî temaslarda bulundu.⁹⁹

1962 ve 1964 yıllarında yaşanan bu iki olayla Türk kamuoyunda anti-Amerikancı ve anti-emperyalist söylemler alevlenmiş, Türk dış politikası da değişime uğrayarak ikili bir denge stratejisine girmişti. Bu süreç içerisinde CHP de etkilenenler arasındaydı. İnönü’nün Sovyetlerle yakınlaşma adımları, pragmatik bir tavır olarak yorumlanabilecek olsa da, ABD’ye karşı güveninin de sarsıldığı kesindi ve ABD’ye sınırsız bir ödün politikasının artık karşısındaydı. Dolayısıyla tüm bu tavır ve tutumlar Ortanın Solu hareketinin temel çizgilerinden biri olmuştu.¹⁰⁰

Unutulmaması gereken bir diğer nokta ise ABD’nin bu süreçten sonraki tutumudur. Orhan Koloğlu’nun da belirttiği gibi ABD kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’yi kullanmak istiyordu. Fakat İsmet İnönü’nün yapısı buna müsait değildi.¹⁰¹ Dolayısıyla Türkiye’ye ABD ile ilişkilerde daha olumlu olabilecek, liberal bir

⁹⁶ Artun Ünsal, **a.g.e.**, s. 190.

⁹⁷ Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 299.

⁹⁸ Nazım Güvenç, **Türkiye’nin Geleceği ve CHP**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2008, s. 39.

⁹⁹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 524, 525; Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 303.

¹⁰⁰ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁰¹ Orhan Koloğlu ile 11 Ocak 2011 tarihinde Darıca’da yapılan görüşme.

Başbakan gerekiyordu. Bu konuda Metin Toker'in aktardıkları Türk siyaseti açısından çok büyük önem taşımaktadır:

“Bundan dolayıdır ki, 1964 Ağustosunun sonlarında Ankara’ya General Porter diye bir Amerikalı çıkageldi. Porter Türkiye’de görev yapmıştı, çok Türk tanımıştı, ülkemizi de iyi biliyordu. General Ankara’ya, bizzat Başkan Johnson tarafından gönderilmişti. Görevi, İsmet Paşanın ‘Hayır’ dediği birtakım teklifleri Türkiye adına kabul edebilecek bir başbakan aramaktı. Dahası, bu tekliflerin Türkiyece kabul edilmesi için birtakım “nüfuzlu Türkler”i ikna etmektir.”¹⁰²

Metin Toker, CIA ile ilgili de şu bilgileri aktarmaktaydı:

“General Porter’in gelişi günlerinde CIA ajanları da Türkiye’de bir anket yapıyorlardı: İnönü istifa ederse Türkiye’de hükümet başkanı kim olur?”¹⁰³

Bu noktada, 1965 seçimlerine gidilen süreçte Amerika yanlısı tutum sergileyen AP ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in ABD tarafından da desteklenmesi¹⁰⁴ şaşırtıcı olmamaktadır.

2.3. ORTANIN SOLU SÖYLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ

1965 senesinde CHP’de Ortanın Solu söyleminin resmen ortaya çıkışında ülkenin 1960 – 1965 yılları arasındaki sosyal ve siyasi konjonktürünün etkisi olduğu kadar, CHP içerisinde de direkt etkili olan durumlar bulunmaktadır. Bunların en başında tabii ki İsmet İnönü’nün görüşleri ve söylemleri gelmektedir. Ortanın Solu elbette ki İsmet İnönü’nün bir gün içerisinde bulup ortaya sürdüğü bir kavram değildi. Partinin 1950’li yılların ortalarından beri kaydettiği gelişmelerin nihai noktasıydı. Aynı zamanda CHP’nin felsefesine ve ilkelerine de uygun bir tabirdi. CHP’nin devrimci, halkçı, devletçi ve laik yapısıyla birebir örtüşmekteydi. Cumhuriyetçilik de bir demokrasi anlayışının ifadesi ve milliyetçilik de Atatürk milliyetçiliği çerçevesinde hem kültürel ve tarihsel paydaya yönelik birliğin hem de

¹⁰² Metin Toker, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁰³ **A.e.**

¹⁰⁴ Ahmet Naki Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul’da yapılan görüşme.

ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığının tanımıydı. Ayşe Güneş Ayata'nın belirttiği gibi, Ortanın Solu'nda olmak, partinin ideolojisini ve programını değiştirmiyordu. Partinin var olan görüşleri 1960 Askerî Müdahalesi'nin ardından gündeme gelen kavramlarla yeniden tanımlanmaktaydı. Parti zaten cumhuriyetçilik, demokrasi, planlı ekonomi, devletçi gelişme, sosyal adalet ve inkılâpçılığa dayanan bir noktaya ulaşmıştı ve İnönü bu programın ideolojiler yelpazesindeki yerini Ortanın Solu olarak tanımladı.¹⁰⁵

Bülent Ecevit çok partili hayattaki partiler yelpazesini beşe ayırmıştır. Bunlar, aşırı sağ, ortanın sağ, orta veya merkez, ortanın solu ve aşırı soldur.¹⁰⁶ Yaptığı tanımlamalara göre, aşırı sağ toplumu varılan noktadan geriye götürmeye çalışanlardan oluşmaktadır, gerici bir kesimdir. Demokrasiyi savunmaz, özgürlük, değişiklik, eşitlik ve adalet kavramlarına inanmazlar.

Ortanın sağındakiler muhafazakâr kesimdir. Toplum yapısının değişmesinden korkarlar. Yeniliğe, devrime, reforma karşıdırlar. Sosyal adaletin ekonomi için yük olduğunu düşünürler. Devletin ekonomide etkinliğine değil teşebbüs özgürlüğüne önem verirler.

Orta veya merkezde olanlar, toplum yapısında halk yararına bazı değişiklikler olmasına isteyerek veya istemeyerek müsaade gösterirler. Devrimci değildirler. Sosyal adalete kısmen değer verirler ve demokrasiye olumlu bakarlar. Devlettense, özel teşebbüsün kalkınmasını tercih ederler.

Aşırı soldakiler dogmalara ve katı doktrinlere bağlıdırlar. Teşebbüs özgürlüğünü ve özel mülkiyeti reddederler. Demokrasiye kendi amaçlarına yararlı olduğu sürece razı olurlar. İnsanların gelecekteki iyiliğini isterler fakat dogmatik yol ve yöntemler uğrunda yaşayan nesilleri feda etmekten, köle durumuna getirmekten kaçınmazlar.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Ayşe Güneş Ayata, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", s. 82.

¹⁰⁶ Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, s. 10.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 10 – 15.

Bülent Ecevit, Ortanın Solu'ndakileri anlatırken de şu şekilde tanımlamaya yönelmiştir:

- Ortanın solundakiler insancıdırlar.
- Ortanın solundakiler halkçıdırlar.
- Ortanın solundakiler sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçidirler.
- Ortanın solundakiler ilerici, devrimci ve reformcudurlar.
- Ortanın solundakiler devletçidirler.
- Ortanın solundakiler plancıdırlar.
- Ortanın solundakiler özgürlüğe bağlıdırlar.
- Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar.¹⁰⁸

Yaptığı bu tanımlamalara göre 1960'lı yıllarda AP ortanın sağında, CHP ortanın solunda, TİP CHP'nin solundadır. MP, YTP ve CKMP için ise tam bir konum belirtememiştir.¹⁰⁹

Erhan Löker'e göre Türkiye, Marksist ve ihtilalci sosyalizm bir kenara bırakılırsa, bütün kuruluş sistemiyle zaten ortanın solunda bir ülkedir.¹¹⁰ Dolayısıyla CHP'nin Ortanın Solu söylemi, parti için yeni bir ideolojik atılım veya fikir beyanı değil, yeni bir slogan ile öteden beri savunulan devrimci ve reformist felsefeye verilen isimdir. Fakat 1923 – 1950 yılları arasında CHP'nin kendini Ortanın Solu'nda bir parti olarak tanımlaması tabii ki mevcut bir görüş ve düşünce değildi. Bu tanımlama ancak 1950 – 1960 yıllarında geçirilen dönüşüm ve 1960 döneminin etkileriyle yapılabilirdi ve de öyle oldu.

1965 seçimlerinden kısa bir süre önce İsmet İnönü'nün, CHP'nin resmen Ortanın Solu'nda bir parti olduğunu açıklaması İnönü için düşünülmeden atılmış bir adım değildi. Metin Toker'in anlattıklarına göre İsmet İnönü, partinin Ortanın

¹⁰⁸ A.e., s. 12 – 14.

¹⁰⁹ A.e., s. 16 – 19.

¹¹⁰ Erhan Löker, a.g.e., s. 125.

Solu'na geçmesi gerektiğini 27 Mayıs'tan çok kısa bir süre sonra ortaya sürmüştü. 1960 Ağustos ayında CHP'nin Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal ile İsmet İnönü Heybeliada'da görüşmüşler ve 27 Mayıs'tan sonra CHP'nin nasıl bir kimlik alması gerektiğini tartışmışlardır. Bu görüşmelere göre artık önemli ülke sorunları hakkında CHP'nin görüşü açık bir şekilde belirtilmeliydi. 1960 öncesindeki gibi özgürlük söylemleri ve iktisadi eleştiriler artık yeterli olmayacağından, iktisadi kalkınma, işçi sorunları, grev, toplu sözleşme, toprak reformu, vergi adaleti, sosyal düzen gibi temel sorunlardaki tutumlar cevaplanmalıydı. Nihayetinde o görüşmeler sonucunda CHP'nin yeri Ortanın Solu'nda bir yer olarak kararlaştırılmıştı.¹¹¹ Akis dergisindeki analiz CHP'nin Ortanın Solu'nda bir yer belirleyeceğini daha 31 Ağustos 1960 tarihindeki sayısında gözler önüne koymaktadır:

“(…) CHP'nin geniş halk kütlelerinin refahını en ziyade göz önünde tutan, sermayenin belirli ellerde terakümünün aleyhinde bulunan parti olduğunda zerrece tereddüt bahis mevzuu değildi. Şimdi, o istikamet biraz daha belirli şekilde tutulacak, memleket davalarının halli daha sosyalizan bir görüşle mütalea olunacaktı. Bu, eski partinin sosyalistliğe heves ettiği manasını taşııyordu. Sadece, i'lerin üzerine noktaları konacaktı. CHP ortanın solundaki Amerikadaki Demokrat Parti derecesinde yer alacaktı.”¹¹²

Dolayısıyla İsmet İnönü koalisyon hükümetleri sürecini hep bu felsefeyle ilerletmiş ve uygulamıştır. Örneğin İnönü, 21 Ekim 1962 tarihinde CHP İstanbul İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“En küçük teşkilâtımıza kadar partinin her topluluğunda ana istikametlerde düşünme ve yeni istikametleri yoklama teşebbüsleri bulunmak lazımdır. Partiler kudretlerini Türkiye'de artık, fikir canlılığıyla devam ettireceklerdir. Bu vasıf C.H.P. nin karakteristik vasfıdır.”¹¹³

Yapılan son koalisyona da “Reform Kabinesi” adı verilmesinin altında bu felsefe yatmaktaydı. Ancak o güne kadar resmen açıklanmayan bu söylem, 1965

¹¹¹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Ara Rejim 1960-1961**, s. 134, 135.

¹¹² Akis, C:XVIII, No: 315, 31 Ağustos 1960, s. 26.

¹¹³ C.H.P. Araştırma ve Yayın Bürosu, **C.H.P. Bünyesindeki Gelişmeler**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, No: 30, 1962, s. 7.

seçimlerine birkaç ay kala ortaya çıkmıştı. Hikmet Bila 1965'te gündeme gelen Ortanın Solu hareketinin temellerini şöyle sıralamaktadır:

- *“Yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal hak taleplerinin artması.*
- *CHP tabanının bu genel eğilime paralel olarak köklü taleplerde bulunması.*
- *TİP'in somut önerilerinin yaygın bir şekilde taban bulması.*
- *Amerika'ya (Batı'ya) duyulan güvenin sarsılması.”*¹¹⁴

Bu süreçte özellikle TİP'in CHP'ye etkisi önemliydi. 1961 Anayasası'nın yarattığı yeni sosyal ortamda sol siyasetin güçlenmesi, TİP'in kurulması ve CHP'nin aydın ve gençlerden oluşan tabanından destekçi kazanmaya başlaması, CHP'nin de kendini tanımlamasına sebep olmuştu. Can Ataklı'ya göre CHP'deki Ortanın Solu hareketi aynı zamanda o günden sonra aşırı sol olarak adlandırılan fikirlere ve ideolojilere bir set çekme çabasıydı.¹¹⁵

CHP, kuruluşundan beri var olan ilkelerini ve felsefesini geliştirmesine rağmen, halkın gözünde tek parti zihniyetinin etkileri halen bulunmaktaydı.¹¹⁶ Kurtul Altuğ, tam olarak bu sebeplerden dolayı İsmet İnönü'nün Ortanın Solu tanımlaması yaparak partiyi çağdaşlaştırmak, bir yeni esinti ile partisi üzerindeki tozları atmak istediğini belirtmiştir.¹¹⁷

Üzerinde durulması gereken bir başka konu, CHP için İnönü'nün açıklamasından da önce Ortanın Solu tanımlamaları yapıldığıdır. Nisan 1962'de Nihat Erim Yön Dergisi'ndeki bir röportajda kendisini Ortanın Solu'nda şöyle tanımlamaktaydı:

*“Ferdî kazanç hırsının ekonomik hayattaki değerine ve müteşebbisin rolünün önemine inanıyorum. Ama, sosyal adaletin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması lazım geldiğine de aynı şekilde inanıyorum. Yani ben ortanın solundayım.”*¹¹⁸

¹¹⁴ Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 182, 183.

¹¹⁵ Can Ataklı ile 26 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹¹⁶ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Haz.: Oktay Özel, Çev.: Abdulkerim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s. 313.

¹¹⁷ Kurtul Altuğ, **Umudun Tükenişi**, y.y., Kervan Yayınları, 1979, s. 104.

¹¹⁸ “Nihat Erim ile Bir Konuşma”, **Yön**, No: 18, 18 Nisan 1962.

1963 yılının Aralık ayında Aydın Milletvekili Şükrü Koç “Programı ve tarihi gelişimi içindeki gelenekleri bakımından CHP, halka dayanan, gücünü halka bağlı gören, (köylü, işçi, esnaf) aynı zamanda devrimleri ve demokratik nizamı kuran felsefesi bakımından, ortanın solunda yer alan bir partidir.”¹¹⁹ sözleriyle CHP’yi Ortanın Solu’nda tanımlamıştır. Bülent Ecevit de hükümette bulunduğu sırada Ankara’da Tıp Fakültesi’nde yapılan bir açık oturumda Ortanın Solu’nda olduklarını belirtmiştir.¹²⁰ 26 Ocak 1965’e gelindiğinde ise Milliyet’in Abdi İpekçi’ye ayrılan “Durum” köşesinde “CHP ve Ortanın Solu” adlı bir makale yayımlanmıştır.¹²¹ Makalede çok önemli analizlere yer verilmektedir:

“Halk partisinin yaşlı lideri İnönü ile genç Bakanı Ecevit’in, dün Çalışma Meclisinin açılışında yaptıkları konuşmalarda son günlerde gittikçe yayılan doktrin ve tatbikat tartışmalarına cevaplar bulmak mümkündür.

Tecrübeli lider ile genç Bakanın sosyal ve iktisadî alanda güdülmesi gereken politika konusunda benzer görüşler taşıdıkları ötedenberi bilinmekteydi. Çünkü konuşmalarda her ikisinin de, son tartışmaların ışığında tekrar açıklamak lüzumunu duydukları fikirleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1. Emekleriyle iktisadî gelişmede hizmeti olanların, bu gelişmeden haklı ölçülerde yararlanabilmeleri gerekir. İnsanlara fırsat eşitliği ve emeğinin karşılığını eşit ölçülerle alabilme imkânı, tanınmalıdır.*
- 2. Sosyal adalete ve sosyal güvenliğe, toplumcu reformlara verilen değer, doktriner fikirlerden değil, insanlık anlayışından doğmaktadır. Bu anlayışta, sosyal Adalet reformlarını, milletin hürriyeti bedelinde ona zorla yükleme heveslerinin yeri yoktur. Reformların hürriyet düzeni içinde hazırlanıp gerçekleştirilmeleri şarttır. Özel teşebbüsü tümü ile yok edip her türlü iktisadî faaliyeti devlet tekeline almak isteyen, toplumda sınıf çatışması yaratıp kurulu düzeni temelinden çökerterek yerine yenisini kurmak isteyen doktriner ve dogmatik görüşler asla kabul edilmeyecektir.*
- 3. Ekonomik gelişmede sermaye ve kudret sahibinin tam bir güvenlik duygusu ve kazanç hevesi içinde kabiliyeti ve vasıtalarını hakkı ile işletebilmesine imkân vermek lazımdır. İşverene ve iş alanı açana her surette itibar etmek gerekir. Ancak halkı aldatarak, uyutarak ezmek ve istismar etmek pahasına şahsi refah ve nüfuzlarını sürdürmek isteyenlere müsaade edilmeyecektir. Bu toplumda feodal bir düzene veya ağalık sistemine artık yer verilmeyecektir.*

¹¹⁹ M. Şükrü Koç, **a.g.e.**

¹²⁰ Bülent Ecevit, Altan Öymen, “Ecevit Siyasi Hayatını Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1975, s. 4.

¹²¹ “CHP ve Ortanın Solu”, **Milliyet**, 26 Ocak 1965, s. 1.

Kısaca bu üç noktada toplanan görüşler bugün Batı demokrasilerindeki sosyalist partilerin programlarına hakim olan ilkelere çok farklı değildir. Bu bakımdan Halk Partisinin yaşlı lideriyle genç bakanının paylaştıkları bu fikirlere bakıp CHP'nin, Türkiye'nin muhtaç olduğu demokratik bir sosyalist parti hüviyetini taşıdığı, hiç değilse bu niteliğe yaklaştığı düşünülebilir. Aslında bu düşünce gerçeğe tamamen uygun değildir. Zira İnönü'nün ve Ecevit'in demeçlerinde açıklanan fikirlerin Halk Partisine hakim olduğunu bu partinin bütün üyelerinin aynı şekilde düşündüklerini ve davrandıklarını kesinlikle iddia etmek mümkün olmamaktadır.

CHP, dün Genel Başkanı ile genç Bakanının dün tekrarladıkları fikirleri samimiyetle benimser, bu fikirlerin gerçekleşmesi yönünde âhenkli bir kitle olarak çalışırsa bu, memleket bakımından çok yararlı olacaktır. Şu sıralarda Türkiye'nin sosyal demokrasiyi dengeli bir şekilde gerçekleştirebilmesi için ortanın solunda bir siyasî teşekküle ihtiyacı büyüktür. Bu fonksiyonu gerektiği şekilde yürütebilecek bir parti, hem şimdi ortaya çıkan aşırı sol görüşlerin yarattığı dalgalanmaları itidalli bir şekilde kanallı edebilecek, hem de Türkiye'nin muhtaç olduğu reformların başarılabilmesinde etkili olacaktır. Bugüne kadar sosyalist parti teşebbüsleri başarı gösterememiş, ihtiyaç karşılanmamış, denge kurulamamıştır. Halk Partisi kendisine bu yolda çeki düzen verip, İnönü ile Ecevit'in dünkü açıklamalarında tekrarladıkları toplumcu ve insanî anlayışları dogmatik görüşlere angaje olmadan sistemli bir şekilde benimseyebilir ve benimsemelidir. O zaman Türkiye, sosyal dengenin kurulmasında ve bugün duyulan huzursuzlukların tatmininde çok faydalı olabilecek ortanın solunda bir siyasî teşekküle, CHP gibi kurulmuş ve kökleşmiş teşkilâta sahip bir parti sayesinde kolaylıkla ve süratle kavuşabilecektir.”¹²²

Görüldüğü üzere, Ortanın Solu kavramı İnönü'nün çok ses getiren açıklamasından da önce olarak geçmiş tarihlerde de kullanılmış ve bu kavram ile Marksizm temelli olmayan, reformcu, ilerici, halkçı, sosyal adaletçi ve sosyal demokrat bir siyaseti benimseyen yapı anlatılmak istenmiştir. Bu yapıya da mevcut en uygun partinin CHP olduğu aşikârdır.

İronik bir şekilde, 1965 yılının başında üçüncü koalisyon hükümetinin Ulaştırma Bakanlığı bütçesi Senato'da tartışılırken AP sözcüsü “*Biz ortanın solundayız.*” demiş fakat herhangi bir ses getirmemişti.¹²³ 1965 Nisan sonuna gelindiğinde CHP seçim hazırlıklarına başlamış ve Parti Meclisi'nde İnönü “*Her şeye rağmen Halk Partisi, ortanın solunda durumunu muhafaza edecek ve bunu kimseye bırakmayacaktır.*”¹²⁴ demektedir. Gelinek noktada ise Ortanın Solu'nu ilk

¹²² A.e.

¹²³ Kayhan Sağlamer, a.g.e., s. 156, 157.

¹²⁴ “CHP Seçim Hazırlığına Başladı”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1965, s. 1.

açıklayan, İsmet İnönü'nün isteği ile Nihat Erim olmuştur.¹²⁵ Nihat Erim Ulus Gazetesi'nde "Ortanın Solu" adında bir makale yayımlayarak konuya açıklık kazandırmak istemiştir.¹²⁶ Makalede dikkati çeken önemli detay Ortanın Solu söyleminin 1933 yılından 1945'e kadar ABD Başkanı olan Franklin D. Roosevelt tarafından kullanılarak popülerleştiğinin belirtilmesidir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ABD ekonomisini altüst ettiği bir ortamda Başkanlığa gelen Roosevelt'in "New Deal" politikasına atıfta bulunularak büyük reformlar uyguladığı anlatılmıştır. Erim, New Deal politikasının planlı çalışma ve plan anlayışı içerdiğini söyleyerek, uygulamada tarım kalkınması ve reformu, endüstri kalkınması ve reformu yapıldığını, işveren işçi ilişkilerinin kanunla düzenlendiğini, Sosyal Güvenlik kanununun yürürlüğe konulduğunu, vergi kaçırmayı önleyecek tedbirler alındığını vurgulamıştır. Geniş reformlar uygulayan Roosevelt'e muhaliflerin komünist ve solcu gibi tanımlamalarda bulunması üzerine Roosevelt, Erim'in aktardığına göre şöyle cevap vermiştir:

*"Olsa olsa ben ortanın solunda sayılırım. Ama unutmayın ki benim yaptığım reformlar, aldığım radikal tedbirler özel teşebbüsü ölümden kurtardı, kapitalizme yeni bir esenlik verdi. Fakat aynı zamanda, milyonlarca Amerikan vatandaşını da ezilmekten, sömürülmekten, açlıktan, insanlığa aykırı yaşayıştan kurtardı!"*¹²⁷

Nihat Erim bu açıklamasında Ortanın Solu anlayışını reformcu ve radikal tedbirlere dayandırmaya çalışsa da, kapitalizmi kurtardığını belirten Roosevelt'in sözlerini CHP'nin politikası için temel göstermeye çalışması çelişkili bir tutumdur. Üstelik Türk kamuoyunda anti-Amerikancı söylemlerin alevlendiği bir süreçte ve bu söylemleri en iyi kullanan TİP'in CHP'ye rakip olduğu bir dönemde, sol bir söylemi eski bir ABD Başkanı'nın politikalarıyla açıklamaya kalkışmak CHP'nin sahipleneceği Ortanın Solu söylemi için talihsizlikten başka bir şey değildir.

Bu açıklamanın ardından 25 Temmuz günü Parti Meclisi'nde CHP'nin Ortanın Solu'nda olduğunu beyan eden İsmet İnönü¹²⁸, 29 Temmuz'da yayımlanan

¹²⁵ Kayhan Sağlamer, **a.g.e.**, s. 159.

¹²⁶ Nihat Erim, "Ortanın Solu", **Ulus**, 17 Temmuz 1965, s. 1.

¹²⁷ **A.e.**

¹²⁸ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 59.

Abdi İpekçi ile yaptığı röportajda konuyu daha detaylı bir şekilde açıkladı.¹²⁹ Fakat öncesinde Abdi İpekçi, kendi köşesinde “CHP ve Ortanın Solu” başlıklı bir yazıyla, Ortanın Solu’nun CHP’nin kırk yıllık program ve politikasını ifade etmekten başka bir şey olmadığını belirtiyordu.¹³⁰ İpekçi’ye göre bu açıklamadan sonra çeşitli kesimlerden CHP’ye karşı geliştirilen ve geliştirilecek olan eleştiriler ise şunlardı:

- CHP’nin bu beyanla komünizme ve komünistlere yakın gösterilmesi.
- CHP’nin liberal ekonomi sistemine taraftar olmaması sebebiyle Ortanın Solu söyleminin istismara açık olması ve iş adamlarının CHP’den uzaklaşması.
- Toplumcu görüşleri benimseyenlerin ise CHP’yi bu alanda yetersiz bulması.¹³¹

İpekçi, gelebilecek bu eleştirilere karşı CHP’nin yapması gerekeni, taviz verilmeden program üzerinde kararlı bir şekilde durmak olarak belirtmektedir.

29 Temmuz’a gelindiğinde ise, İsmet İnönü açıklamasında önce seçim ortamında ideolojik mücadele içerisinde Ortanın Solu sözünün yeni bir vesile olduğunu belirttikten sonra Nihat Erim’in Ulus’taki makalesine atıfta bulunarak Erim’e katıldığını belirtmiştir. Ortanın Solu sözünün hem Halk Partisi’nin siyasi bünyesinden geldiğini hem de Amerika şartlarına bazı yönden benzediğini dile getirmiştir. Türkiye’nin de kalkınma çabasında olduğunu söyledikten sonra kalkınma için gerekli tedbirleri şöyle açıklamıştır:

“Bu kalkınmayı zor tedbirlerle başarabileceğimiz kanısındayız. Çok fedakârlık yapmak lâzımdır. Muhafazakâr tedbirlerle bunları başaramayız. Normal tedbirler dışında çalışma zarureti duyulunca alınan tedbirler, ortanın solunda sıfat taşır. Kalkınma plânı, malî reform, toprak reformu, petrol dâvâsı ve bunun gibi tedbirler fevkalâde zamanların gerektirdiği çabalardır.”¹³²

¹²⁹ İsmet İnönü, Abdi İpekçi, “Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşmez”, **Milliyet**, 29 Temmuz 1965, s. 1, 3 ve İsmet İnönü, Abdi İpekçi, “İnönü Orta’nın Solu’nu Anlatıyor”, **Ulus**, 30 Temmuz 1965, s. 1, 7.

¹³⁰ Abdi İpekçi, “CHP ve Ortanın Solu”, **Milliyet**, 27 Temmuz 1965, s. 1.

¹³¹ **A.e.**

¹³² İsmet İnönü, Abdi İpekçi, **a.g.e.**

İnönü konuşmasının devamında ise CHP'nin ilkelerinden olan devletçilikten bahsetmektedir:

*“CHP, bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayışadır. 1923'teki harap memlekette devletçilik nasıl tek ve eşi, yardımcısı olmayan bir kalkınma çâresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel unsurudur.”*¹³³

İsmet İnönü de açıklamasında Nihat Erim'in bahsettiği New Deal politikasına atıfta bulunarak Türkiye'nin de şartlarının benzer noktada olduğunu belirtmiştir. Ortaya sürülen sözün altını doldurmaya çalışırken yapılan bu benzetme tutarlı olmadığı gibi yeterli bir nitelikte de değildir. Ayrıca İnönü, Ortanın Solu anlayışını, partinin bundan sonra izleyeceği bir felsefeden, anlayıştan ziyade, daha çok dönemin zorluklarını atlatabilmek için geçici süreyle ele alınacak zaruri tedbirler olarak açıklamaktadır. Yazıda geçen “fevkalade zamanlar” olarak tasvir edilen dönem bittikten sonra CHP'nin reformcu, ilerici anlayışının hangi noktada kalacağı muamma olarak bırakılmaktadır. Bu boşluk devletçilik ilkesine yapılan gönderme ile bir miktar giderilse de yeterli olmamaktadır. Zira 1923 olarak bahsedilen tarihte henüz CHP'nin devletçilik ilkesi olmadığı gibi 1930'larda geliştirilen devletçilik, henüz ideolojik bir tutumdan ziyade dönemin ekonomik zorluklarına pragmatik bir çözüm yaratma çabasıydı. Fakat İnönü Ortanın Solu söylemini zaten ideolojik bir noktaya taşımak niyetinde değildi. Amacı CHP'nin partiler yelpazesindeki yerini belirlemektir.¹³⁴

Nermin Abadan'a göre ise kavram ideolojik bir değer yargısı taşımaktadır. Erim ve İnönü'nün açıklamaları, ekonomide uygulanan olağanüstü kalkınma tedbirlerini ve bunların karma ekonomi alanında devletçilik prensibi ile gerçekleştirilebileceği düşüncesini içermekteydi. Dolayısıyla İnönü Ortanın Solu söylemi ile CHP'nin reformcu görüşünü dogmatik ilkelerden değil, yurt

¹³³ A.e.

¹³⁴ Orhan Koloğlu, **Kim Bu Ecevit?**, s. 295.

ihtiyaçlarının ortaya koyduğu pragmatik, fakat devrimci düşünce ve gerçeklerden aldığını belirtmeye çalışmaktaydı.¹³⁵

Bu süreçte dikkate değer bir nokta, İnönü'nün Ortanın Solu açıklamasını yaptığı tarihlerde Bülent Ecevit'in bu durumu zamanlama olarak yanlış bulmasıdır. CHP'li Muğla Milletvekili ve aynı zamanda 1963 – 1965 yılları arasında Tarım Bakanlığı yapan Turan Şahin, Bülent Ecevit'in o süreçteki görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

“Parti Meclisi çalışmaları sırasında Ecevit'in bu sloganın, bu tanımlamanın erken yapıldığını, kavram kargaşasına sebep olabileceğini söylediğini hatırlarım. Hatta kendilerinin evvelce kullandıkları, kullanmak istedikleri ‘Sinai demokrasi’ tabirinin bile, Parti Meclisinde taarruzlara hedef olduğunu hatırlatmıştı. Yani Ecevit o günlerde ortanın soluna karşı çıkıyordu.”¹³⁶

Seçim çalışmalarında Ortanın Solu'nu açıklamaya yönelik yazılar hazırlayan ve 1965'ten sonra Ortanın Solu hareketinin liderliğini üstlenecek olan Bülent Ecevit'in Ortanın Solu söylemine karşı çıkışı elbette ki fikirsel anlamda değil zamanlama bakımından mümkün olabilirdi. Zira CHP'nin 1960'tan beri bir değişim geçirdiği gerçektir ve bu değişimi sola dönük bir değişimdi. Bu değişim içerisinde Bülent Ecevit de etkili bir isimdir. Örneğin 13 Mayıs 1965'te CHP Amasya Milletvekili Kemal Karan partinin sola kaydığını iddia ediyordu.¹³⁷ Nihat Erim ve İsmet İnönü'nün Ortanın Solu açıklamaları bu iddiadan kısa bir süre sonra gelmişti. Fakat iki açıklamada da Ortanın Solu söyleminin içeriği henüz tam olarak doldurulamamıştı. Ekim'de yapılacak olan 1965 seçimlerine ise sadece birkaç ay kalmıştı. Dolayısıyla bu süreçte Ortanın Solu tabiri gazete manşetlerinden ve sütunlarından hiç düşmemiştir.

¹³⁵ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 156, 157.

¹³⁶ Kurtul Altuğ, **a.g.e.**, s. 118.

¹³⁷ “Grupta CHP'nin Sola Kaydığı İleri Sürüldü”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1965, s. 1.

2.3.1. Forum ve Yön Dergileri Etkisi

1965 dönemine damgasını vuran Ortanın Solu söyleminin sebepleri arasında 1960 – 1965 yılları arasındaki konjonktürün etkisi ve İsmet İnönü'nün görüşlerini göstermek mümkündür. Fakat bunların yanı sıra CHP'ye etki eden bir takım somut gelişmeler daha vardır.

1954 Nisan ayında ilk sayısı çıkan Forum Dergisi, 1960'ların ortalarına kadar CHP'ye etki eden fikir ortamlarından biridir. Dergide bulunan pek çok isim Ortanın Solu'nun gelişiminde etkili olmuş ve harekete teorik katkıda bulunmuştur. Bu isimlerden bazıları, Bahri Savcı, Osman Okyar, Bedii Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Nilüfer Yalçın, Bülent Ecevit, Kemal Salih, Nejat Tunçsiper, Reşat Aktan, Cahit Talas, Muammer Aksoy, Fahir Armaoğlu, Nejat Bengül, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Yaşar Karayalçın, Mukbil Özyörük, İlhan Arsel, Münci Kapani, Metin And ve Bilge Karasu'dur.¹³⁸

Bu derginin çevresinde toplanan aydınlar, bürokratlar, askerler ve öğretim üyeleri ile ekonomik ve sosyal görüşler tartışılmaktaydı. Türkiye sorunlarına yönelik en sistemli çözümler sunulmaktaydı.¹³⁹ Sosyal demokrasiye yakın bir çizgi yakalayan dergi, o dönemlerde ilk kez planlı ekonomiyi öne sürmekteydi.¹⁴⁰ İlerici ve demokratik bir anlayışa hâkim olan dergi, DP iktidarının sertleşmesine karşı çıkan liberal DP'liler ile CHP'nin sol kanadına yakın isimleri bir çatı altında toplamıştı.¹⁴¹ Dolayısıyla Forum'un esas özelliği, DP iktidarının artan baskısı karşısında, özgürlükçü demokrasiyi savunmaktı.

Dergi, Hürriyet Partisi'ni ideolojik ve taktiksel anlamda desteklediği gibi, CHP – HP birleşmesinde de katkı sağlamıştır.¹⁴² Keza CHP'nin kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi'nin temelleri de Forum Dergisi'nde atılmıştır.¹⁴³

¹³⁸ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 85.

¹³⁹ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980**, s. 99.

¹⁴⁰ Kayhan Sağlamer, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁴¹ Artun Ünsal, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁴² Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 81.

27 Mayıs'ın ardından CHP üzerinde etkili olan bir diğer oluşum da Doğan Avcıoğlu önderliğinde hayat bulan Yön Dergisi idi. 1961 Aralık ayında ilk sayısı ile yayına başlayan dergi, bünyesinde solun tüm çizgilerini barındıran ve CHP'nin geleneksel çizgisinden rahatsız kentli eğitilmiş toplum kesimlerinden destek alan bir yapıya sahipti.¹⁴⁴ Yani Yön, 1961 Anayasası ile ortaya çıkan sol siyaseti çatısı altında toplayan bir sol koalisyon hareketiydi.¹⁴⁵

Yön'ün ilk sayısındaki bildirisi önemli bir manifesto değeri taşımaktadır. Bildirinin ilk maddesi şöyle başlamaktadır:

*“Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak, iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.”*¹⁴⁶

Ergun Aydınoglu Yön'deki bu bildirinin “Kemalist devrimcilik” anlayışı taşıdığını belirtmektedir.¹⁴⁷ Bildiride Atatürk'ün koyduğu hedeflerin gerçekleştirilmesinin en önemli koşulunun hızlı bir üretim artışı olduğu savunulmaktaydı. Yokluğun yer aldığı bir toplumda demokrasi de mümkün olamazdı. Toplumsal hedeflere devlet girişimciliğinin öncülüğünde karma ekonomiyle ulaşılabilecekti. Planlama daha büyük ekonomik birimleri zorunlu kıldığından, tarım ve sanayi kooperatifleri yaygınlaştırılacak ve aracılık etkinlikleri sınırlandırılacaktı. Devletçilikle emeğin toplumsal saygınlığı artacak, sömürü ortadan kalkacak ve Toprak Reformu gerçekleşecekti.¹⁴⁸ Yön'ün savunduğu “yeni devletçilik” anlayışına göre, kalkınma hızlandırılacak, daha ileri ve modern örgütleniş biçimleri ortaya çıkacak, devlet eliyle büyük üretim birimleri kurulacak,

¹⁴³ Mustafa Şener, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁴⁴ Derya Kömürcü, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴⁵ Muzaffer Ayhan Kara, **Yön'ün Devrim'i Devrim'in Yönü**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008, s. 25.

¹⁴⁶ **Yön**, No: 1, 20 Aralık 1961, s. 12.

¹⁴⁷ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960 – 1980): “Bir Amneziği Anıları”**, s. 88.

¹⁴⁸ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 106.

kooperatifçilik güçlendirilecek ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler düzeltilecekti.¹⁴⁹ Devletçilik konusundaki görüşleri sebebiyle Yön'ü, 1930'ların Kadro Dergisi'nin bir devamı olarak nitelemek sınırlı da olsa mümkündür. Kemalist Devrimi ve kazanımlarını destekleyen ve kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol arayışına giren Kadro hareketi, bu bağlamda Yön hareketi ile ideolojik bir bağlantı ve devamlılık içermektedir.¹⁵⁰ İçerik olarak ise Yön, Türkiye'de ilk defa işçi sınıfı, sosyal demokrasi, Kürt sorunu ve kadın sorunu gibi konuları ele almış bir dergidir.¹⁵¹

Forum Dergisi'ne benzer bir şekilde, Yön'deki bildiriye imza atanların bir bölümü CHP'deki Ortanın Solu hareketinin önde gelenlerini oluşturmuştur.¹⁵²

1950'lere damgasını vuran Forum Dergisi ile 1960'lara damgasını vuran Yön Dergisi'nin CHP'nin yeni politikalarına etkisi, özellikle sola açılım konusunda, küçümsenemeyecek derecede olmuştur. Zaten CHP içerisinde reformcu veya sol kanat olarak adlandırılan grup bu iki dergide de yer almış veya yazı yollayarak katılım göstermiştir.

2.3.2. Hürriyet Partisi Etkisi

1955 yılının sonlarında DP'den kopan bir grup milletvekilinin kurduğu Hürriyet Partisi, CHP'ye etki eden önemli unsurlardan bir diğeridir. 1957 seçimlerinden başarısız bir sonuç alınmasıyla, 1958 yılında CHP ile birleşen HP, özellikle CHP'nin 1960'lardaki değişimine önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu konuda Hakkı Uyar, CHP'de 1965 seçimleri öncesi öne sürülen Ortanın Solu söyleminin sadece bir günde ortaya çıkan bir olgu olmadığını, köklerinin HP'ye ve HP'den CHP'ye geçen gruba kadar dayandığını belirtmektedir.¹⁵³

¹⁴⁹ Ali Gevgilili, **a.g.e.**, s. 319.

¹⁵⁰ Ergun Aydınoglu, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁵¹ **A.e.**, s. 92.

¹⁵² Muzaffer Ayhan Kara, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁵³ Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

HP'nin ilericiiliği, demokrasiye olan bağlılığından ve vurgusundan gelmektedir. DP iktidarının üniversiteye olan baskılarının da artmasıyla istifa eden üniversite hocalarından Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy, Münci Kapani, Coşkun Kırca ve Şerif Mardin gibi önemli isimler HP veya CHP'ye geçmeyi tercih etmişlerdi. HP'yi tercih edenlerin arasında Münci Kapani ve Coşkun Kırca bulunmaktaydı.¹⁵⁴

Turan Güneş'e göre HP aslında tüzük ve programına bakıldığında sağ karakter taşıyan bir partidir. Ancak HP'ye egemen olan görüş, sağcı, solcu ayrımından çok, idealizm, vatan sevgisi, namusluluk gibi bir takım moral karakterlerine dayanmaktadır.¹⁵⁵ Ayşe Güneş Ayata da HP'nin solcu bir parti olmadığını, HP'nin bugünkü anlamıyla Türkiye'de ciddi bir liberal parti denemelerinden biri olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵⁶

Solcu bir parti olmasa da, HP'de yer alan gençler, partiye CHP'den daha radikal bir yön verme eğiliminde ve toplumun içinden temel bir sınıf seçme ve partiyi bu sınıfa dayandırma çabası içerisindeydiler. Fakat 1950'lerin konjonktüründe bu henüz mümkün olmayan bir siyasetti. Yine de özellikle işçi sorunları üzerine eğilim gösteren Turan Güneş ve İbrahim Öktem'in partinin radikal bir biçimde yönlendirilmesi konusundaki düşünceleri, üniversiteden ayrılıp HP'ye katılan grupla, daha da güç kazanmış oldu.¹⁵⁷ Dönemin DP'li Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, HP'nin işçi sınıfına dayanma niyetinde olduğunu öne sürdükten sonra Turan Güneş'in Tarhan'a cevabı şöyle olmuştu:

“Mensup olduğum partinin işçilerin sempatisini kazanmak niyetinde olduğundan bahsediyorlar. Hiç şüphe etmesin ki, böyle bir arzumuz vardır.

Kendileri birtakım insanlar açken birtakım insanların arsa spekülasyonları ile zengin olmasını tercih edici bir doktrine sahip olabilirler. Bendenizin mensup olduğu grup asla ve asla bu kanaati taşımamaktadır. Birtakım fertlerin sürüldüğü yerde yine birtakım insanların, haksız, say ve sermaye karşılığı olmayan kazançlara

¹⁵⁴ Akın Simav, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁵ **A.e.**, s. 38.

¹⁵⁶ Ayşe Güneş Ayata ile 17 Ocak 2011 tarihinde telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

¹⁵⁷ Akın Simav, **a.g.e.**, s. 36.

sahip olmasını Hürriyet Partisi asla tasvip etmemektedir. Spekülasyon yoluyla karaborsa ile elde edilen kazançları sizin himayenize tevdi ediyoruz. Bu kabil insanların müdafası bize düşmez.”¹⁵⁸

Görüldüğü üzere Turan Güneş’in fikirleri kesin bir şekilde emekçi kesim diyebileceğimiz işçi ve çalışan kesimin çıkarlarının korunması üzerinedir. Ayrıca toplum içindeki zengin – fakir kesimlerin uçurumuna dikkati çekerek sosyal adalet vurgusu yapmaktadır. Dolayısıyla bu görüşlerle yoğrulan HP ilerici bir yapılanmaya ulaşmış ve CHP ile birleşmesinden sonra CHP’yi de bu yönde etkilemiştir.¹⁵⁹

Örneğin, HP’nin 1957 Seçim Beyannamesi ile CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesi karşılaştırıldığında, ortak birçok maddeye rastlanmaktadır. Seçim Beyannamesi’nde HP’nin kabul ettiği maddeler genel hatlarıyla şunlardır:

- Nispi temsil sisteminin uygulanması
- Çağın gereklerine uygun demokratik bir Anayasa düzenlemesinin yapılması
- İkinci bir meclisin kurulması
- Cumhurbaşkanlığını partiler üstü bir duruma getirerek tarafsızlığının sağlanması
- Yasaların Anayasa’ya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi’nin kurulması
- Yargıç güvencesinin sağlanması
- Üniversite özekliğinin sağlanması
- Basın özgürlüğünün sağlanması
- Meslek örgütlerinin özgürce kurulabilmesi
- İşçi ve işveren sendikalarının serbestçe kurulabilmesi
- Ekonomik kalkınmanın hızlanması ve reformların gerçekleştirilebilmesi için beş yıllık bir kalkınma planının uygulanması
- İşçilere grev hakkının verilmesi¹⁶⁰

¹⁵⁸ A.e., s. 37.

¹⁵⁹ Gülsüm Tütüncü Esmer, a.g.e., s. 82.

¹⁶⁰ “Hür. P. Seçim Beyannamesi”, **Milliyet**, 20 Ekim 1957, s. 3.

Kabul edilen bu maddelerin çoğu CHP'nin 1959'da kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi'nde de yer almış, 1961 Anayasası ile hayat bulmuştur. 1960'tan sonra da CHP'nin genel anlayışına yön vermiştir. Bülent Ecevit'e göre İlk Hedefler Beyannamesi, Ortanın Solu hareketinin düşünsel zeminini hazırlayan bir bildirge olmuştur.¹⁶¹

¹⁶¹ Bülent Ecevit, Fahri Aral, "Sol'a Yönelişin Öncülüğünü CHP'nin Üstlenmesini İstiyordum", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, C: XXIV, No: 141, Eylül 1995, s. 61.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1965 SEÇİMLERİNDE CHP VE ORTANIN SOLU SÖYLEMİ

3.1. CHP’NİN SEÇİM ÇALIŞMALARI

3.1.1. 1965 Seçim Çalışmalarında Ortanın Solu Söylemi

İsmet İnönü’nün CHP’nin siyasi partiler yelpazesi içindeki yerinin “Ortanın Solu” olduğunu beyan etmesinin ardından özellikle AP’den ve diğer sağ kesimlerden CHP’ye karşı sert bir şekilde komünistlik suçlamaları ve ithamları başladı. Esas olarak, AP’nin CHP’ye karşı bu tarz ithamları yeni değildi. Örneğin daha Ortanın Solu söyleminin çok öncesinde 1964 yılı Mayıs ayında AP Ordu Milletvekili Şadi Pehlivanoğlu “*CHP’ye oy verenler Moskofstur.*” açıklamasında bulunmuştu.¹ Fakat Ortanın Solu söyleminin ardından “Ortanın Solu Moskova yolu” benzeri karşıt sloganlarla artan bu suçlamalarla, İsmet İnönü ve CHP ekibi, seçim çalışmaları içerisinde Ortanın Solu’nu sürekli olarak açıklamak zorunda kaldılar.

Temmuz ayı sonundaki açıklamasının ardından İnönü, Kim Dergisi’ndeki bir röportajında konuyu daha da açmaya çalışıyordu:

“Türkiyenin büyük davası kalkınma davasıdır. Muasır medeniyetin üstüne çıkmak, ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan ‘solcu’, ‘sağcı’ deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır ‘devletçiyiz’ derken, aynı şeyi söylüyorduk. Bunun için ‘ortanın solundayız’ dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız.

(...) Halkçıysan ortanın solunda olursun. Ama kimsenin ne dini, ne imanı ile uğraşmazsın; ne komünist yaparsın, ne emniyeti ihlâl edersin. Reformcusun, muhafazakâr değilsin. Anayasana sosyal temele dayanıyor. Sosyal adaleti benimsiyorsun. Ee, ‘ortanın solundayız’ dan ne korkuyorsun?’²

¹ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1964, s. 1.

² “İnönü Kim’e Anlatıyor”, Kim, No: 369, 12 Ağustos 1965, s. 4, 5.

İnönü bu açıklamasıyla öncelikle komünizm suçlamalarına karşı bir savunma geliştirmektedir. Ortanın Solu'nda olmanın din ve vicdan özgürlüğüne bir engel olmadığını belirtip, herhangi bir zorlama içermediğini dile getirmektedir. Açıklamasına göre, Ortanın Solu'nda olmanın esas noktası reformcu olmaktır. Dolayısıyla İnönü, Türkiye'nin devrimlerini ve reformlarını gerçekleştiren CHP'nin devletçilik, halkçılık, laiklik ilkelerine atıfta bulunarak, CHP'nin kırk yıldır aynı yolda olduğunu, sadece dönemin sağ – sol tanımlamalarına göre CHP'yi konumlandırmak istediğini belirtmektedir. Ayrıca Ortanın Solu anlayışını 1961 Anayasası'nın sosyal içeriğine bağlamaktadır.

Her ne kadar bu söylem CHP'nin kırk yıllık politikalarına dayandırılmaya çalışılsa da İnönü böyle bir açıklamayı yapmadan önce parti içerisinde bir çalışma yapabilir ve genel bir karar neticesinde harekete geçebilirdi. Zira Ortanın Solu, partide ne son kurultayda ne de seçim hazırlıkları için toplanılan diğer organlarda partililer tarafından kararlaştırılan veya hem fikir olunan bir söylemdi. Dolayısıyla Genel Başkan tarafından dile getirildikten sonra partideki tüm üyelerin ve milletvekillerinin bir anda bu söyleme sahip çıkması, özellikle seçimlere çok kısa bir süre kalmasından ötürü, bir hayli zordu.

29 Temmuz'da İsmet İnönü'nün açıklamasının yer aldığı Milliyet'te Kasım Gülek'in başka bir açıklaması bulunuyordu. Kasım Gülek, Ortanın Solu hakkındaki düşüncelerini *"Biz ne solcu, ne sağcı, dosdoğru halkçıyız. Ortanın solu da yine ortadadır."*³ cümlesiyle açıklamaktaydı. Kısa bir süre sonra ise Gülek, Ortanın Solu hakkındaki tutumunu daha karşıt bir noktaya getirmektedir:

*"Reformlara, toplumsal adalete, en ileri toplum görüşüne taraftarız. Bunu ifade için ne sola, ne de sosyalizme ihtiyacımız var."*⁴

İsmet İnönü ve Nihat Erim'in açıklamaları için de şöyle diyordu:

³ Milliyet, 29 Temmuz 1965, s. 1.

⁴ Milliyet, 10 Ağustos 1965, s. 3.

“Bunlar hep şahsî görüşlerdir. CHP Kurultayı bu meseleyi görüşmüş ve karara varmış değildir. CHP temel umdelerinden ne uzaklaşabilir ne de uzaklaşmıştır. CHP umdeleri ancak Kurultayda değiştirilebilir. Bu gün üzerinde çok durulan sosyalizm ve komünizm anlamları birbirine çok karışıyor. Ve memlekete zararlı oluyor. Bizim kendi meselelerimizi halletmek için iki doktrinimiz vardır: halkçılık ve devletçilik. Bütün bunları kapsayan Atatürkçülük bizim yolumuzdur.”⁵

Görüldüğü üzere, Kasım Gülek de Ortanın Solu ile anlatılmak istenen reformcu ve sosyal adaletçi görüşlere katıldığını belirtse de, bu söylemden yana bir tavır sergilememekte hatta söylemin partiye ait değil kişilere ait açıklamalar olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla parti içinde Ortanın Solu’nu sahiplenip savunanlar ile bu söyleme gerek duymayanlardan oluşan iki grup ortaya çıkmıştır. Seçim sürecinde ise böyle bir ikililik ve tutarsızlığın, CHP’nin yararına olmayacağı aşikârdır.

Bu duruma izin vermek istemeyen Ortanın Solu ekibi, tanımını açıklama çabalarına devam etmiştir. Nihat Erim konuyu tekrar ele alarak, CHP’nin altı ok ile, kurulduğu günden beri Ortanın Solu’nda yürüdüğünü belirtmektedir.⁶ Erim’in açıklamasına göre CHP, gelenekçi değil akılcıdır, yeniliklere açıktır.

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır da Ortanın Solu söylemini savunanlar arasındadır. Çünkü Satır’a göre 2. Dünya Savaşı sırasında alınan tedbirler ve yaşanan mücadeleler ile CHP’nin ilkelerinde bazı sapmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla İsmet İnönü’nün başlattığı Ortanın Solu hareketi özellikle halkçılık ve devrimcilik ilkelerine ilişkin sapmaları önlemek isteyen bir hareket olarak doğmuştur.⁷ Satır seçim sürecinde yaptığı bir açıklamada ise görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Bizim sosyal politikamız, ekonomik gücü az olan topluluğu ekonomik gücü çok olanın istismarından kurtarma politikasıdır. Bu servet düşmanlığı demek değildir. Biz refahı yaygın hale getirmek istiyoruz. Bugün demokrasinin çok ileri olduğu Amerika, İngiltere, Fransa, İsveç, Norveç gibi memleketler de ortanın solundadırlar. CHP olarak biz de ortanın solundayız ve Atatürk zamanındanberi de

⁵ A.e., s. 3.

⁶ Nihat Erim, “Ortanın Solu ve CHP”, *Milliyet*, 4 Eylül 1965, s. 2.

⁷ Kemal Satır, *C.H.P.’de Bunalım*, Ankara, Nüve Matbaası, 1972, s. 6.

bu yol izlenegelmektedir. Siyasi rakiplerimiz oy toplamak için bu konuda iftira ve tezvîr yoluna sapmıştır.”⁸

Satır’ın açıklamasının ardından ise Bülent Ecevit de Ortanın Solu söylemini izah etme çabasına giriyordu ve komünizm ithamlarına cevap veriyordu:

“Ortanın solunda olmak, insanların sömürülmesini, ezilmesini önleyici, yoksulluğu giderici, gelir dağılımında denge sağlayıcı, kalkınma çabalarının yükünü de, kalkınmanın getirdiklerini de adalet üzere dağıtıcı bir düzen kurmağa çalışmaktır. (...) Komünist ülkelerde sendika özgürlüğü yoktur... Komünist ülkelerde işçilere toplu sözleşme, grev hakları tanınmaz... Komünist ülkelerde köylülerin pek çoğu, kendi işlediği toprağın sahibi değildir... Komünist ülkelerde, vergisi açıklanacak zenginler bulunmaz.”⁹

Bu süreç içerisinde gazete köşeleri sürekli olarak Ortanın Solu’na dair olumlu veya olumsuz yazılarla doldu. Samsun’dan CHP milletvekili adayı olan Kâmuran Evliyaoğlu Ortanın Solu için mâniler bile hazırlıyordu:

“Ortanın solundayız / Milletın kolundayız / Biliniz ki gafiller / Atanın yolundayız

Ağa’ya köle değil / Miğde yok bile değil / Artık yeter a beyler / Ortanın solundayız

Kırk senelik partiyiz / Devletçiyiz, halkçiyiz / Komünizme tam karşı / Ortanın solundayız”¹⁰

CHP dışındaki partiler sürekli olarak Ortanın Solu’na yönelik eleştirilerde bulunurken, CHP içerisinde de hem olumlu hem olumsuz tutumlar sergilenmekteydi. CHP’li Edirne Senatörü Tahsin Banguoğlu, Ortanın Solu söylemine karşı gelenler arasındaydı. Dahası, bu karşı duruşunu açık bir mektup ile İsmet İnönü’ye aktardı. Mektupta Banguoğlu, CHP propagandasının bazı tarafsız çevrelerde ve CHP’li vatandaşlar arasında endişe uyandırdığını, bu konuşmaların parti içinde kontrolsüz kalan aşırı eğilimlere ait olduğunu belirtti ve partinin oy kaybedeceği konusunda uyarıda bulundu. Ayrıca, İnönü’nün Kemalizm’den başka

⁸ **Milliyet**, 21 Ağustos 1965, s. 3.

⁹ Bülent Ecevit, “Ortanın Solundakiler”, **Milliyet**, 22 Ağustos 1965, s. 2.

¹⁰ **Milliyet**, 26 Ağustos 1965, s. 1.

bir yol takip ettiğini söyleyerek, 1958'den beri partiye başka bir yön verildiğini ve adı konmadan sosyalist doktrin partisi şekline getirildiğini dile getirdi.¹¹

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam ise, Ortanın Solu için “*Her vatandaşa insan haysiyetine yaraşır bir hayat vadeden tedbirlerin adıdır.*”¹² diyor ve şöyle devam ediyordu:

*“Ortanın solu hamlecilerin, ilericilerin ve devrimcilerin ışıklı yoludur. Ortanın solu muhafazakârlığı reddeder. Ortanın solu dinamizmdir. Medeniyet ve insanlığa saygı demektir. Reformcular, sosyal adalete dayanan, plânlı kalkınma isteyenler, vergi adaletine taraftar olanlar, işçi haklarını savunanlar, ortanın solunda yerlerini almaya mecburdurlar. Çocuklarına servetlerinin bir kısmını güven içinde miras bırakmak isteyen zenginler ortanın solunu savunmak zorundadırlar. Ortanın solu küçük bir zümrenin değil, topyekûn milletin refah ve mutluluğu için çalışmak azminde olanların yoludur. Ortanın solu CHP'nin göbek adıdır. Yarım asırlık CHP, ortanın solu felsefesine altı oklu prensipi ile hizmet ederek memleketi bu hale getirmiştir.”*¹³

Baykam da CHP'nin kuruluşundan itibaren Ortanın Solu felsefesinde olduğunu vurgulamış, Türkiye'nin bu felsefeyle geliştiğini belirtmiştir. CHP'nin özel mülkiyet düşmanlığı yaptığına dair ithamları ise Yurdakul Fincancı cevaplamıştır. Fincancı, Ortanın Solu'nun özel mülkiyetin düşmanı değil aksine dostu olduğunu, halka, sahip olduğu özel mülkiyetten daha fazlasını verme çabasında olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Yazısında, ülkedeki sosyal adaleti ve gelir adaletini sağlayabilecek unsurun bu felsefe olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Bu süreç içerisinde sık sık yapılan vurgulardan biri ise, Ortanın Solu felsefesinin 1961 Anayasası'nın öngördüğü bir anlayış olduğudur. Bu konuda Muammer Aksoy da, “*Ortanın solunda olmamak Anayasaya karşı olmaktır.*”¹⁵ açıklamasını yapmış ve Anayasa'nın sosyal devlet niteliğinin sadece bir asayiş değil

¹¹ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 160.

¹² **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1965, s. 1.

¹³ **A.e.**

¹⁴ Yurdakul Fincancı, “Ortanın Solu”, **Ulus**, 7 Eylül 1965, s. 2.

¹⁵ **Ulus**, 20 Eylül 1965, s. 1.

refah devleti gerektirdiğini de belirtmiştir. Dolayısıyla bunu sağlayacak anlayış Ortanın Solu anlayışıdır.

Burada CHP'nin belirgin bir strateji yanlısına düştüğünü söylemek mümkündür. Ortanın Solu söylemini 1961 Anayasası'na dayandırmak, politik meşruiyet ve kaynak açısından anlamlı gözüktüğü de, halkın algısında yaratılan anlam bakımından oldukça yanlış sonuçlar doğurabilecek düzeydedir. 1961 Anayasası'nın askerî yönetim bitmemesine rağmen yaklaşık %40 oranında hayır oyu aldığı hiç hesaba katılmamaktadır. Yani mevcut Anayasa'yı desteklemeyen büyük bir kesim vardır. Ayrıca Anayasa'nın kabulünden iki ay sonra DP'nin üç ismi idam edilmiştir. Tüm rejimsel kaygılara ve eleştirilere rağmen, askerî müdahaleden önce gerçekleşen son seçimlerde %47 oranında oy almayı başaran DP'nin, halk tarafından halen desteklendiği ortadadır. Dolayısıyla Anayasa sonrasında gelen idamlar, bu kesimi daha da olumsuz etkilemiştir. Bu sebeplerden ötürü, 27 Mayıs'ın ürünü olan 1961 Anayasası'nı Ortanın Solu için sıklıkla dayanak olarak göstermek, halkta halen %50'lere varabilen bir desteğe sahip olan eski DP tabanı ile karşı karşıya gelmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır.

Seçimlere birkaç gün kala İnönü bu tutumu devam ettirmiş ve 1961 Anayasası ile Ortanın Solu söylemini birbirlerine bağlayarak konuşmalar yapmıştır. Trabzon'da İnönü, Ortanın Solu'nu açıklamak için çabalarını şöyle sürdürmüştür:

“1961'e kadar 250 lira kazancı olan vergi ödüyor, 250 bin lira kazancı olan vergi vermiyordu. Bugünkü cemiyet bunu kabul etmiyor. Ortanın solu işte budur. Bugünkü cemiyet, devletin, memleketin, kabiliyetli çocuklarını okutmasını istiyor, ortanın solu budur. Devlet vatandaşın sıhhatini korumak için tedbir alacaktır. Ortanın solu budur. (Bize ne, ne kazanıyorsa kazansın, devlet karışmasın) bunu söyleyen idarede huzur olmaz. Bugünkü devlet sosyal devlettir, bu Anayasa hükmüdür. Anayasa ortanın solunda bir kanaatle yapılmıştır.

Şimdi ortanın solunu anladınız mı? Toprak reformu diyoruz. Toprak bulacağız, bütün vatandaşlara toprak bulamayız, ama ne kadar bulacağız? Ne kadar bulursam. Çok olandan alıp az olana vermeye çalışacaksınız. Buna komünist kokuyor

dediler. Bunda komünist kokusu var mı? Toprak reformunu yapmadan, siyasî hayatı bırakmamaya çalışacağım.”¹⁶

İnönü'nün, 1961 Anayasası'nı Ortanın Solu'nda göstermeye çabalamasıyla, aynı hataya düştüğü söylenebilir. Konuşmasının devamında İnönü, özel teşebbüs, Toprak Reformu ve petrol konularına daha ayrıntılı değinmiştir. İnönü, kırk yıldır CHP'nin karma ekonomi anlayışında olduğunu ve hem özel teşebbüsün hem de kamu yatırımlarının memleket kalkınması için önemli olduğunu belirtmiştir. Toprak Reformu ve petrol konusunda ise koalisyon hükümetlerinin durumuna dikkatleri çekerek “*Yaptırmadılar.*” demektedir. Petrolün devlet elinde kalmasını savunan İnönü, Petrol Kanunu konusundaki tadillerin gündeme getirildiği sırada da hükümetin değiştirildiğini belirtmektedir.¹⁷

İnönü, Samsun'da yaptığı konuşmada ise aynı konuları işleyerek, “*Ortanın solunda bir anlayış memleketi faşizme ve komünizme götürmeyecek tek politika anlayışıdır.*”¹⁸ diyordu. Yani Ortanın Solu, aşırı uçlar için bir set görevi görecekti.

Seçimlere üç gün kala ise radyo konuşmasında İsmet İnönü, Avrupa'da komünizmin Ortanın Solu politikası ile engellendiğini, Avrupa'nın böyle kalkındığını belirtiyor ve konuyu tekrar Anayasa'ya getiriyordu:

*“Varlıklı bir insanın yaşayışını sağlamayı, devlet anayasa ile taahhüt etmiştir. Bizim devletimiz, bu vasfı ile ortanın solundadır. Bizim anayasamız ortanın solundadır. C.H.P. bunun gereğini yapmak sözü ile milletin karşısına çıkıyor. (...) Okuduğum C.H.P. nin seçim beyannamesi değildir. Okuduğum Anayasadır. Sosyal devletin görevleri bunlardır. Bu ihtiyaçlar, tertip içinde, adaletle, sıra ile daima düzelerek ve iyileşerek gidecektir. Ortanın solu işte budur. (...) İşte ben C.H.P. nin, ortanın solunda olduğunu söylemekle doğru yolu göstermiş oluyorum. Türk milletine bu yolu tavsiye ediyoruz. Diyoruz ki, ıstırabını çektiğimiz perişanlığı ve tehlikesini hissettiğimiz komünizmi böyle önleriz.”*¹⁹

¹⁶ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1965, s. 1.

¹⁷ **A.e.**

¹⁸ **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1965, s. 1.

¹⁹ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1965, s. 7.

CHP 1965 seçimlerine gidilen süreçte, seçim çalışmalarını Ortanın Solu sözünün meşruiyetini halka ispat etme çabası içerisinde sürdürmüş oldu. İki – üç aylık bir süreçte böyle bir ek çaba vermek CHP için yararlı bir hareket olamazdı. Emin Paksüt, Ortanın Solu söylemi için CHP üst kademelerinden 27 çeşit tanımlama yapıldığını belirterek bunları şöyle sıralamıştır:

1. *“CHP kurulduğundan itibaren, ortanın solundadır. Bu itibarla, partinin ortanın solunda olduğunu söylemek, yenilik teşkil etmez.*
2. *Ortanın solu, göbek adımızdır.*
3. *Ortanın solu, memleketimizi aşırı sol cereyanların tehlikesinden koruyan bir can kurtarıcısıdır. Tek korunma vâsıtasıdır.*
4. *Ortanın solu, bir tatbikattır.*
5. *Ortanın solu, partimizin programında ve Kurultay beyannamelerinde prensipleridir.*
6. *Ortanın solu, bir programdır.*
7. *Ortanın solu, bir siyasettir.*
8. *Ortanın solu, bir felsefedir.*
9. *Ortanın solu, CHP nin öngördüğü reformları yapmak hususunda samimi olup olmadığını gösterecek bir mihenkittir. Yani, samimiyet testinde başarı elde etmenin ölçüsü ve vâsıtasıdır.*
10. *Ortanın solu, 1965 seçim beyannamesinde, yer alan görüşlerin ve vaadlerin hepsine birden takılmış isimdir.*
11. *Ortanın solu, statik bir politikayı değil, bir hareketi ve bir oluşumu ifade eder.*
12. *Ortanın solu, aydınların beyendiği ve bağlandığı bir modadır.*
13. *Ortanın solu, mucizevi ve dahiyâne bir buluştur. CHP yi de, rejimi de, memleketi de, kurtaran bir tılsımdır.*
14. *Ortanın solu, çok partili bir demokratik düzende, çeşitli partiler için Batılı anlamıyla bilimsel açıdan yapılan bir genel tavsiftir.*
15. *Ortanın solu bir sözdür. Ve slogan halinde 1965 seçim kampanyasında kullanılmıştır. Bu seçimlerde CHP aleyhindeki istismarın bir munzam konusudur.*
16. *Ortanın solu, 1965 seçim kampanyasında CHP aleyhine istismar edilen konular bakımından bir sentetik faktördür.*
17. *Ortanın solu, seçim neticesine olumlu veya olumsuz tesiri olmayan bir slogandır.*
18. *Ortanın solu, gençliği CHP sine bağlayan en sağlam ve hattâ tek sağlam bağıdır.*
19. *Ortanın solu, Cumhuriyet Halk Partisini solcu partilerden yani, Sosyal Demokrat ve Sosyalist partilerden ayıran bir genel ayırma çizgisidir.*
20. *Ortanın solu, Türkiye İşçi Partisine çalışma ve serbestçe gelişme ve ilerleme yolunu açan bir buldozerdir.*
21. *Ortanın solu, memlekette sol deyimine duyulan alerjiyi giderici bir tedbirdir.*

22. *Ortanın solu, Anayasada öngörülen ve Cumhuriyet Halk Partisince benimsenmiş olan reformların ve faydalarının izah vâsıtasıdır.*
23. *Ortanın solu, CHP nin kendisine yöneltilen komünistlik iddiasına karşı müdafiasıdır.*
24. *Ortanın solu, memleketin ihtiyaçlarına kayıtsız kalan ve statükocu olan diğer partilere karşı bir taarruzdur.*
25. *Ortanın solu, Anayasadaki sosyal devlet ilkesinin bir zaruretidir. Bu bakımdan Adalet Partisi de, CHP gibi ortanın solundadır.*
26. *Ortanın solu, ilericilik ve gericilik ayrımıdır.*
27. *Ortanın solu, solcular için bir bonservis ve aşırı sol eğilimlere daha rahat gelişme fırsatı veren bir vâsıtaadır.*²⁰

Hem olumlu hem olumsuz hem de nötr tanımlamalar içeren birbirinden çeşitli bu 27 açıklama seçim sürecinde kamuoyunda tutarlı bir algı oluşmasına engel olmuştur. Alev Coşkun'a göre Ortanın Solu söylemi iki aylık bir süreç içerisinde tam anlatılamamıştı.²¹ Dahası, Ahmet Naki Yücekök'e göre, Ortanın Solu bu süreç içerisinde halka anlatılamadığı gibi CHP'li aydınlara bile anlatılamamıştı.²² Bunda önemli bir etken ise, Ortanın Solu söyleminden önce parti içerisinde herhangi bir hazırlık yapılmamasıdır.²³

3.1.2. 1965 Seçim Propagandaları ve Bildirgeler

1965 seçimleri için CHP, 1965 Seçim Bildirgesi²⁴, C.H.P. Halk Hizmetinde Neler Yaptı²⁵, C.H.P.'nin Temel İlkelerinden: Devletçilik, Halkçılık²⁶, C.H.P.'nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanında Halkçı Politikası²⁷ ve Toprak Reformu²⁸ adında beş kitapçık hazırlamıştır. Ayrıca Ulus gazetesinde Eylül ayı boyunca CHP

²⁰ **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1965, s. 1, 7.

²¹ Alev Coşkun ile 22 Kasım 2010 tarihinde telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

²² Ahmet Naki Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

²³ Turan Güneş, **Türk Demokrasininin Analizi**, Haz.: Hurşit Güneş, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009, s. 274.

²⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

²⁵ **20 Kasım 1961 – 18 Şubat 1965 Arasında C.H.P. Halk Hizmetinde Neler Yaptı**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1965.

²⁶ C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, **C.H.P.'nin Temel İlkelerinden: Devletçilik, Halkçılık**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

²⁷ **C.H.P.'nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanında Halkçı Politikası**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

²⁸ C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, **Toprak Reformu**, Ankara, 1965.

tarihi, ilkeleriyle birlikte açıklanmış²⁹ ve “Ne dedik, ne yaptık?” adlı bir köşeyle de her gün³⁰, koalisyon hükümetleri dönemindeki icraatlar anlatılmıştır.

Seçim propagandasının temelini oluşturan 1965 Seçim Bildirgesi, toplam 42 başlık altında 130 sayfadan oluşan ve son sayfada CHP'nin “C.H.P. Söz Veriyor” diyerek bitirdiği önemli bir kitapçıktır. Bu bildirgede, CHP'nin 1961'den beri işlediği tüm konular daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, hatta geçmişte üzerinde durulmayan bazı konulara da yer verilmiştir.

Bildirgenin ele aldığı ilk konulardan biri devletçilik ve halkçılık ilkeleridir. CHP devletçiliğinin dogmatik olmadığı anlatılmış ve liberalizmden olduğu kadar, hürriyeti yok edici ideolojilerden de uzak olduğu belirtilmiştir. CHP'nin tasvir ettiği güçlü ve bağımsız Türkiye, şu üç maddeye dayanacaktır:

- a) İnsan haklarına ve hürriyetlere saygılı demokratik hukuk devleti;
- b) Plânlı ekonomi düzeni içinde, mümkün olan en büyük hızla iktisadî kalkınmanın gerçekleştirilmesi;
- c) Nimet ve külfetlerin dağılışında adaletin sağlanması ve sosyal güvenlik tedbirleri sayesinde her yurttaşın geleceğe güvenle bakması.³¹

Bildirgede, geçmişe kıyasla devletçilik ilkesine oldukça daha fazla önem verilmiş, devletçilik anlayışının özel teşebbüse bir yardımcı kuvvet gibi anlatılmasından ve devletçilik başlıkları altında sadece özel teşebbüse dair görüşlerin belirtilmesinden vazgeçilmiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerin değeri vurgulanmış, ülkedeki bölgeler arası adaletsizliği ve dengesizliği giderebilecek olan politikanın devletçilik politikası olduğu söylenmiştir. Bu bağlamda devlet, uygulamada bizzat teşebbüslere girerek, iktisadî faaliyetleri denetleyerek, plan disiplini içinde teşebbüslere yön vererek bölgeler arası farkları kaldıracaktır.³² Devlet işletmelerinin kapsamına ve başarılarına yer verilerek, örneğin ülkede un, bez ve şeker kıtlığının

²⁹ *Ulus*, 9 – 15 Eylül 1965.

³⁰ *Ulus*, 16 – 30 Eylül 1965.

³¹ *Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, s. 11 – 13.

³² *A.e.*, s. 14 – 16.

aşılmasında devletçilik politikasının büyük başarısı vurgulanmıştır.³³ Daha sonra ise CHP devletçiliğinin, ülke kalkınmasında devlete de özel teşebbüse de yer vereceği açıklanmış, devletin milli iktisat ve sosyal amaçlara uygun olarak özel teşebbüse yön vereceği belirtilmiştir. Bildirgede, CHP devletçiliğinin 27 Mayıs Anayasası'nın hedeflerine ulaşmak için en iyi yol olduğu vurgulanmıştır.³⁴

Bu noktada belirtmek lazım ki, 1961 Anayasası'ndan, 27 Mayıs Anayasası olarak bahsetmek yine önemli bir söylem hatasıdır. 27 Mayıs'ın ardından yapılması sebebiyle anlam olarak doğru bir söylem bile olsa, ordu etkilerinin yavaş yavaş azalmaya başlayıp, 27 Mayıs eleştirilerinin gitgide arttığı bir ortamda, hem 27 Mayıs'ı savunucu hem de 1961 Anayasası'nı sadece 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'yle bağdaştırıcı bir tutumda bulunmanın doğru bir hareket olmadığı söylenebilir. Kaldı ki, 1961 Anayasası'nı yapan kişiler çoğunlukla CHP'li üyelerdi ve bu Anayasa genel olarak CHP'nin görüşleri doğrultusunda İlk Hedefler Beyannamesi'ne benzer bir şekilde yapılmıştı. Dolayısıyla Anayasa'yı sadece askerî müdahaleyle bağdaştırmanın rasyonel bir açıklaması bu noktada gözükmemektedir.

Bildirgenin devamında, halkçılık ilkesinin, “her şey devlet için” veya “her şey fertler için” değil, “her şey halk için” düşüncesiyle açıklandığı görülmektedir. Bunun sağlanabilmesi için de uygulamada neler yapılacağı belirtilmiştir.³⁵ Genel planlamada toplum kalkınması ve köy kalkınması arasında uyum ve bağlantı sağlanacağı, ülkenin geri kalmış bölgelerinde özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yatırım ve hizmetlerin artması için plan dâhilindeki önceliklerin uygulanacağı öne sürülmüştür. Artık, az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınacağı CHP'nin sosyal adalet konusunda kabul ettiği ilkeler arasındadır.

Planlı kalkınmayı devlet düzenine ve toplum hayatına hâkim kılmak gerektiği, CHP'nin plan konusundaki görüşleri içindedir. DPT ile devletin uyumlu

³³ A.e., s. 19.

³⁴ A.e., s. 24.

³⁵ A.e., s. 29 – 32.

çalışabilmesi için Planlama Birimleri kurulacaktır.³⁶ Bu madde ile CHP'nin hem devlet hem de özel yatırımların düzenleneceği bir plan tanımı yapmakta olduğu söylenebilir.

Geçmiş dönemlerde yabancı özel sermaye, dış yardımlar ve petrol konusunda kesin bir tavır sergilemeyen CHP, bu konulara da ayrıntılı bir şekilde değinmiş ve görüşlerini açıklamıştır. Yabancı özel sermaye konusunda ne hayranlık ne de düşmanlık içinde bulunduğu belirtilerek, kalkınmada yabancı sermayeyi esas almanın gerçek dışı bir görüş olduğu vurgulanmıştır. Dış yardımların ancak uygun şartlarda kabul edilebileceği ve yardımların devletin siyasi ve ekonomik anlamda karar verme serbestliğini asla ipotek altına almaması gerektiği temel prensip olarak verilmiştir. Petrol konusunda ise artık tüm arama ve işletmelerin devlet tarafından gerçekleştirilmesi, dolayısıyla devlet müesseselerinin arama ve işletme yetkilerinin genişletilmesi uygun görülmektedir. Geçmişte yabancı müesseselere verilen ruhsatlar uygun şartlarda çalıştıkları takdirde devam ettirilmelidir, aksi halde ruhsatlar geri alınmalıdır.³⁷

Açıklanan görüşlere göre CHP ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığına tehdit oluşturabilecek veya bunları kısıtlayabilecek tüm unsurlara dikkatli yaklaşmaya başlamış ve tedbirler geliştirmeye yönelmiştir. CHP, devletçi, halkçı ve sosyal adaletçi kimliğini belirginleştirme konusunda görüşlerini açıkça ortaya koyma noktasına ulaşmıştır.

Bildirgede Toprak Reformu konusuna da daha geniş yer ayrılmıştır. Zaten Toprak Reformu politikası ayrı bir kitapçık olarak da yayımlanmış, Toprak Reformu'nun özel mülkiyete karşı bir politika olmadığı, aksine topraksız köylünün toprağa kavuşturulacağı açıklanarak, komünizm ithamları bertaraf edilmeye çalışılmıştır.³⁸ 1965 Seçim Bildirgesi'nde ise, Toprak Reformu'nun amaçları şöyle belirtilmiştir:

³⁶ A.e., s. 32, 33.

³⁷ A.e., s. 52 – 66.

³⁸ C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, **Toprak Reformu**, s. 19, 20.

- Topraksız olan veya toprağı yetmeyen çiftçileri, geçimlerini sağlayacak ve ailece iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte araziye sahip kılmak;
- Toprak mülkiyeti dağılışında arazinin mahdut ellerde toplanmasını önlemek;
- Tarım alanında iktisaden yaşayabilir aile işletmelerini hâkim kılmak ve devam ettirmek;
- Tarımsal mülklerin ufalanmasından doğan mahzurları gidermek, bunların yeniden parçalanıp ufalmalarını önlemek;
- Küçük işletmeler ile aile işletmelerinin, kendi başlarına başaramayacakları işleri görmek üzere, kooperatifler halinde örgütlenmelerini ve bu amaçla gerekli krediyi, teknik yardımı ve araçları sağlamak;
- Kiracılık ve ortaklığı istisnâ ve özel hallere inhisar ettirmek ve şartlarını kanunla düzenlemek.³⁹

CHP bu amaçları Anayasa'ya uygun bir şekilde, arazilerin gerçek bedellerini ödeyerek uygulayacağını ayrıca belirtmektedir.⁴⁰

Bildirgenin devamında işçi meseleleri konusunda, CHP'nin koalisyon dönemindeki icraatları tek tek anlatılmış, iktidara gelindiği takdirde de yapılacak olanlar sıralanmıştır. Bu yapılacaklar arasında, İş Kanunu, Tarım İş Kanunu ve Deniz İş Kanunu hazırlanması, gelir ve ücret politikasının demokratik ilkelere göre tespit edilebilmesi için hükümet, işçi ve işverenlerin birlikte yer alacakları bir Karma Danışma Kurulu'nun kurulması, işsizliği önleme amacıyla insan gücüne dayalı yatırım projelerinde işsiz işçilere istihdam sağlanması, işçilerin ve özellikle yeraltında çalışan işçilerin emeklilik yaşının indirilmesi ve aylıkları bağlanan sigortalılardan kendilerine bakacak kimsesi olmayanlara yaşlılıklarını rahat geçirebilecekleri esenlik evleri kurulması gibi önemli maddeler yer almaktadır.⁴¹

³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s. 77.

⁴⁰ A.e., s. 78.

⁴¹ A.e., s. 96 – 98.

CHP'nin 1965 seçimleri için öne sürdüğü görüşler, seçim afişlerine de birebir yansımıştır (Resim 1).

Resim 1: CHP 1965 Seçim Afişleri⁴²

Resim 2: CHP 1946 Seçim Afişi⁴³

⁴² **Ulus**, 15 Eylül 1965, s. 1; Gülşüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 118, 119; (Çevrimiçi) <http://www.chp.org.tr>, 10 Temmuz 2010.

1965 seçimleri için kullanılan afişlerde CHP'nin düşünsel olarak geldiği nokta ve Ortanın Solu söyleminin etkisi görülmektedir. Eski dönemlere kıyasla, kullanılan belirgin temalar (Resim 2), yerini toplumsal sorunlara yönelik konulara bırakmıştır. İşçilere ve köylülere seslenilmiştir. Toprak Reformu vurgulanmış, Doğu'ya yönelik kalkınma planlarıyla Doğu'nun dertlerinden kurtarılacağı belirtilmiştir. Ayrıca sol kesimde savunulan, petrolün milleştirilmesi konusu ele alınarak bu tabandan da oy kazanabilmek hedeflenmiştir.

CHP'nin Milli Petrol vurgusu 29 Mayıs 1965 günü yapılan 1965 bütçe müzakerelerinin sonunda, Turhan Feyzioğlu'nun yaptığı konuşmada da gözükmektedir.⁴⁴ Bu tutum seçim çalışmaları boyunca korunmuş, hatta Taksim'de yapılan mitingde petrol kulesini anımsatacak bir yapı kurulup, üstünden ateş çıkması sağlanmıştır. Bu sayede Milli Petrol görüşü sembolize edilmek istenmiş ve mitingde CHP'nin bildirgesi halka aktarılmıştır.⁴⁵

Bu noktada 1965 seçimlerinin Türkiye için de önemini vurgulamak gerekmektedir. Çünkü 1965 seçimleri siyasi partilerin farklı ideolojilerini beyan ettikleri ve sosyalizm, kapitalizm, Toprak Reformu, dış politika ve ekonomik kalkınma gibi konuların ilk kez bir seçim sürecinde bu kadar işlendiği bir dönem olmuştur.⁴⁶

Yayımlanmasının ardından, CHP'nin seçim çalışmalarını yorumlayan Bahri Savcı, CHP'nin açık olmadığını dile getirmiş ve şöyle söylemiştir:

“C.H.P iyi bir cesaretle ortanın solunda olduğunu söyleyerek, anayasanın demokratik – sosyal emrine pek uygun düştüğünü belirtmek istemiştir. Bu belirtmenin içinde, ortanın neresi olduğu ve kendisinin de onun ne kadar solunda bulunduğu pek anlaşılıyor.”

⁴³ (Çevrimiçi) <http://www.chp.org.tr>, 10 Temmuz 2010.

⁴⁴ Turhan Feyzioğlu, **1965 Bütçe Müzakereleri Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi Adına Yapılan Konuşma**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965, s. 9 – 12, 40 – 43.

⁴⁵ Orhan Birgit, **a.g.e.**, s. 388.

⁴⁶ Joseph S. Szyliowicz, “The Turkish Elections: 1965”, **Middle East Journal**, C: XX, No: 4, 1966, s. 473.

Fakat C.H.P. nin, birçok seçmeni memnun edeceği anlaşılan plânlı ekonomi, sosyal adalet, sosyal güvenlik, toprak reformu, petrol kanunu taraflısı olduğu görünüyor. C.H.P. bunları, bu sefer birçok entelektüeli memnun edecek olan reformcu, halkçı, devletçi açıdan ele alacaktır.

Fakat gerek bu somut meselelerde, gerekse onlara olan bakış açısında öyle açıkta kalmış noktalar var ki, bunlar, C.H.P. yi –bu somut meseleleri ve onlara bakış açısını ileri sürmekle kazandığı prestije rağmen– bir gerçek ortanın soluna koymamıza engel oluyor.”⁴⁷

Görüldüğü üzere, Ahmet Naki Yücekök’ün tespiti tekrar vurgulanmak gerekirse, Ortanın Solu’nun solculuğu henüz tam olarak anlatılamamıştı. Cahit Talas ise, CHP vaatlerinin Türkiye gerçekleri ve imkânları ile çelişme halinde olmadığını belirtmiş fakat bildirgenin sistemli bir düşünceden kısmen yoksun olduğunu ve bunun önemli bir kusur olduğunu öne sürmüştür.⁴⁸ Özetlenecek olursa, Nermin Abadan’a göre CHP, seçim çalışması boyunca prensiplerini ve görüşlerini şu maddeler ışığında beyan etmekteydi:

- “Demokratik rejim ve Anayasa’ya içten bağlılık,
- Refah devletinin ancak Anayasa’da yer alan sosyal hukuk devleti yardımıyla gerçekleştirilebileceği,
- Kapsayıcı bir ekonomik ve sosyal plan dışında memleketin kalkınamayacağı,
- CHP’nin çok partili rejimden sonra ilk defa taraf tutmayan ve partizan olmayan bir devlet idaresi kurduğu,
- Farklı siyasi görüşlerin parlamentoda temsil edilmesinin demokrasiyi güçlendireceği, bu sebeple matematik adaleti gerçekleştiren nispi temsil ve milli bakiye sisteminde devamının gerektiği,
- Faşizm ve komünizm tehlikelerine karşı koyabilecek tek partinin CHP olduğu, CHP’nin sınıf ayrılığını reddettiği,
- CHP’nin diğer partilerin benimsemiş oldukları toplum anlayışından bir yüzyıl ilerde olduğu, bu sebeple genç kuşakların ilerici ve hamleci eğilimlerini en iyi şekilde karşılayabilen, yarını temsil eden bir kuruluş vasfını taşıdığı,
- CHP’nin üreticilerin ve halkın yanında bir siyasi kuruluş olduğu,
- CHP’nin, ticareti devletleştirme şöyle dursun, aksine endüstri ve tarım ürünlerinin dış piyasalara intikalini bilgili ve zengin tecrübeye dayanan bir ticaret politika ve mekanizması ile sağlama azminde olduğu,

⁴⁷ Bahri Savcı, “Seçim Savaşında Ön Devre”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1965, s. 2.

⁴⁸ Cahit Talas, “CHP Çelişme Halinde Değil”, **Milliyet**, 27 Eylül 1965, s. 2.

- *Özel teşebbüsü korumayı, geliştirmeyi, memleket kalkınması için temel bir şart saydığı,*
- *CHP'nin ekonomik görüşlerinin, ancak karma ekonomi yapısı ile gerçekleştirilebileceği,*
- *CHP'nin iktidara geçtiği takdirde, doğuyu batıya gıpta etmeyecek bir duruma sokacağı,*
- *CHP'nin seçimlere listelerin en değerlisi ile gireceği,*
- *Selâmet ve huzuru sağlamak, komünizmi durdurabilmek için sosyal adaleti gerçekleştirmenin –başka bir deyimle– “ortanın solunda” bir siyaset gütmenin şart bulunduğu,*
- *CHP'nin batılı anlamda devletçi bir parti niteliği taşıdığı,*
- *CHP'nin 1965 kampanyasına bir “reform iktidarı” olma vaadiyle ortaya çıktığı,*
- *CHP'nin Türk toplumunu içerden ya da dışarıdan sömürmek isteyen herkesin ve her kuvvetin karşısında olduğu,*
- *CHP iktidarının, talihsiz bölge vatandaşlarının kaderini yenecek, haklarını gerçekleştirme imkânı sağlayabilecek bir siyasi teşekkül olduğu,*
- *CHP'nin milli petrol işletmelerinin sömürülmesine ve memleketin, sömürücülerin açık bir pazarı haline gelmesine karşı koyduğu,*
- *CHP'nin toprak ve vergi reformunu vazgeçilmez bir ilke ve şart saydığı,*
- *CHP'nin son üç yılın siyasi buhran ile ekonomik güçlüklerini yenmede, büyük başarı gösterdiği,*
- *CHP'nin dini, siyasete asla alet etmediği, dolayısıyla oy avcılığına itibar etmeyen bir parti olmada kararlı olduğu,*
- *CHP'nin, siyasal kayıtlara bağlı, dış yardımlara aleyhtar olduğu.”⁴⁹*

Tüm bu görüşlerin ışığında Sosyal Demokrat Parti'nin de seçimlerde CHP'yi destekleyeceğini açıklamış olması, CHP için olumlu bir gelişmeydi. SDP Genel Başkanı Sıtkı Ulay, alınan kararı şöyle açıklıyordu:

“Biz bu kararımızla C.H.P. nin sol elini sıktık, CHP nin desteklenmesiyle ortanın solunun gerçekleşmesinde yardımcı olacağımızı sanıyoruz.”⁵⁰

Seçim çalışmaları içerisinde, yayımlanan bildirgeler, kitapçıklar ve afişler dışında radyo konuşmaları, yurt gezileri ve mitingler de bir hayli yer tutmuştur.

⁴⁹ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 169, 170.

⁵⁰ **Ulus**, 5 Eylül 1965, s. 1.

	AP	CHP	CKMP	MP	TİP
1. Programları ve yapacakları işler	6	4	3	1	5
2. Partisini ve önderlerini övme	6	3	11	9	3
3. Diğer parti ve liderlere çatma	11	8	9	13	8
4. Ekonomik ve sosyal konular:					
a) Plânı savunma	3	6	1	-	5
b) Petrol	1	9	2	3	15
c) Toprak reformu	3	7	5	2	15
5. Aşırı akımlar:					
a) Aşırı solu verme	10	-	7	5	-
b) Aşırı sağı verme	-	-	3	-	3
6. Din ve Mukaddeastı övme	5	1	6	-	1
7. Dış politika:					
a) Batıya bağlı dış politika	+3	+1	+1	-	-
b) Bağımsız dış politika	-	+1, -1	+2, -2	-	+7

Tablo 10: Radyoda Konuşan Parti Sözcülerinin İşledikleri Konular⁵¹

Partilerin seçim çalışmaları süresince yaptığı radyo konuşmalarında işlediği konular bakımından ortaya çıkan sonuçlar, genel tutumlarını öne sürer niteliktedir (Tablo 10). Radyo konuşmalarına göre ekonomik ve sosyal konulara en çok önem veren parti TİP ve CHP olmuştur. CHP'nin aşırı solu ve aşırı sağı mevzu bahis etmemesi dikkat çekici bir durum olmakla birlikte, AP sadece aşırı solu yermiş, TİP ise sadece aşırı sağı yermiştir.

Yurt gezilerinde ise İsmet İnönü fazla aktif olamamıştır. Yurt genelinde İsmet İnönü 4.402 KM yol katedebilmiştir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise 11.762 KM yol katetmiştir.⁵² İsmet İnönü'nün 1965 yılında 81 yaşında olması seçim çalışmalarında aktif bir rol oynamasına da engel olmaktadır.

⁵¹ Sayılar bir konuşmada işlenen konuyu göstermektedir. - işareti konunun aleyhine, + işareti konunun lehine tutum anlamına gelir. Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 253.

⁵² **Milliyet**, 10 Ekim 1965, s. 5.

3.2. DİĞER PARTİLERİN SEÇİM ÇALIŞMALARI

3.2.1. Adalet Partisi

Kurulduğu 1961 senesinden 1965 seçimlerine kadar kendini halka DP'nin mirasçısı ve devamı olarak göstermeye çalışan AP, 1965 seçim çalışmalarında da bu tutumunu devam ettirmiştir. Bu süreçte AP sürekli olarak 27 Mayıs'ı savunanlar karşısında, milletin gasp edilen haklarından, şikâyet hakkından, adil yargılamadan ve hukuk devletinden söz etmiştir.⁵³ Partinin ilk genel başkanının 27 Mayıs'tan sonra emekli edilen askerlerden Ragıp Gümüşpala olması, bu bakımdan anlamlıdır. Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964'te hayatını kaybetmesinin ardından, yerine Süleyman Demirel gelmiştir. 1965 seçim çalışmaları boyunca Süleyman Demirel'in etkisi AP'ye önemli bir ivme kazandırmıştır. Köyde doğup büyüyen, daha sonra okuyup mühendis olan ve devlet içerisinde önemli yerlere gelerek yükselen Demirel'in bu hayat hikâyesi de geniş kitlelerin özlemlerine heyecan katabilen bir durum olmuştur.⁵⁴

Demirel, seçimlerden önce AP'nin ilk amblemi olan kitaplı – güneşli sembol yerine, beyaz bir at seçerek DP'nin halk içindeki adı olan “demirkırat”a gönderme yapıyordu. AP'nin DP'nin devamı olduğunu İsmet İnönü bile “*İkinci demirkırat elbette birincinin yolunda yürüyecek.*”⁵⁵ demeçleriyle kabul eder bir görüntü sergiliyordu. Aslında bunu bir itham olarak kullanan İnönü'nün, farkında olmadan halkın gözünde AP'nin prestijini artırdığı söylenebilir.

AP seçim sloganlarını “Çileye paydos”, “Herkes iş”, “Herkes refah”, “AP de birleşiniz” gibi kısa cümlelerden oluşturmuştur.⁵⁶ Fakat bunlara CHP'ye karşı bir şekilde geliştirilen “Ortanın Solu Moskova Yolu” ve “Plan değil pilav” gibi söylemleri de eklemiştir.

⁵³ Tanel Demirel, **a.g.e.**, s. 241.

⁵⁴ Nuray Mert, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁵ **Milliyet**, 26 Ağustos 1965, s. 1.

⁵⁶ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 124.

AP kuruluşundan itibaren iktidara odaklanmış bir parti olup, Demireli AP'nin "ülkenin problemlerine, ülke gerçeklerine uygun çareler bulması yönünden pragmatik" bir yapıda olduğunu dile getirmiştir.⁵⁷ AP karma ekonomiye karşı olmadığı gibi, karma ekonomide özel teşebbüsün ön planda olması öngörülmüş ve devlete kısıtlı görevler yüklenilmesi gerektiği savunulmuştur.⁵⁸ AP'ye göre devlet hiç kimsenin yapmadığı, ancak ülke için gerekli olan işleri yapmalıdır ama herkesin yaptığı veya yapabileceği işleri hiç yapmamalıdır. Devletin yapacağı işler ise üç ana başlıkta toplanmaktadır:

1. Yollar, köprüler, limanlar, havaalanları, demiryolları yapımı ve iletişim ile enerji alanında yapılması gereken altyapı yatırımları,
2. İleri teknoloji ve sermaye gerektiren dolayısıyla özel teşebbüsün yatırım yapamadığı fakat ülkenin kalkınması için gerekli alanlar,
3. Bölgelerarası gelişme farklarını giderici tedbirler ve işsizlikle mücadele için gereken işler.⁵⁹

AP'nin sosyal adalet anlayışı, vatandaşları fakirlikte eşit duruma getirmeye değil, artan gelir ve yüksek refahtan herkesin kabiliyeti ve gördüğü hizmet oranında adil bir pay almasına dayanır. Bunun için gerçek sosyal adalet ancak herkese iş sağlamakla gerçekleştirilebilecektir. AP plana karşı çıkmamakla beraber, planlı kalkınmanın ancak kamu sektörü için bağlayıcı olabileceğini, özel teşebbüs içinse sadece yol gösterici nitelikte olabileceğini savunur.⁶⁰ Kalkınmada yabancı sermayenin önemi ve gerekliliği vurgulandığı gibi, yerli müteşebbisin de korunmasından yanadır.⁶¹

Seçim dönemi boyunca oldukça tartışmalara konu olan petrol konusunda ise AP, CHP'ye karşı bir konum almaktadır. Petrolün milleştirilmesinden yana

⁵⁷ Tanel Demirel, **a.g.e.**, s. 132, 136.

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, "A.P. Yerini Henüz Kat'î Şekilde Belirtmedi", **Milliyet**, 11 Eylül 1965, s. 5.

⁵⁹ Tanel Demirel, **a.g.e.**, s. 294, 295.

⁶⁰ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 130, 131.

⁶¹ Tanel Demirel, **a.g.e.**, s. 296, 297.

olmadıklarını belirtmiş ve mevcut Petrol Kanunu'nu savunmuşlardır. Petrol arama ruhsatlarının verilmesinde devlet şirketlerine öncelik tanınmasına karşı olduklarını belirtip, kanunda yer alan “Önceliğin, müracaat eden yerli veya yabancı şirketin mali kudreti ve tecrübesine göre” şartını uygun bulmaktadırlar.⁶²

AP'nin dikkatli davranmak durumunda kaldığı bir diğer konu Toprak Reformu'dur. Anayasa'da yer alması sebebiyle Toprak Reformu'na belirli bir yer verilmektedir fakat bu reform AP programında daha çok “Zirai Reform” olarak yer almaktadır. Programda açıklanan görüşler şöyledir:

“Topraksız köylünün topraklandırılmasını lüzumlu ve zaruri görmekteyiz. Topraklandırmayı dar anlamda, toprak dağıtımı şeklinde değil, zirai kalkınmamızı sağlayacak bir politikanın tümü olan ‘zirai reform’un bir unsuru olarak anlıyoruz. Devlet elinde bulunup verimli bir şekilde kullanılmayan ve işlenmeyen bütün toprakların, düşük produktivite ile işlenen topraklardan muayyen ölçülerin üzerinde bulunanların, bunları verimli bir şekilde işletebilecek çiftçilere belli ölçüler ve şartlarla dağıtılmasına taraftarız. Düzenli işletmelerimizin muhafazası ve bunlarda mülkiyet emniyetinin korunması ana prensiplerimizdendir.”⁶³

Görüldüğü üzere AP, özel mülkiyet konusunda hassas davranarak büyük toprak sahibi kesimlerin desteğini kazanmak istemiştir. Toprak Reformu konusunu tarımda reform noktasına çekerek, tarım tekniklerinin geliştirilip, tarım üretiminin artırılmasını hedeflemiştir. Toprak dağıtımında da sadece devlet elinde bulunan araziler ve belirli ölçülerin üstünde, düşük verimle kullanılan bir takım araziler kapsama alınmıştır. Böylece AP, kendini DP'nin devamı olarak kabul ettirmeye çalıştığı büyük toprak sahibi sınıfın çıkarlarına seslenme çabasıdır.

AP seçim çalışması boyunca, özellikle CHP'nin söylem ve görüşlerine yakıştırmalarda ve ithamlarda bulunmuştur. Bunların başında “Ortanın Solu Moskova Yolu” ve “Plan değil pilav” sloganları gelmektedir ve bu sloganlar halk içinde bir hayli popüler olmayı başarabilmiştir. AP'nin karşı partilere geliştirdiği diğer söylemler ise genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

⁶² İsmail Cem, “Petrol Millileştirilmeli Mi?”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1965, s. 5.

⁶³ İsmail Cem, “Toprak Reformu”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1965, s. 5.

- “CHP uzun sürede koyu devletçilik politikası ile memleketi ekonomik açıdan donmuş ve uyuşmuş bir hale getirmiştir.
- Fikrî takat ve kudretten yoksunlaşmış CHP vaatlerinin hiçbirini tutmamış, ihtilalden sonraki beş yılın da heba olması sorumluluğunu yüklenmiştir.
- CHP solcuları ve solculuğu destekleyip kuvvetlendirmiştir.
- TİP, Türkiye’ye komünizmi getirme çaba ve amacı ile Stalin politikasını gütmüştür ve gütmektedir.
- CHP ve TİP kızıl radyolarla ağız birliği halindedirler.
- CHP, milleti anlamamakta direnen siyasi görüş açısından miyopluğu devam ettirmektedir.
- CHP son üçbuçuk yılda da partizanlıktan kaçınmamıştır.
- CHP her zaman iki yüzlü bir politika gütmüş, iktidarda kalabilmek için Anayasaya aykırı kanunlar da çıkartmıştır.
- CHP iktidarı her zaman için yasaklar, kırılan sandıklar, çalınan oylar devri olarak vasıflandırılabilir.
- CKMP, MP ve YTP ise, aday listelerinde yeteri kadar eleman bulamayan gerçek aciz içinde partilerdir.”⁶⁴

Görüldüğü üzere AP, CHP’nin devletçilik ilkesini, tek parti zamanından kalma katı ve donuk bir anlayış olarak gösterip, kamuoyuna tek parti zamanını hatırlatma çabasına girmektedir. Ayrıca aşırı sol ile mücadelenin kesin bir şekilde gerektiğini belirtip, CHP ve TİP’in aşırı solu destekleyip, güçlendirdiğini dile getirmektedir. Yaptığı eleştirilerden biri de 1961 – 1965 yılları arası koalisyon döneminin CHP sebebiyle başarısız geçirilmiş olmasıdır.

Genç bir lidere sahip olan AP’nin, diğer partilere göre mitinglerde daha dinamik bir portre çizdiği söylenebilir. Seçim çalışmalarında en çok il gezmeyi başaran Süleyman Demirel olmuş ve toplamda 22 il dolaşarak 11.762 KM yol katetmiştir.⁶⁵ DP gibi halkla buluşmayı, halka inmeyi başarabilmiş ve kendini tanıtabilmiştir.

⁶⁴ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 135.

⁶⁵ **Milliyet**, 10 Ekim 1965, s. 5.

3.2.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

1961 seçimlerine Osman Bölükbaşı liderliğinde giren CKMP, Bölükbaşı'nın partiden 3 Haziran 1962'de ayrılmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Ahmet Oğuz'un Genel Başkanlık görevini üstlendiği partide, 1965 seçimlerine kısa bir süre kala 30 Temmuz 1965'te yapılan Kongre ile Alparslan Türkeş Genel Başkanlığa seçilmiştir.⁶⁶ Alparslan Türkeş'in CKMP lideri olmasından itibaren parti farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Türkeş partiye aşırı milliyetçi bir kişilik kazandırmaya çalışmış ve "Dokuz Işık" olarak adlandırılan dokuz ilkelik bir ideolojik çerçeve hazırlamıştır. Bu dokuz ilke şunlardır:

1. Milliyetçilik
2. Ülkücülük
3. Ahlâkçılık
4. Toplumculuk
5. İlimcilik
6. Hürriyetçilik
7. Köycülük
8. Gelişmecilik ve halkçılık
9. Endüstricilik ve teknikçilik⁶⁷

CKMP'nin programına göre köyler, modern hizmet tesisleri ile bir tarım kenti haline getirilecek, 60 – 70 haneli viran köyler birleştirilecek, zirai toplumdaki endüstri düzenine geçilecektir. Devlet herkese iş bulacaktır. Parasız sağlık hizmeti sağlanacak, bütün işçileri kapsayan bir işsizlik sigortası kurulacaktır. Adaletli bir vergilendirme sistemi ile, herkesten gücüne göre vergi alınacağı belirtilmiş, devletçilik konusunda ise özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapar felsefesiyle yetinilmiştir. Seçim bildirisinde ekonomik ve sosyal gelişmenin bir aracı olarak geniş devlet müdahalesi öngörülmüş, ayrıca özel teşebbüse de önem verilmiştir.⁶⁸ Özel

⁶⁶ Muzaffer Sencer, **a.g.e.**, s. 355.

⁶⁷ **A.e.**, s. 355 – 357.

⁶⁸ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 218, 219.

teşebbüs geliştirilmeli ve devlet özel teşebbüse yol gösterici olmalıdır. Dolayısıyla CKMP karma ekonomiden yanadır.⁶⁹ Petrol konusunda da programdaki “*Yer altı maden servetlerimizin ve petrolün işletilmesinde devlet işletmeciliği esastır.*”⁷⁰ maddesi devlet işletmelerini öne çıkarmaktadır fakat mevcut işletmeler hakkındaki görüşler tam olarak belirtilmemiştir. Toprak reformunun tek başına yetersizliği vurgulanmış ve tarım sektöründe reform yapılırken, hızlı bir şekilde sanayileşmeye de gidilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷¹

CKMP, seçim çalışmalarında özellikle komünizmle mücadeleyi konu almış ve zaman zaman TİP’e ithamlarda bulunmuştur. CKMP mitingleri genel olarak marşlı, şiirli ve türkölü geçmiş, Atatürk ile Türkeş’in portreleri sıklıkla yer almıştır. Mitinglerde kullanılan sloganlar genel olarak şöyle olmuştur: “Emperyalizme paydos”, “Toplum için, toplumla birlikte”, “Çalana, çarpına şiddetli yalana paydos”, “Herşey Türklük için”, “Komünizm Türklük için ölümdür”, “Suyu İskoç Viskisi, adı İşçi Partisidir”, “Komünistlere Türkeş satır, yoksa ne kırat ne katır”, “Biri ortanın solunda, biri Johnson’un kolunda”, “Türkiye aç hürler ve tok esirler ülkesi olmayacaktır”, “Vatandaşın açlığı, işsizliği, idare edenlerin ayıbıdır”.⁷²

CKMP, 1965 seçim çalışmalarına yeni bir genel başkan ve yeni bir ideoloji ile başladığı için, kısa bir süre içerisinde hem genel başkanının tutumunu ve karakterini, hem de partinin ideolojisini ve yerini tanıtmak zorunda kalmıştır. Bu durum haliyle partinin tam olarak anlaşılmasını güçleştirmiş, seçimlere böyle gidilmiştir.

3.2.3. Millet Partisi

Millet Partisi, 15 Haziran 1962’de CKMP’den ayrılan Osman Bölükbaşı ve onu izleyen bir grup milletvekili ile senatör tarafından kurulmuştur.⁷³ MP’nin 15

⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, “CKMP Müreffeh Türkiye İstiyor”, **Milliyet**, 14 Eylül 1965, s. 5.

⁷⁰ İsmail Cem, “4 Partinin Petrol Görüşü”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1965, s. 5.

⁷¹ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 221.

⁷² **A.e.**, s. 223.

⁷³ Muzaffer Sencer, **a.g.e.**, s. 345.

bölüm ve 120 maddeden oluşan programına göre gayesi, “*Türkiyede, insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamı kurmaktır.*”⁷⁴ Buna bağlı olarak ekonomi alanında serbest piyasa koşullarına taraftardır ve “*Devlet, ziraat, ticaret ve sanayi ile iştigal edemez. Bu itibarla, ferdi teşebbüsün halen başardığı işleri yapan devlet müesseselerinin, orada çalışanların da iştiraklerini sağlamak suretiyle, şirketlere devrini uygun görür.*”⁷⁵

MP, yayımladığı 28 sayfalık seçim beyannamesinde iktisadi politikaya fazla yer vermese de, demokratik düzen içerisinde plan ve programa dayanan kalkınmayı kabul etmektedir. Bununla birlikte tüm ekonomik faaliyetleri devlete vermeyi öngören düşünce sistemlerini reddetmekte ve serbest rekabet piyasasına dayanan özel teşebbüsün daha başarılı ve daha yaratıcı olduğunu öngörmektedir. Besim Üstünel’e göre, özel teşebbüse bu kadar güvenen MP’nin plan fikrine destek vermesi Anayasal bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır.⁷⁶

Ziraat alanında geniş bir reform öneren MP, Toprak Reformu’nu da bu geniş zirai reformun içine dâhil etmektedir. Köylü bir an önce kalkındırılmalı, mülkiyet hakları zedelenmeden, tam verim alınmayan büyük topraklar devletçe satın alınarak topraksız çiftçiye dağıtılmalıdır.⁷⁷

Seçim çalışmaları kapsamında yapılan mitinglerde MP ve Bölükbaşı, genel olarak CHP, İnönü, TİP ve komünizm aleyhtarlığı yapmıştır.⁷⁸ Nermin Abadan’a göre MP, seçim çalışmaları boyunca sergilediği bu CHP karşıtı tutumuyla, CHP’ye antipatisi olan kesimlerden ve dolayısıyla AP seçmeninden bir miktar oy toplayabilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, “MP Devletçiliğin Tahdidini İstiyor”, **Milliyet**, 15 Eylül 1965, s. 5.

⁷⁵ **A.e.**

⁷⁶ Besim Üstünel, “YTP, MP, CKMP’nin Plân Anlayışı”, **Milliyet**, 4 Ekim 1965, s. 2.

⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**

⁷⁸ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 194.

⁷⁹ **A.e.**, s. 197.

3.2.4. Türkiye İşçi Partisi

1961 yılında kurulan TİP, o yıl yapılan genel seçimlere katılmamış, ilk kez 1963 yılında yapılan yere seçimlerde yer alabilmiştir. 1965 seçimlerine Mehmet Ali Aybar liderliğinde giren TİP, seçim çalışmalarında başlıca şu görüşlere yer vermiştir:

- Ağır endüstrinin, devletin elinde bulunması şarttır. Ereğli Demir ve Çelik tesisleri de devletleştirilecektir.
- Haftada 5 gün ve 40 saat çalışılacaktır. Ücretler oynak merdivene göre düzenlenecektir.
- Çalışma hayatı, demokratik hale getirilecek, lokavt müessesesi kesinlikle yasaklanacaktır.
- Köyden şehre doğru göçler durdurulacaktır.
- Topraksız ve toprağı yetmeyen köylüler, üzerinde çalıştıkları toprağına sahip olacaklardır.
- Madenler tamamen milletindir. Petrol devlet eliyle çıkarılıp, rafine edilecektir.
- Dış ticaret ve bankacılık devletleştirilecek, döviz kaçakçılığı önlenecektir.
- Ortak Pazar'dan çıkılacak, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kaldırılacaktır.
- Köy enstitüleri açılacaktır.⁸⁰

TİP, programında işçi sınıfının ve emekçi halk kitlelerinin partisi olduğunu belirterek bu kesimin çıkarlarını savunma çabasına girmektedir. Emekten yana planlı bir devletçilik öngörülen programda, belirli bir süre özel teşebbüsün de yer aldığı karma bir ekonomi yer almaktadır. Fakat bu özel teşebbüs hem ikinci planda kalacak hem de önemi gitgide azaltılacaktır. Ayrıca özel teşebbüsün yapacağı işler plana bağlı olacaktır.⁸¹

⁸⁰ A.e., s. 242.

⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, "TİP Uzun Süre Karma Ekonomiye Taraftar", **Milliyet**, 16 Eylül 1965, s. 5.

Yayımlanan seçim beyannamesinde TİP, kalkınmak için sanayileşmenin ve en modern teknikleri kullanan ağır sanayinin kurulmasını şart görmekte ve bunun devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Ayrıca TİP, iktidara gelir gelmez, başta demir çelik, petrol ve benzeri ağır sanayi kolları olmak üzere, sanayinin büyük bir kısmını ve bütün yabancı sermaye yatırımlarını, bankaları ve dış ticareti devletleştireceğini, vergi adaletini, bölgeler arası dengeyi ve toprak reformunu da gerçekleştireceğini belirtmektedir.⁸²

Mülkiyet ve miras hakkını tanıyan TİP, bu hakların ancak kamu yararı amacı ile kanunla sınırlanabileceğini belirtmektedir. TİP, topraksız veya yeteri kadar toprağı olmayan köylüyü toprak sahibi etmek ve sömürücü toprak mülkiyetini sınırlamak için Toprak Reformu'nu gerçekleştirecektir ve topraklar köylüye parasız dağıtılacaktır. Kamulaştırılan toprakların tazminatları ise kanunla belirlenecektir.⁸³

Seçime katılan partiler arasında TİP, Toprak Reformu, petrol, madenler, yabancı sermaye, özel teşebbüs gibi hassas konularda görüşlerini en belirgin ve en sert bir şekilde açıklayan parti konumundadır. Bu görüşleriyle TİP, Tarık Zafer Tunaya'ya göre Ortanın Solu'ndan daha solda bir noktadadır.⁸⁴

3.2.5. Yeni Türkiye Partisi

Ekrem Alican ve dokuz arkadaşı tarafından 13 Şubat 1961'de kurulan Yeni Türkiye Partisi, 27 Mayıs ardından, DP tabanını kendi bünyesinde toplamaya çalışan bir diğer partidir. Programında kişisel özgürlüklere vurgu yapan YTP, totaliter ideolojileri tamamen reddetmektedir. Devletçilik, ekonomik kalkınma için zorunlu sayılmakla birlikte, ekonomide özel teşebbüsün esas olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla plan fikrinin emredici değil, yol gösterici olması öne sürülmektedir.⁸⁵ Özel teşebbüs konusu için programda şöyle denilmektedir:

⁸² Besim Üstünel, "Toplumcu TİP, Devletçi CHP", **Milliyet**, 3 Ekim 1965, s. 2.

⁸³ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 238.

⁸⁴ Tarık Zafer Tunaya, "TİP'in İstedığı, Ortanın Solundan Daha Sol Rejimdir", **Milliyet**, 17 Eylül 1965, s. 5.

⁸⁵ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 204.

*“Ferdî teşebbüslerin başarı ile çalışabilecekleri sahalarda, devlet, ona rakip olmak şöyle dursun, para, maliye ve yatırım politikaları ile ona yardımcı olmak mecburiyetindedir.”*⁸⁶

Özel teşebbüsle birlikte, yabancı sermayeye de programında yer veren YTP, yabancı sermayenin kalkınmada çok önemli rol oynadığını belirtmiş, yabancı sermayeyi yavaşlatıcı ve engelleyici kanunların, formalitelerin kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷ Toprak Reformu konusunda da, sadece devlete ait boş topraklardan, topraksız çiftçilere toprak dağıtımını yapılacağı belirtilmiştir.⁸⁸

YTP, yayımladığı seçim beyannamesinde gerçekleştirilmesini şart saydığı konuları ise şöyle sıralamıştır:

- Siyasi hayatta zihniyet reformunun bir an önce başarılması,
- Anayasa'nın benimsemiş olduğu kuvvetler ayrılığının gereği gibi uygulanması,
- Hükümetlerin parlamento içi ve dışı baskılara karşı direnme gücüne sahip kılınması,
- Devlet başkanının doğrudan doğruya millet tarafından seçilmesi.⁸⁹

YTP, kâr ile ücret arasında bir denge sağlanmasını savunarak, bir ailenin normal ihtiyaçlarını karşılamak için ücretin yeterli olmasını belirtmiş ve emeğin değerlendirilmesi üzerinde durmuştur. Bu sayede aşırı akımların önüne geçilebileceği belirtilmiştir.⁹⁰ Beynamede ayrıca, herkese iş ve çalışma imkânları sağlanması, bölgeler arası denge kurulması, gelir dağılımında adaletsizliklerin giderilmesi konuları üzerinde durulmuştur. YTP bir orta yol partisi olarak statükoyu korumayı,

⁸⁶ Tarık Zafer Tunaya, “YTP Devletçiliğinde Esas Temel Özel Teşebbüstür”, **Milliyet**, 18 Eylül 1965, s. 5.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**

⁸⁸ **A.e.**

⁸⁹ Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 205.

⁹⁰ Cahit Talas, “AP'nin Bildirisi Açıklıktan Yoksun”, **Milliyet**, 28 Eylül 1965, s. 2.

aynı zamanda mevcut kurumların iyi ve etkili bir şekilde işletilmesini sağlamak suretiyle Türkiye'nin kalkınabileceğini savunmaktadır.⁹¹

1961 seçimlerine Türkiye'nin genelinde teşkilatlanabilmiş olarak giren YTP, 1965 seçimlerine kadar birçok üyesini ve sempatanını kaybetmeye başlamıştır. Bu kayıplar genel olarak AP'ye yönelenlerden kaynaklanmıştır ve YTP, 1965 seçimlerine ancak 48 ilde girebilmiştir.⁹²

3.3. 1965 SEÇİM SONUÇLARI

3.3.1. 1965 Genel Seçim Sonuçları ve Analizi

10 Ekim 1965 günü gerçekleştirilen genel seçimler AP açısından beklenen bir sonuç ortaya çıkardı. Beklenmedik gelişme ise CHP'nin yaşadığı kayıptı.

Parti Adı	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı
AP	4.291.235	52,9
CHP	2.675.785	28,7
MP	582.704	6,3
YTP	346.514	3,7
TİP	276.101	3
CKMP	208.696	2,2
Bağımsızlar	296.523	3,2

Tablo 11: 1965 Genel Seçim Sonuçları⁹³

AP, 1963 yerel seçimlerinde aldığı oya yakın bir oy alarak birinci parti olmayı başardı (Tablo 11). Dahası, milli bakiye sistemine rağmen tek başına hükümet kurabilecek sayıya ulaşmıştı. Aslında bu durum öteden beri beklenen bir sonuçtu. Çünkü AP, DP'nin tabanını kendi çatısı altında toplamayı başarmıştı. Fakat 1965 seçimleri CHP içinse kötü bir düşüşle sonuçlandı.

⁹¹ A.e.

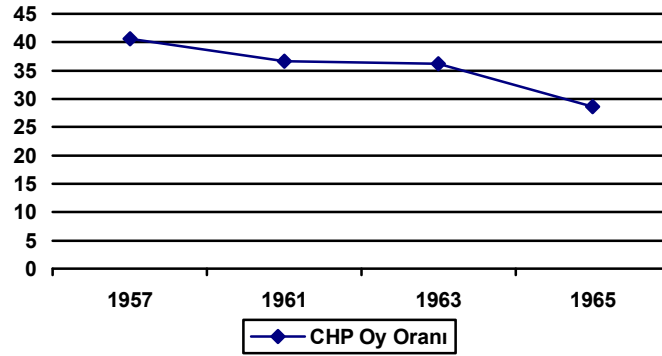
⁹² Nermin Abadan, a.g.e., s. 208.

⁹³ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII.

	1961 Genel Seçimleri		1965 Genel Seçimleri	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Seçmen	12.925.395		13.679.753	
Katılım	10.522.716	%81	9.748.678	%71,3
CHP	3.724.752	%36,7	2.675.785	%28,7

Tablo 12: 1961 ve 1965 Genel Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması⁹⁴

1965 seçimleri, katılım oranının en düşük olduğu seçim olarak bir ilke imza atmıştır. 1961 seçimlerine göre katılım yaklaşık olarak %10 oranında düşmüştür (Tablo 12). Bununla beraber CHP'nin aldığı oylarda da 1961 seçimlerine göre bir milyondan fazla olmak üzere, %8 oranında bir düşüş gözlenmektedir. Seçimlerin ardından bu büyük oranda düşüş için birçok fikir ortaya sürülse de, CHP'nin 1957'deki seçimlerden sonra yapılan seçimlerde sürekli oy kaybetmesi, dikkate alınması gereken önemli bir veridir (Grafik 1).

Grafik 1: CHP'nin 1957 – 1965 Yılları Arasında Yapılan Genel ve Yerel Seçimlerdeki Oy Kaybı

CHP, 1965 seçimlerinde, 1961 seçimlerine göre oransal bazda Bingöl, Elazığ ve Van olmak üzere sadece üç ilde oy yükseltebilmiştir. Diğer 64 ilde ise büyük oranda düşüş yaşanmıştır. CHP'nin birinci parti olarak çıkabildiği iller ise, Bingöl, Malatya, Muş, Tunceli ve Van olmuştur.⁹⁵

⁹⁴ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXXVI, XXXVII sayfalarındaki verilerden derlenmiştir.

⁹⁵ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXII – XXXVII sayfaları arasından tespit edilmiştir.

	1961 Genel Seçimleri		1965 Genel Seçimleri			
	Katılım	CHP	Katılım	Fark	CHP	Fark
Akdeniz Bölgesi	%81,94	%39,62	%69,34	-%12,6	%30,39	-%9,23
Doğu Anadolu Bölgesi	%80,04	%40,74	%72,37	-%7,67	%33,13	-%7,61
Ege Bölgesi	%82,52	%34,68	%71,09	-%11,43	%26,26	-%8,42
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	%79,19	%41,93	%68,74	-%10,45	%29,52	-%12,41
İç Anadolu Bölgesi	%82,16	%35,59	%72,79	-%9,37	%27,97	-%7,62
Karadeniz Bölgesi	%81,69	%35,24	%72,67	-%9,02	%28,73	-%6,51
Marmara Bölgesi	%80,79	%35,80	%69,85	-%10,94	%28,07	-%7,73

Tablo 13: 1961 ve 1965 Genel Seçimlerindeki Katılım ve CHP Oy Oranlarının Karşılaştırması⁹⁶

1961 ve 1965 seçimleri, bölgelere göre kıyaslandığında, CHP oylarındaki ve seçimlere katılımdaki düşüşün tüm bölgelerde yakın oranlarda olduğu gözlenmektedir (Tablo 13). Katılımlardaki düşüşün bölgelerde -%7 ile -%12 aralığında, CHP oylarındaki düşüşün ise -%6 ile -%12 aralığında olduğu görülmektedir. Hem katılım oranlarındaki hem de CHP oylarındaki düşüşte, bölgeler ve şehirlerarası büyük farklar gözlenmediği gibi sonuçlar tüm yurda yakın aralıklarda yansımıştır. Bu da CHP açısından seçimin ve seçim sonuçlarının bölgesel veya iki – üç şehir dışında kentsel bazda değişiklik göstermediğinin, tersine tüm yurt bazında genel bir kanıyla hareket edildiğinin göstergesi olmaktadır. CHP, 1965 seçimlerinde ülke bazında genel bir düşüş yaşamış, ayrıca 1965 seçimleri o güne kadar yapılan seçimlerdeki rekor seviyede katılım düşüklüğünün yaşandığı seçim olmuştur.

Katılımdaki düşüşün temel sebeplerini kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, bir takım olaylara bağlamak söz konusudur. Bu olaylar şöyle sıralanabilir:

- 27 Mayıs'a ve 27 Mayıs'ın yarattığı olumsuzluklara karşı halkta oluşan tepki,
- Koalisyon hükümetleri döneminin sürekli gergin ve dalgalı seyredışı,
- 1965 seçim kampanyalarında sağ – sol söylemlerinin çok artması ve halkın bu ideolojik seçim propagandalarından bunalması.

⁹⁶ 1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. XXII – XXXVII sayfaları arasındaki verilerden hesaplanarak yazılmıştır.

Kemal Karpat'a göre 1965'te CHP merkezin solunda devletçi bir program benimseyerek, geleneksel bürokrat kesimin CHP'den soğumasına sebep olmuştu.⁹⁷ Aclan Sayılğan ve Metin Toker de, seçime katılımındaki düşüşün sebebi olarak büyük oranda CHP'li seçmenin sandığa gitmemesini öne sürmektedir.⁹⁸

Alparslan Işıklı⁹⁹, Can Ataklı¹⁰⁰, Ahmet Naki Yücekök¹⁰¹, Hakkı Uyar¹⁰², Haluk Ülman¹⁰³, Orhan Koloğlu¹⁰⁴ ve Ayşe Güneş Ayata¹⁰⁵, 1965'te CHP'nin bu denli oy kaybetmesinin sebebi olarak özellikle şu iki durumu öne sürmektedirler:

- 27 Mayıs sürecinin yarattığı olumsuzlukların sorumlusu olarak CHP'nin görülmesi, CHP + Ordu = İktidar söyleminin halkta yer etmesi ve CHP'ye karşı genel bir tepki oluşması.
- İstikrarsız koalisyon dönemlerinin etkisi.

Suna Kili ve Nermin Abadan da CHP'nin seçim kaybını genel olarak şu sebeplere bağlamaktadır:

- 27 Mayıs ve MBK dönemi uygulamalarının yarattığı sorumlulukların CHP'ye yüklenmiş olması ve CHP'nin darbeyi teşvik eden / Ordu zoru ile iktidara gelen parti görünümünden kurtulamaması,
- 1961 seçimlerinden sonra CHP'nin tek başına iktidara sahip olamamasına rağmen, CHP liderliğinde hükümet kurulmasında asker baskısının etkili olduğunun düşünülmesi,

⁹⁷ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 52.

⁹⁸ Aclan Sayılğan, *a.g.e.*, s. 312; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:VII, 1993, s. 57.

⁹⁹ Alparslan Işıklı ile 10 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹⁰⁰ Can Ataklı ile 26 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹⁰¹ Ahmet Naki Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

¹⁰² Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

¹⁰³ Haluk Ülman ile 22 – 26 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

¹⁰⁴ Orhan Koloğlu ile 11 Ocak 2011 tarihinde Darıca'da yapılan görüşme.

¹⁰⁵ Ayşe Güneş Ayata ile 17 Ocak 2011 tarihinde telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

- 1961 sonrası koalisyon hükümetlerinin bütün sorumluluklarının CHP'ye yüklenmesi,
- Parti örgütünün istek ve gereksinimlerine ortak hükümetler döneminde cevap verilememesi sebebiyle 1965 seçim çalışmalarında örgütün hareketsiz ve etkisiz kalışı,
- Ortanın Solu deyiminin karşı propaganda söylemleri ile saptırılması ve CHP'nin Marksist bir parti olarak gösterilmesi,
- CHP'nin kadrolarını yenileyememesinden ve mevcut hizipleşmelerden ötürü partinin halen yorgun ve bezgin yapısının bir sonucu olarak halka hitap edilememesi.¹⁰⁶

Tüm bu sebepler dolayısıyla, 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce kullanılmaya başlanan “Ortanın Solu” söyleminin, 1965 seçimlerine büyük çapta etki etmediğini söylemek doğru olacaktır. Fakat kavramın, parti içinde bütünlükten ve tutarlılıktan uzak bir şekilde açıklanması, dahası kavrama parti içinden tepkilerin bile yükselmesi, CHP içerisinde karışıklığa sebep olmuştur. Bu karışıklığın, başarılı ve etkin bir seçim kampanyası yürütülmesine engel olduğu gibi, kamuoyunda da çekinceler yaratılmasına sebep olduğu söylenebilir. İsmet İnönü'nün Ortanın Solu açıklamasının ardından, parti içerisinden bu söyleme yönelik hem olumlu hem olumsuz beyanların ortaya çıkması, CHP'nin kamuoyu gözünde tutarsız bir noktaya gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca söylemin herhangi bir şekilde ideolojik bir altyapısının olmaması sebebiyle, parti içerisindeki CHP'liler bile Ortanın Solu'nu o günlerde anlayamadıklarını daha sonraları dile getirmişlerdir. CHP, seçim çalışmalarında, parti programını, seçim beyannamesini, icraatlarını ve ileride yapacaklarını açıklamaktan çok Ortanın Solu'nu açıklama çabasına girmiştir. Bu çabalar yeterli olmadığı gibi bazı CHP'li seçmenlerin de CHP'ye karşı soğumasına sebep olmuştur.

¹⁰⁶ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 221; Nermin Abadan, **a.g.e.**, s. 179 – 181.

3.3.2. Seçim Sonuçlarının CHP İçerisindeki Yansımaları

10 Ekim 1965 seçimlerinden üç gün sonra, CHP Parti Meclisi İsmet İnönü başkanlığında toplandı ve seçim sonuçlarını gözden geçirdi. CHP Parti Meclisi, seçim yenilgisinin nedenlerini şu sebeplere bağlamaktaydı:

1. CHP ortanın solundadır deyimi seçmene gereği gibi anlatılamamıştır.
2. Sistem olarak ortaya atılanlar halkın anlayacağı şekilde açıklanamamıştır.
3. Birleşik oy pusulası CHP aleyhine istismar edilmiş, kır-at'ın tanıtılması iyi yapılmıştır.
4. CHP teşkilatı iyi çalışmamıştır.¹⁰⁷

Böylece, CHP de Ortanın Solu kavramının yeterince anlatılamadığını ve teşkilatın da iyi çalışmadığını kabul etmektedir. Milliyet gazetesine açıklama yapan İnönü de seçim sonuçlarını şöyle analiz etmekteydi:

“İhtilalin yarattığı hissi sebeplerle şimdi Adalet Partisinde birleşen çoğunluk, bu partinin memleketin meselelerini çözmekte, huzuru sağlamakta aciz kaldığını görürse, tıpkı 1957’de olduğu gibi yönünü değiştirebilir. Önümüzdeki dört yıl zarfında şimdi iyi anlaşamadığı ortaya çıkan (ortanın solu) politikasının gerçek anlamını anlatmayı başarıp bu politikayı muhalefet saflarında samimiyetle savunabilirse ve 1969 seçimlerine kazasız belasız gidilebilirse, şartlar herhalde değişecektir.”¹⁰⁸

İsmet İnönü de 27 Mayıs’ın seçmen üzerindeki etkisini ve bu etkinin AP lehine olduğunu kabul ediyor, Ortanın Solu söyleminin de anlatılamadığını belirtiyordu. Fakat İsmet İnönü Ortanın Solu söyleminden vazgeçmeyeceğini de Kasım ayında toplanan Parti Meclisi’nde şöyle dile getirmektedir:

“Ortanın Solu sloganı, memleketin istikbali için ortaya atılmıştır. Türkiye’yi aşırı uçumlara götürecek hareketlere mani olacak tek politika budur. Ben sonuna kadar ortanın solu politikasına inanıyorum, inanacağım.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Milliyet, 14 Ekim 1965, s. 1.

¹⁰⁸ Milliyet, 20 Ekim 1965, s. 1.

¹⁰⁹ Milliyet, 20 Kasım 1965, s. 1.

Ayrıca toplantıdan önce Kemal Satır da seçim kaybının analizini yapmış ve Ortanın Solu söyleminin fazla etkisi olmadığını öne sürmüştür. Ortanın Solu ve Toprak Reformu konularının vatandaşa iyi anlatılmadığı için seçimlere söylendiği kadar olmasa da bir miktar etki ettiğini belirtmiştir. Satır'a göre kaybın sebepleri şunlardır:

- “Denemeler, yani ön seçimler çok kırıncı olmuş ve bilhassa çalışan partililer darıtılmış, küstürülmüştür.
- Teşkilat seçimlerde istenildiği gibi çalışmamış, iş oluruna bırakılmıştır.
- Sandık başlarındaki CHP’li müşahitler gereken ilgiyi göstermemişlerdir.
- Bir kısım CHP’lilerle, CHP sempatanları oy kullanmamışlardır.”¹¹⁰

Kemal Satır yıllar sonra ise 1965 seçimlerini şöyle analiz etmektedir:

*“Rakip siyasi teşekküller Ortanın Solu, Moskova Yolu gibi karşı sloganlarla CHP’yi yıpratmaya başladılar. Bu karşı harekete, 27 Mayıs’ın adil olmayan çok ağır ceza tatbikatı ve başarısız sosyal ve ekonomik uygulamaların birikimi de eklenince, seçmen vatandaş hincını partiden aldı. Böylece 1965 seçimlerinde partinin oyu yüzde 30’un altına düştü.”*¹¹¹

Kasım ayındaki Parti Meclisi, Ortanın Solu söylemi ile 1965 seçimlerini tartışmaya devam ederken, Manisa Milletvekili Muammer Erten seçim kaybı konusunda daha farklı bir görüş ortaya sürmekteydi:

*“CHP reformist bir partidir. İşte bu hamleci vasfı CHP’ye seçimleri kaybettirmiştir. Ortanın solu ve toprak reformu memleketteki zenginleri ve toprak ağalarını ürkütmüş ve seçimlerde aleyhimize çalışmalarına sebep olmuştur.”*¹¹²

Resit Ülker CHP oylarının büyük bir kısmının TİP’e geçtiğini öne sürerek, reformcu olan bir partinin çok çalışma yapması gerektiğini, fakat seçimlerde CHP’nin hiç çalışmadığını dile getirmiştir.¹¹³ Emin Paksüt ise Ortanın Solu söylemine karşılık tavrını belli ederek, eleştirisini şöyle açığa vurmaktaydı:

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ Kurtul Altuğ, a.g.e., s. 138.

¹¹² Milliyet, 21 Kasım 1965, s. 1.

¹¹³ A.e.

“Türkiye’de sol kelimesi komünist anlamına gelmektedir. Seçmenlere bu şekilde işlemiştir. (Ortanın solu) partinin umdelerinde yoktu. Altı okta bu umde bulunmuyordu. Eğer böyle bir yeni umde koymak gerekiyor idiyse yedinci oku eklemek lazımdı. Ancak, buna lüzum yoktu.”¹¹⁴

Seçim kaybı konusunda Ortanın Solu söyleminin sıklıkla sebep gösterilmesi üzerine ise İnönü son noktayı şöyle koymaktadır:

“Bu bir kâr, zarar meselesi değil, devletçi, devrimci ve halkçı bir partinin yolunun ifadesidir. Ortanın solu bir slogan halinde bu prensipler mecmuasını ifade ediyor. İlk Hedefler Beyannamesi, İleri Türkiye Ülküsü ve program, ortanın solunda bunların hepsi vardır. Ortanın solu iyi anlatılabilmiş veya anlatılamamış olabilir. Bir dönüş bahis konusu değildir.”¹¹⁵

Aslında parti içinde Ortanın Solu’nun halka anlatılamaması veya halk tarafından anlaşılabilmesi tespitlerinden başka olarak daha gerçekçi bir tespit daha bulunmaktaydı, bunu İsmail Hakkı Birler, Parti Meclisi’nde *“Doğrusu, ortanın solunu biz anlamadık!”* diyerek dile getirmiş ve İsmet İnönü de *“Bunu ben bir türlü söyleyememiştim. Teşekkür ederim!”* demiş ve Birler’in tespitine katıldığını belirtmiştir.¹¹⁶

Bülent Ecevit de 1965 seçimlerinde eğer Ortanın Solu söyleminin olumsuz bir etkisi var ise, bunun kapsadığı veya kapsayabileceği reformlar dolayısıyla mümkün olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Yani CHP’nin yapılmasını öngördüğü reformlara ters düşen kesimler sebebiyle kavramın olumsuz etki etmiş olabileceğini söylemektedir.

CHP içerisinde uzun bir süredir taban belirleme tartışmaları bulunsa da, partinin tabanı, hatta örgüt yapısı, henüz halen toprak sahibi ve yerel eşraf kesiminden çok sayıda unsur içeriyordu ve bu unsurlara dayanıyordu. Dolayısıyla

¹¹⁴ A.e.

¹¹⁵ *Milliyet*, 27 Kasım 1965, s. 1.

¹¹⁶ Şengün Kılıç Hristidis, Ersel Ergüz, *İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar (1946-1992)*, Ed.: Emre Yalçın, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 81.

¹¹⁷ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 59.

örgütsel ve tabansal dönüşüm gerçekleşmeden ortaya sürülen Toprak Reformu, devletleştirme anlamına gelen Milli Petrol gibi politikalar ile bu ileri reformcu politikaların genel felsefesi olarak adlandırılan Ortanın Solu, CHP içerisindeki bu unsurları da ürkütmüştü.

Kasım ayında gerçekleştirilen Parti Meclisi'nin sonunda bir bildiri yayımlanarak, partinin Ortanın Solu'ndan vazgeçmeyeceği açıklanmıştır. Bildiride şöyle denmektedir:

“Seçimlerin sonuçlanması ile açılan yeni dönemde CHP muhalefet görevini, temel görüşlerine sâdik ve demokratik rejime yürekten bağlı olarak yapacak ve bu yolda bütün teşkilatı ile tam bir birlik ve dayanışma içinde el ele vererek çalışmalarına devam edecektir.

Aşırı sağdan aşırı sola kadar her türlü eğilimin çatıştığı bir ortamda, CHP programı, geçmiş faaliyeti ve reformcu tutumu ile, ortanın solunda bir parti olarak 1965 seçimlerine girmiştir

Parti Meclisi üyelerini bilhassa memnun eden cihet, uzun süren bu görüşmelerde, parti programı ve kurultaylarımızca kabul edilmiş bulunan temel hedefler ve ileri Türkiye ülküsü ve 1965 seçim bildirgeleri ile belirtilmiş olan partimizin ilke ve ülküleri üzerinde tam bir mutabakat halinde bulduklarını müşahade ve tesbit etmiş olmalarıdır.”¹¹⁸

Ancak bu bildirin Ortanın Solu ile ilgili olan ikinci bölümüne, Şevket Raşit Hatipoğlu, Fethi Çelikbaş, Sedat Çumralı ve Sırrı Atalay muhalefet şerhi koymuşlar, Emin Paksüt, Cahit Zamangil ve Mehmet Hazer de bu muhalefete katılım göstermişlerdir.¹¹⁹

Ortanın Solu tartışmaları 1966 yılında da devam etmiş ve 1965 seçiminin yenilgisi genel olarak bu kavrama yüklenmiştir. Dolayısıyla 1966 Haziran ayında gerçekleştirilen kısmi Senato seçimlerinde Ortanın Solu söylemi Bülent Ecevit dışında kimse tarafından kullanılmamış, unutturulmaya çalışılmıştır.¹²⁰ Fakat kavramın kullanılmamasına rağmen alınan sonuçlarda önemli bir değişme

¹¹⁸ **Milliyet**, 30 Kasım 1965, s. 1.

¹¹⁹ **A.e.**

¹²⁰ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 222.

yaşanmamıştır.¹²¹ Bu koşullar altında 18 – 21 Ekim 1966 tarihlerinde toplanan 18. Kurultay'dan Ortanın Solu görüşü başarıyla çıkmış¹²² ve resmî bir parti ideolojisi olarak benimsenip, yükselişe geçmiştir.¹²³

3.3.3. Seçim Sonuçlarının CHP Dışındaki Yansımaları

Seçimlerin hemen ardından seçim analizi yapan Abdi İpekçi, Ortanın Solu söyleminin CHP yenilgisinin tek sebebiymiş gibi kabul edilip, partinin bu politikadan tamamen vazgeçmesinin yanlış bir karar olacağını belirtmiştir. İpekçi'ye göre kaybın nedenlerinin iyice analiz edilmesi ve eldeki verilerle hareket edilmesi gerekmektedir. Sonuç, Ortanın Solu politikasından uzaklaşmak değil, belki onu daha da sağlamlaştırmak olabilecektir.¹²⁴ İpekçi, CHP'nin oy kaybını iki noktada toplamaktadır. Bunlardan ilki, Ortanın Solu politikasında geç kalınıp, tutarlı ve samimi davranılmadığı için, aydın, öğretmen ve memur kesimlerden TİP'e yönelenlerdir.¹²⁵ CHP'nin bir milyonluk oy kaybının bir kısmını TİP içerisinde aramak mümkündür. İpekçi'ye göre geriye kalan ikinci kaybı ise Ortanın Solu kavramını tam anlayamayıp sol kelimesinden, karşı kampanyaların etkisinde tedirgin olan ama CHP'den başka bir partiye de oy vermek istemeyen seçmenler oluşturmaktadır.¹²⁶ İpekçi'nin analizine göre CHP, Ortanın Solu politikasını ortaya sürmekte geç kalmıştı ve seçimlere üç ay kala yapılan üç açıklamayla bunu herkese anlatabilmek ve güven kazanabilmek zordu. Eğer ihtilalin ertesinde bu politika ele alınıp işlenebilseydi, karşı partilerin istismarına da imkân verilmemiş olacaktı.¹²⁷

Ortanın Solu söyleminin istismarı konusunda Refik Erduran da önemli bir yazı yazmış ve kendisine gelen soruları gözler önüne sermiştir:

¹²¹ Nermin Abadan, "1966 Kısmî Senato Seçimlerinin Tahlili", **Forum**, No: 295, 15 Temmuz 1966, s. 7, 8.

¹²² **Akşam**, 19 Ekim 1966, s. 1.

¹²³ Gülsüm Tütüncü Esmer, **a.g.e.**, s. 67.

¹²⁴ Abdi İpekçi, "Ortanın Solu ve CHP'nin Yenilgisi", **Milliyet**, 13 Ekim 1965, s. 1.

¹²⁵ **A.e.**

¹²⁶ Abdi İpekçi, "İsalar ve Musalar", **Milliyet**, 14 Ekim 1965, s. 1.

¹²⁷ **A.e.**

“Kars’tan Milliyet abonelerinden A. Güler imzasıyla 7 Ekim 1965 tarihli bir mektup aldım. Bu vatandaş Kars’lıların ‘korku içinde’ olduklarını belirterek pek telâşlı bir ifadeyle şunu soruyor:

— İsmet İnönü’nün ‘ortanın solu’ sözü Montreux Anlaşmasının Moskova lehine değiştirilmesi demekmiş. Doğru mu???

Üç soru işaretinin üçü de onun. Masanın üstünde duran başka mektuplarda da telâşlı sorular var:

— Sola gidilirse bütün mukaddes kitapların toplattırılıp meydanlarda yakılacağı hakikat midir?

— İnandığım adamlar anlattılar ki solculuk demek çocukların bile devletleştirilip leyli mekteplerde zorla sivil asker olmasıdır. Bunu istemek size yakışır mı?

— Aslı var mı bilmeyiz. Ortanın solunda Halk Partisi nikâhı kaldıracak deniyor. Bütün kadınların ortaklaşa kullanılmasını bu asil millet asla kabul etmez. Ne buyurulur, sayın yazar? ”¹²⁸

Erduran, sol sözcüğüne karşı böyle istismarların oluşmasında CHP’yi bir noktada hatalı bulmaktadır. O da, bu politikanın geç ortaya konmasıdır. Yazara göre CHP’nin bundan sonra yapması gereken, daha da reformcu olması gerektiğini anlaması ve halkın önüne daha tutarlı çıkmasıdır.¹²⁹

CHP’nin sola yönelmekle yanlış yaptığını öne süren Ahmet Kabaklı ise, CHP’nin yenilgisini şu sebeplere bağlamaktaydı:

“Paşa, son Meclis oturumunda Komünizmle Mücadele Dernekleri’ne ağır hakaretler etmiş, solun bütün şımarıklıklarına göz yummuştur. Komünist yazarların en seviyesizlerini herkesin gözleri önünde kucaklayıp ‘Bize sizin gibi gençler lâzım.’ diye öpmüştür. Petrol, toprak, Amerikan düşmanlığı konularında, aşırı solta aynı safta, millete karşı mücadele etmiştir.

Banguoğlu’nun dediği gibi bazı CHP’li mebuslar, her tarafta, toprağın ve ticaretin ‘devletleştirileceği’ne dair propaganda yapmışlardır.”¹³⁰

¹²⁸ Refik Erduran, “İnönü”, **Milliyet**, 13 Ekim 1965, s. 2.

¹²⁹ **A.e.**

¹³⁰ Ahmet Kabaklı, “CHP’ye İhanet Edenler”, **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 2.

Kadircan Kafli ise CHP'nin 15 yıldır halkın güvenini kazanamadığı için devamlı seçim kaybı yaşadığını dile getirmiştir.¹³¹

1966 yılının ortalarında CHP, Şerif Mardin ve Frederick Frey'den, 1965 seçimleri üzerinde bir inceleme yapmalarını istemiştir. Yapılan incelemeye göre ulaşılan sonuç, 1965 seçimlerinin Ortanın Solu sebebiyle değil, Ortanın Solu'nun anlatılamaması sebebiyle kaybedildiği olmuştur.¹³²

Seçim sonrası gelen parti dışı yorumlara da bakıldığında, CHP'nin "sol" demekle neyi kastettiğini açık bir şekilde anlatamadığı görülmektedir. Dolayısıyla, tam olarak anlatılamayan bir olgunun, istismara açık olduğu kesindir ve gerçekten de Ortanın Solu söylemi seçim propagandaları boyunca yeterince istismar edilmiş, farklı anlamlara çekilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde, seçimlere üç ay kala söylenmeye başlanan Ortanın Solu söylemi ile CHP'li seçmenin bir kısmı karşı propagandaların etkisinde tedirgin olmuş, bir kısmı da Ortanın Solu'nu tutarlı, yeterli ve samimi bulmayarak TİP'e yönelmiştir.

¹³¹ Kadircan Kafli, "Kaybetmenin Sebepleri...", **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 3.

¹³² **Akşam**, 9 Ağustos 1966, s. 1.

SONUÇ

Osmanlı'da sol siyaset II. Meşrutiyet'in yarattığı geçici özgürlük ortamında başlamış, ancak o dönemde yerleşmiş bir sanayi ve dolayısıyla da ideolojik bilince sahip bir işçi sınıfı olmadığı için etkili olamamıştır. Sol eğilimli aydınlar ise genel olarak topluma uzak ve yabancı kalmışlardır.

Cumhuriyet'in ilanının ardından 1923 – 1960 yılları arasında mevcut sol hareketler ise yine yetersiz kalmış, dönemin anti-komünizm siyaseti sebebiyle de hem CHP'nin hem de DP'nin sol üzerinde genel bir baskısı olmuştur. Bu da zaten cılız ve yetersiz olan sol hareketlerin daha da güçsüzleşmesine, kimilerinin de yeraltında faaliyet göstermesine sebep olmuştur.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken önemli bir durum hem Türkiye'nin hem de CHP'nin geçirdiği değişimlerdir. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen kuruluşundan sonra, Cumhuriyet daha henüz kırk yılını bile geride bırakmadan çok kısa bir süre içerisinde, birden çok kırılma noktasına şahit olmuştur.

1939 – 1945 yılları arasında altı yıl boyunca süren 2. Dünya Savaşı'nı içerisine alan yaklaşık 23 yıllık tek partili dönemden sonra 1945'te İsmet İnönü tarafından “çok partili hayat” sinyalleri verilmeye başlanmış ve 1945 yılı sonları ile 1946 yılı başlarında çok partili hayata geçilmiştir. 1946'da ilk kez tek dereceli genel seçimler yapılmış, daha da önemlisi 1950'de yapılan seçimler ile iktidar değişikliği yaşanmış ve 27 yıllık CHP iktidarı son bulmuştur. Fakat on yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarını ve dolayısıyla ülkeyi, 1960'ta yepyeni bir süreç daha beklemektedir: 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi. Ordu içindeki cuntalaşma hareketi yönetime el koyarak 27 Mayıs'ta bir askerî müdahale gerçekleştirmiş ve Cumhuriyet tarihinde yine bir ilk yaşanmıştır. Müdahalenin ardından yönetimi ele alan MBK tarafından, Kurucu Meclis oluşturularak demokratik ve özgürlükçü yeni bir anayasa hazırlanmaya çalışılmıştır. Oldukça özgürlükçü yapıda olan bu Anayasa ise 1961'de yürürlüğe girmiş ve sıra yeni seçimlere gelmiştir. Ama seçimlere bir ay

kala ülkenin on yılını idare etmiş “devrik” başbakanı ile maliye bakanı ve dışişleri bakanı idam edilmişlerdir. 1961 Ekim’indeki genel seçimler ise, ordunun “gölgesi” altında gerçekleştirildiğinden henüz askerî müdahale sonrası “halk iradesi” tam olarak kendini gösterememişti. Buna rağmen seçim sonuçlarında halk tarafından verilen mesaj belirgin bir şekilde anlaşıldı. CHP birinci parti olarak çıkmış olsa da, 1957 seçimlerinden bile daha düşük oy almıştı. Ayrıca tek başına hükümet kuramayacak durumdaydı. Halk, “koalisyon hükümetleri” kavramıyla da böyle tanışmış oldu.

1961 – 1965 dönemi Türk siyasetinde belirgin bir sağ – sol mücadelesinin başladığı ilk dönemdir. Çünkü 1961 Anayasası’nın yarattığı özgürlük ortamında özellikle sol siyaset kendine alan bularak ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi TİP olmuştur. TİP’in varlığı ve kendini solda yer alan bir parti olarak göstermesi mevcut diğer partileri de etkileyerek sağ – sol kavramlarının parti nitelendirmelerinde ve seçim propagandalarında kullanılmasına sebep olmuştur.

Bu durumdan en çok etkilenen parti ise CHP’dir. 1950 – 1960 arası hem demokratikleşme hem de sosyal sorunlara daha çok eğilme yolunda adımlar atmaya başlayan CHP, 1959’da kabul ettiği İlk Hedefler Beyannamesi ile özgürlükçü, demokratik bir yapıya sahip ve vatandaşlarına sosyal haklar tanınmasını öngören bir düzen oluşturulmasını hedeflemiştir. Bu düzen, 27 Mayıs’tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis’teki CHP ağırlığı sebebiyle 1961 Anayasası’na birebir yansımıştır. Dolayısıyla İlk Hedefler Beyannamesi’nin amacına ulaşmasıyla, CHP yeni arayışlara girmiştir. CHP’nin muhalefette yer aldığı geçmiş on yıllık süreçte, Türkiye’de önemli bir sanayileşme yaşandığı için toplumsal yapı da değişmeye başlamış ve ülkedeki işçi sayısında büyük artış yaşanmıştır. Bu durum belirgin bir şekilde CHP’nin stratejisine yansımış ve partide taban arayışları başlamıştır. Ayrıca nispi temsil sistemi ile artık tüm kesimlerin çıkarlarına yönelik vaatlerde bulunulması da mümkün olmamaktadır. Partinin “halkçı” kimliği, doğal olarak partiyi köylü, çiftçi, işçi, çalışan, memur gibi kesimlerin çıkarlarını savunmaya yöneltmiştir. Özellikle sosyal adalet konusuna çok önem vermeye başlayan CHP’nin 1961’de kabul ettiği

Temel Hedefler Beyannamesi ve 1964'te kabul ettiği İleri Türkiye Ülküsü, bu yeni politikasının ürünleri olmuştur.

Fakat 1961 – 1965 yılları arasında CHP'nin liderliğinde kurulan üç koalisyonun da programı, CHP'nin kendi beyannameleri, seçim bildirgesi ve programıyla yer yer çelişmiştir. Örneğin Toprak Reformu konusunda koalisyon hükümetleri döneminde en ufak bir ilerleme kaydedilmemiştir. Yabancı sermaye konusunda 1950 – 1960 yılları arasındaki tutuma kıyasla ters bir tutum izlenmiş ve ılımlı davranılmıştır. Dış yardımlara da aynı şekilde olumlu gözle bakılmıştır. Dahası, 1965 seçim propagandalarında çok yer tutan “Milli Petrol” konusu hakkında, 1961 – 1965 yılları arasında hiçbir söyleme yer verilmemiş, CHP'nin petrol ve madenler konusundaki görüşleri açıklanmamıştır.

Dolayısıyla bu dönemde CHP; devrimci, ilerici yapısını kaybettiğine dair eleştiriler almaya başlamıştır. 1960'tan sonra dünya genelinde artan sol görüşlerin etkisi Türkiye'de de görülürken, sol eğilimli aydınlar, gençler, kentli orta sınıflar, CHP'nin Atatürk ilkelerine bağlı bir şekilde devrimci ve ilerici yapısını daha güçlendireceği beklentisi içinde olmuşlardır. Fakat koalisyon ortaklığı döneminde CHP bu beklentileri yeterince karşılayamamış ve eleştirilere hedef olmuştur.

Ekim 1965'te yapılacak olan seçimlere kısa bir süre kala ise, İsmet İnönü CHP'yi “Ortanın Solu”nda bir parti olarak tanımlamıştır. Böylece İnönü, partinin siyasi partiler yelpazesindeki yerini belirlemek istemişti. Ayrıca CHP'nin reformcu, ilerici kimliği de tekrar vurgulanarak bir çeşit imaj yenileme çabasına girilmişti. Bu sayede, CHP'ye bir rakip olarak ortaya çıkan TİP'e yönelik seçmen kaybetmenin önüne geçilebileceği düşünülüyordu.

Fakat bu noktada zamanlama ve strateji hatasına düşüldüğünü söylemek mümkündür. Çünkü “Ortanın Solu” söylemi 1965 seçimlerine çok az bir zaman kala kullanılmıştı. En önemlisi de bu söylem hakkında ne parti içerisinde karar alınmış, ne de seçim propagandaları içerisinde böyle bir söylemin kullanılması kararlaştırılmıştı. Parti içerisinde sol veya sosyal demokrat eğilimli görüşler olsa da ve hatta 1950'lere

dayanan ve 1960 sonrasında artan bir sol eğilim bulunsa da, tüm partililerin ve en önemlisi parti örgütünün böyle bir söylemi hemen sahiplenip sahiplenmeyeceği belirsizdi. Ortanın Solu konusunda herhangi bir ideolojik altyapı çalışması yapılmamıştı ve partinin tabanı ve örgütü, halen sol kelimesinden ürken toprak sahibi ve yerel eşraf gibi unsurları barındırmaktaydı.

Söylemin İnönü tarafından kullanılışından seçimlere kadar olan üç aylık süreçte, Ortanın Solu tartışmaları başlamıştır. Partinin önde gelen isimleri kavramı açıklamaya çalışırken, tutarlı bir çizgi izlenemedi. Hatta kimi CHP'liler ise kavramı eleştirmekteydi. Söylem CHP'den çok, AP'ye yaradı ve AP "Ortanın Solu Moskova Yolu" gibi karşı propagandaların başarısı ile kamuoyunun sol kelimesine olan alerjisini tetiklemeyi başardı. 1965 seçim sonuçlarında CHP %30'un da altına düşerek 1950'den beri gerçekleşen en büyük yenilgisini yaşadı.

Ancak CHP açısından bu seçim yenilgisini sadece Ortanın Solu söylemine yüklemek mümkün değildir. Parti zaten 1961 seçimlerinde 1957 seçimlerine göre düşüş yaşamıştı ve bu düşüş çizgisi sürekli devam etmekteydi. 27 Mayıs'ın olumsuz etkileri ve dalgalı koalisyon dönemi, CHP'nin üzerinde negatif değerler olarak kalmış ve prestijini bir hayli sarsmıştı.

Dolayısıyla, 1965 seçimlerinde Ortanın Solu söylemi kullanılmamış da olsa, zaten 1961 seçimleri ile beraber düşme eğilimine giren CHP'nin birinci parti olarak çıkma ihtimali yok derecede azdı. Fakat seçim sonuçlarına bakıldığında, CHP'nin bir milyondan fazla düşen oyunu, hem TİP içerisinde hem de seçimde oy kullanmayan seçmenler içerisinde aramak mümkündür. CHP'yi yeterince reformcu, programıyla tutarlı, devrimci bulmayan eski CHP'li seçmenlerin TİP'e yöneldiği düşünülebileceği gibi; bazı CHP'li seçmenlerin, CHP'ye yönelik komünist, Marksist gibi ithamların etkisinde kalıp CHP'den soğuyarak seçimlerde oy kullanmadığı da söylenebilir. Bu iki kaybın da sebebinin Ortanın Solu söylemine değil, Ortanın Solu söyleminin zamanlamasına ve bu zamanlamadan ötürü hem partililere hem de halka tam olarak anlatılamamasına bağlamak daha doğru olacaktır.

Ortanın Solu söyleminin seçim çalışmalarını bir miktar yavaşlattığı ve parti içerisinde kafa karışıklığı yarattığı da açıktır. İnönü'nün bu bağlamdaki hatası, bu söylemi resmen CHP tanımında kullanmadan evvel, parti içerisinde herhangi bir şekilde tartışmaya veya karara açmamasıdır. Bu yapılmadığı gibi, seçimlere çok kısa bir zaman varken ortaya sürülen bu kavram ile CHP'nin konumu belirlenmek istense de, başarılı olunamamış, bu sefer de Ortanın Solu kavramı çeşit çeşit açıklamalarla halka anlatılmak istenmiştir. Henüz ideolojik bir altyapısı olmayan söylemin, CHP'nin kuruluşundan bu yana mevcut olan felsefesi olduğu anlatılmaya çalışılmış, bu açıklama da tam olarak yeterli olmamıştır.

İnönü ve bazı partililerin Ortanın Solu söylemini CHP'nin “kırk yıllık” ilkelerine dayandırma çabaları, kavrama bir anlam ve meşruiyet kazandırma çabası olsa da, özellikle “kırk yıldır devletçiyiz” gibi söylemlerin, halkın çoğunluğunun halen hatırladığı “tek parti iktidarı” döneminde, halkı olumsuz etkileyen ve halkçılıktan uzaklaşılacak uygulamaları sembolize etmiş olması da mümkündür. Ayrıca içerisinde “sol” kelimesi geçen bir söylem, ABD'nin eski Başkanı Roosevelt'in sözleriyle anlatılmaya çalışılarak çelişkili bir tutum sergilenmiştir.

Nihayetinde üç aylık bir süreç içerisinde Ortanın Solu ne partililere, ne de seçmene tam olarak anlatılabilmemiş, CHP'nin performans kaybetmesine sebep olmuştur. CHP için 27 Mayıs'tan beri gelen olumsuz sonuçların da büyük etkisiyle, 1965 seçimlerinden yenilgiyle çıkmıştır. Seçimlerden sonra uzun bir süre Ortanın Solu yine tartışma konusu olmuş, İnönü ve Ortanın Solu'nu savunan partilere rağmen 1966 kısmi Senato seçimlerinde söylem kullanılmamıştır. Buna rağmen sonuçta bir değişme yaşanmamıştır. Ekim 1966'da yapılan 18. Kurultay'da ise Ortanın Solu hareketi galip gelmiş ve parti bu yolda devam etmeye karar vermiştir. Zaten 1966 yılı ile beraber Ortanın Solu hareketi yükselmeye başlamış, ideolojik bir altyapı da oluşturulmaya başlanmıştır. Bülent Ecevit 1966'da “Ortanın Solu” adında bir kitap yayımlayarak partililere sunmuştur. 1967'deki 4. Olağanüstü Kurultay'da İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmalar da “İnönü Ortanın Solu'nu Anlatıyor CHP

Nedir Ne Değildir?" adında bir broşür olarak yayımlanmıştır.¹³³ 1965 ile başlayıp ileriki yıllarda hız kazanan Ortanın Solu hareketi, Bülent Ecevit'in bu harekete öncülük etmesiyle de 1970'li yıllarda Demokratik Sol harekete dönüşmüş ve Ecevit'i de önce Genel Sekreterliğe sonra da Genel Başkanlığa taşımıştır.

Dolayısıyla Ortanın Solu hareketi 1965 seçimlerinde zaman yetersizliği sebebiyle anlatılamamış olsa da, sonraki yıllarda gençler arasında benimsenmiş ve genç seçmenlerin CHP'ye olan desteğini artırmaya başlamıştır.¹³⁴ CHP tabanı ayrıca başta işçi sınıfı olmak üzere toplumun emekçi kesimlerine doğru genişlemiştir.¹³⁵ Ortanın Solu hareketinin Türkiye açısından iki önemi ise, Türkiye'de ilk kez büyük bir partinin kendisini solda tanımlaması ve sosyal demokrat politikanın ciddi anlamda gelişiminin başlangıcı oluşudur.

¹³³ İsmet İnönü, **İnönü Ortanın Solu'nu Anlatıyor CHP. Nedir, Ne Değildir?**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Basın ve Propaganda Bürosu Yayınları, Ulusal Basımevi, 1967.

¹³⁴ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, s. 314.

¹³⁵ Nazım Güvenç, **Türkiye'nin Geleceği ve CHP**, s. 255.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abadan, Nermin: **Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.

Acarel, Salih: **Yassıada'dan Cudi'ye Yakın Tarihimize Samimi Bir Derkenar**, İstanbul, İğüs Yayınları, 2007.

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, 4. bsk., İstanbul, Hil Yayın, 2010.

Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan, 8. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

Ahmad, Feroz: **Turkey: The Quest For Identity**, Oxford, Oneworld Publications, 2003.

Akgül, L. Hilal: **Ekonomide Kurtuluş Savaşımı**, İstanbul, Altın Yayınları, 2006.

Aksoy, Muammer: **Atatürk ve Sosyal Demokrasi**, 2. bsk., Ankara, Gündoğan Yayınları, t.y.

Akyol, Hüseyin: **Türkiye'de Sol Örgütler: Bölüne Bölüne Büyüme**, Ed.: Bülent Özçelik, 2. bsk., Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010.

Albayrak, Mustafa: **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004.

Altuğ, Kurtul: **Umudun Tükenişi**, y.y., Kervan Yayınları, 1979.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Ed.: Özgü Çelik, İstanbul, Say Yayınları, 2004.

Ateş, Nevin Yurdsever: **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1995.

Ateş, Toktamış: **Aslan Sosyal Demokratlar**, 6. bs., İstanbul, Çınar Yayınları, 1997.

Ateş, Toktamış: **Biz Devrimi Çok Seviyoruz**, Haz.: L. Hilâl Akgül, 2. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, Haz.: Hilâl Akgül, Namık Sinan Turan, 2. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Ateş, Toktamış: **Türk Devrim Tarihi**, Haz.: Fahri Aral, 6. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Ayata, Ayşe Güneş: **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Çev.: Belkis Tarhan, Nüvit Tarhan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.

Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam**, 3 c., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:I, 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam**, 3 c., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:II, 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam**, 3 c., 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, C:III, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya: **Suyu Arayan Adam**, 19. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

Aydinoğlu, Ergun: **“Sol Hakkında Her Şey” mi?**, Haz.: Özgür Deniz, İstanbul, Versus Kitap, 2008.

Aydinoğlu, Ergun: **Türk Solu (1960 – 1971)**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

Aydinoğlu, Ergun: **Türkiye Solu (1960 – 1980): “Bir Amneziğin Anıları”**, 2. bsk., İstanbul, Versus Kitap, 2008.

Bakşık, Şeref: **CHP İle Bir Ömür**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009.

Başgil, Ali Fuad: **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, Çev. Cemal Aydın, 4. bs., İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2008.

Bayar, Celal: **Başvekilim Adnan Menderes**, Haz.: İsmet Bozdağ, İstanbul, Truva Yayınları, 2010.

Bektaş, Arsev: **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993.

Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz.: Ahmet Kuyaş, Ed. Ayşe Erdem, 13. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Bila, Hikmet: **CHP 1919-2009**, 4. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

Birgit, Orhan: **Evvel Zaman İçinde**, 3. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 14. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Bozkurt, Celâl E.: **Kemalizm, Marksizm ve Ecevit**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976.

Bozkurt, Celâl: **Siyaset Tarihimize C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y., y.y., t.y.

Cem, İsmail: **Soldaki Arayış**, 3. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2000.

Cem, İsmail: **Sosyal Demokrasi Ya Da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir**, 7. bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998.

Cem, İsmail: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Ed.: Ali Berktaş, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Coşkun, Alev: **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Haz.: Metin Aldemir, Ankara, Tekin Yayınevi, 1978.

Demirel, Tanel; **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Duverger, Maurice: **Politikaya Giriş**, Çev.: Samih Tiryakioğlu, 2. bsk., İstanbul, Varlık Yayınları, 1984.

Duverger, Maurice: **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, 4. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

Dündar, Can: **Köy Enstitüleri**, Haz.: Serhat Özkan, 7. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Ecevit, Bülent: **Bu Düzen Değişmelidir**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Ecevit, Bülent: **Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Ecevit, Bülent: **Ortanın Solu**, Ed.: Levent Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Esmer, Gülsüm Tütüncü: **CHP: 1965 – 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006.

Fincancı, Yurdakul: **Günümüzde Sosyal Demokrasi**, İstanbul, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1993.

Gevgilili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1987.

Gönlübol, Mehmet: **Uluslararası Politika: İlkeler – Kavramlar – Kurumlar**, 5. bsk., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.

Güneş, Turan: **Araba Devrilmeden Önce**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.

Güneş, Turan: **Türk Demokrasisinin Analizi**, Haz.: Hurşit Güneş, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009.

Güvenç, Nazım: **Türkiye'nin Geleceği ve CHP**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2008.

Güvenç, Nazım: **Yine, Yeni, Yeniden, CHP**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2002.

Hakan, Ahmet: **Deniz Baykal: CHP ve Anadolu Sol'u**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001.

Hristidis, Şengün Kılıç, Ergüz, Ersel: **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar (1946-1992)**, Ed.: Emre Yalçın, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Hürkan, Serhat: **Ortanın Solu'nun Ulusal Ülkücüleri (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun Öyküsü)**, Ed.: Erdoğan Mura, Ankara, Sinemis Yayınları, 2007.

İpekçi, Abdi, Coşar, Ömer Sami: **İhtilâlin İcyüzü**, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1965.

Kahraman, Hasan Bülent: **Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.

Kapani, Münici: **Politika Bilimine Giriş**, 15. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.

Kara, Muzaffer Ayhan: **Yön'ün Devrim'i Devrim'in Yönü**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008.

Karluk, Rıdvan: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 8. bsk., İstanbul, Beta Basım, 2005.

Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi**, Ed.: Neval Akbıyık, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

Karpat, Kemal H.: **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Ed.: Kudret Emiroğlu, Çev.: Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal H.: **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Haz.: Oktay Özel, Çev.: Abdülkerim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 8. bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref: **Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Kili, Suna: **1960–1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

Knapp, Andrew, Wright, Vincent: **The Government and Politics of France**, 5. bs., Oxon, Routledge, 2006.

Koloğlu, Orhan: **Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü**, İstanbul, Büke Yayınları, 2000.

Koloğlu, Orhan: **Kim Bu Ecevit?**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001.

Kongar, Emre: **Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Köker, Levent: **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 11. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Küçük, Sami: **Rumeli'den 27 Mayıs'a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı**, Haz.: Haşim Akman, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008.

Küçükömer, İdris: **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2010.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ed.: Melih Pekdemir, Çev.: Boğaç Babür Turna, 3. bs., 2. bsk., Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.

Löker, Erhan: **Ortanın Solu: Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye**, Ankara, Tisa Matbaacılık Sanayi, 1969.

Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Komünist Manifesto**, Haz.: Seçkin Selvi, Çev.: Celâl Üster, Nur Deriş, 5. bsk., İstanbul, Can Yayınları, 2010.

Mert, Nuray: **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, 2. bsk., İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.

Özdalga, Haluk: **Sosyal Demokrasinin Kuruluşu**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Rosanvallon, Pierre: **Refah Devletinin Krizi**, Haz.: Şebnem Gökçeoğlu Balcı, Bige Açımız Ünal, Çev.: Burcu Şahinli, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004.

Ruscuklu, Bülent: **Demokrat Parti'den 12 Eylül'e**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2008.

Ruscuklu, Bülent: **Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol'un Anıları**, 2. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.

Sağlamer, Kayhan: **Ecevit Olayı Bir Başbakanın Doğuşu**, 3 c., 4. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, C:II, 1974.

Satır, Kemal: **C.H.P.'de Bunalım**, Ankara, Nüve Matbaası, 1972.

Sayılgan, Aclan: **Türkiye'de Sol Hareketler**, Haz.: Erol Cihangir, 5. bsk., İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2009.

Sencer, Muzaffer: **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1971.

Simav, Akın: **Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları**, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009.

Sönmezoğlu, Faruk: **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınevi, 2006.

Şener, Mustafa: **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.

T.C. Millî Birlik Komitesi İrtibat Bürosu: **Yassıada Broşürü**, İstanbul, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, 1960.

Tanör, Bülent: **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, Ed.: Korkut Tankuter, 19. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 7 c., 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:I, 1990.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:II, 1990.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, 7 c., 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:III, 1991.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:IV, 1991.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Ara Rejim 1960-1961**, 7 c., 2. bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, C:V, 1991.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, 7 c., 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:VI, 1992.

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, 7 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:VII, 1993.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, Haz.: Erol Şadi Erdiñç, 2 c., 3. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, C:I, 2009.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)**, Haz.: Erol Şadi Erdinç, 2 c., 3. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, C:II, 2009.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908 – 1918**, 3 c., 3. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I, 2009.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918 – 1922**, 3 c., 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, C:II, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki**, 3 c., 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, C:III, 2009.

Tunçay, Mete: **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Ed. Kerem Ünüvar, 2 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:I, 2009.

Tunçay, Mete: **Türkiye’de Sol Akımlar 1925-1936**, Ed. Kerem Ünüvar, 2 c., İstanbul, İletişim Yayınları, C:II, 2009.

Turan, Namık Sinan: **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi V: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980)**, 5 c., Ankara, Bilgi Yayınevi, C:V, 2002.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, 5. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.

Uras, Ufuk: **Kurtuluş Savaşı’nda Sol**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2007.

Ünsal, Artun: **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, Haz. Ayşe Ozil, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Yeşil, Ahmet: **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Cedit Yayınları, 2002.

Zürcher, Eric Jan: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924-1925**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Zürcher, Erik J.: **Turkey A Modern History**, 3. bs., London, I.B. Tauris & Co Ltd, 2005.

Makaleler

“CHP ve Ortanın Solu”, **Milliyet**, 26 Ocak 1965, s. 1.

“Grupta CHP'nin Sola Kaydığı İleri Sürüldü”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1965, s. 1.

“İnönü Kim'e Anlatıyor”, **Kim**, No: 369, 12 Ağustos 1965, s. 4 – 6.

“Nihat Erim ile Bir Konuşma”, **Yön**, No: 18, 18 Nisan 1962.

Abadan, Nermin: “1966 Kısmî Senato Seçimlerinin Tahlili”, **Forum**, No: 295, 15 Temmuz 1966, s. 7, 8.

Ayata, Ayşe Güneş: “Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C:50, No: 3 – 4, Haziran - Aralık 1995, s. 79 – 88.

Belge, Murat: “Sol”, Çev.: Nait Satlıgan, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Haz.: İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, 4. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, 2003, s. 159 – 188.

Bil, Hikmet: “Herşeyden Önce İktisadi Hâkimiyet”, **Kemalizm**, No: 14, Eylül 1963, s. 12.

Bozkır, Gürcan: “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Bülent Ecevit ve Ortanın Solu Düşüncesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:IV, No: 11, 2004 – 2005, s. 231 – 248.

Cem, İsmail: “4 Partinin Petrol Görüşü”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1965, s. 5.

Cem, İsmail: “Petrol Millileştirilmeli Mi?”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1965, s. 5.

Cem, İsmail: “Toprak Reformu”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1965, s. 5.

Ecevit, Bülent, Aral, Fahri: “Sol’a Yönelişin Öncülüğünü CHP’nin Üstlenmesini İstiyordum”, **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, C: XXIV, No: 141, Eylül 1995, s. 61 – 64.

Ecevit, Bülent, Öymen, Altan: “Ecevit Siyasi Hayatını Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1975, s. 4.

Ecevit, Bülent: “Ortanın Solundakiler”, **Milliyet**, 22 Ağustos 1965, s. 2.

Ecevit, Bülent: “Sosyal Adaletle Hızlı Kalkınma Arasındaki Bağlantı”, **Kemalizm**, No: 12, Temmuz 1963, s. 9, 23.

Erduran, Refik: “İnönü”, **Milliyet**, 13 Ekim 1965, s. 2.

Erim, Nihat: “Ortanın Solu ve CHP”, **Milliyet**, 4 Eylül 1965, s. 2.

Erim, Nihat: “Ortanın Solu”, **Ulus**, 17 Temmuz 1965, s. 1.

Erkin, Feridun Cemal: “İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler”, **Milliyet**, 14 Ocak 1974, s. 2.

Fincancı, Yurdakul: “Ortanın Solu”, **Ulus**, 7 Eylül 1965, s. 2.

İnönü, İsmet, İpekçi, Abdi: “İnönü Orta’nın Solu’nu Anlatıyor”, **Ulus**, 30 Temmuz 1965, s. 1, 7.

İnönü, İsmet, İpekçi, Abdi: “Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşmez”, **Milliyet**, 29 Temmuz 1965, s. 1, 3.

İpekçi, Abdi: “CHP ve Ortanın Solu”, **Milliyet**, 27 Temmuz 1965, s. 1.

İpekçi, Abdi: “İsalar ve Musalar”, **Milliyet**, 14 Ekim 1965, s. 1.

İpekçi, Abdi: “Ortanın Solu ve CHP’nin Yenilgisi”, **Milliyet**, 13 Ekim 1965, s. 1.

Kabaklı, Ahmet: “CHP’ye İhanet Edenler”, **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 2.

Kaflı, Kadircan: “Kaybetmenin Sebepleri...”, **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 3.

Kili, Suna: “1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı”, **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Ed.: Suna Kili, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 49 – 70.

Koç, M. Şükrü: “C.H.P.’ye Çıkar Yol”, **Milliyet**, 27 Aralık 1963, s. 2.

Kömürcü, Derya: “Türkiye’de Merkez Sol Siyasetin Tarihsel Kaynakları ve ‘Ortanın Solu’”, **İktisat Dergisi**, No: 502, Mart – Nisan 2009, s. 42 – 52.

Kuruç, Bilsay: “Batı Avrupa’daki Refah Devleti ve Sosyal Demokrasi Deneyimi”, **Sosyal Demokrasi Platformu Kitap 1**, Haz.: Erol Tuncer, Cavit Sıdal, Hanife Yurtseven, Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, 2005, s. 45 – 56.

Önder, İzzettin: “1961 Anayasası’nın Ekonomik Modeli”, **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Ed.: Suna Kili, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 85 – 105.

Savcı, Bahri: “Seçim Savaşında Ön Devre”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1965, s. 2.

Szyliowicz, Joseph S.: “The Turkish Elections: 1965”, **Middle East Journal**, C: XX, No: 4, 1966, s. 473 – 494.

Talas, Cahit: “AP’nin Bildirisi Açıklıktan Yoksun”, **Milliyet**, 28 Eylül 1965, s. 2.

Talas, Cahit: “CHP Çelişme Halinde Değil”, **Milliyet**, 27 Eylül 1965, s. 2.

Tunaya, Tarık Zafer: “A.P. Yerini Henüz Kat’î Şekilde Belirtmedi”, **Milliyet**, 11 Eylül 1965, s. 5.

Tunaya, Tarık Zafer: “CKMP Müreffeh Türkiye İstiyor”, **Milliyet**, 14 Eylül 1965, s. 5.

Tunaya, Tarık Zafer: “MP Devletçiliğın Tahdidini İstiyor”, **Milliyet**, 15 Eylül 1965, s. 5.

Tunaya, Tarık Zafer: “TİP Uzun Süre Karma Ekonomiye Taraftar”, **Milliyet**, 16 Eylül 1965, s. 5.

Tunaya, Tarık Zafer: “TİP’in İstedığı, Ortanın Solundan Daha Sol Rejimdir”, **Milliyet**, 17 Eylül 1965, s. 5.

Tunaya, Tarık Zafer: “YTP Devletçiliğında Esas Temel Özel Teşebbüstür”, **Milliyet**, 18 Eylül 1965, s. 5.

Uyar, Hakkı: “CHP’nin Avrupa’nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)”, (Çevrimiçi) <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/>, 08 Haziran 2011.

Uyar, Hakkı: “Modernleşme Sürecinde CHP’nin Rolü”, (Çevrimiçi) <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/>, 10 Haziran 2011.

Ünsal, Engin: “Sosyal Demokrasi ve CHP”, 08 Temmuz 2008, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=887357>, 19 Mayıs 2011.

Üstünel, Besim: “Toplumcu TİP, Devletçi CHP”, **Milliyet**, 3 Ekim 1965, s. 2.

Üstünel, Besim: “YTP, MP, CKMP’nin Plân Anlayışı”, **Milliyet**, 4 Ekim 1965, s. 2.

Parti Belgeleri

“1957 C.H.P. Seçim Beyannamesi”, **Milliyet**, 12 Ekim 1957.

“Hür. P. Seçim Beyannamesi”, **Milliyet**, 20 Ekim 1957.

1961 C.H.P. Seçim Beyannamesi, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1961.

20 Kasım 1961 – 18 Şubat 1965 Arasında C.H.P. Halk Hizmetinde Neler Yaptı, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1965.

C.H.P. Araştırma ve Yayın Bürosu: **C.H.P. Bünyesindeki Gelişmeler**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, No: 30, 1962.

C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu: **C.H.P.’nin Temel İlkelerinden: Devletçilik, Halkçılık**, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu: **Toprak Reformu**, Ankara, 1965.

C.H.P. Halk Hizmetinde: Sorular Cevaplar, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1964.

C.H.P. İlk Hedefler Beyannamesi – Temel Hedefler Beyannamesi – İleri Türkiye lkmz, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965.

C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964.

C.H.P. XIV. Kurultay Parti Meclisi Raporu 12 Ocak 1959

C.H.P.’nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanında Halkçı Politikası, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Ankara, Rüzgârlı Matbaa, 1965.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu: **Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tarihçesi**, İstanbul, şevket nal Matbaası, 1962.

Feyzioğlu, Turhan: **1965 Bütçe Müzakereleri Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi Adına Yapılan Konuşma**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965.

İnönü, İsmet: **İnönü Ortanın Solu’nu Anlatıyor CHP. Nedir, Ne Değildir?**, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Basın ve Propaganda Bürosu Yayınları, Ulusal Basımevi, 1967.

Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P., Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963.

Sosyal Demokrasi Nedir?, Ankara, Sosyal Demokrat Parti Yayınları, Başnur Matbaası, No: 1, 1965.

Toprak Reformu, Ankara, C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, 1965.

İstatistikler

1950 – 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu ye Seçimleri Sonuçları, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, No: 513, 1966.

24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı %1 rnekleme Sonuçları, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, No: 508, 1966.

İktisat Vekaleti İş Dairesi: **İş İstatistikleri**, Ankara, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, No: 181, 1941.

İstatistik Göstergeler 1923–2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, No: 3493, 2010.

kn, A. Gündüz: **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, C:IV, No: 2024, 1997.

Görüşmeler

Ahmet Naki Yücekök ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul’da yapılan görüşme.

Alev Coşkun ile 22 Kasım 2010 tarihinde telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

Alparslan Işıklı ile 10 Nisan 2010 tarihinde İstanbul’da yapılan görüşme.

Ayşe Güneş Ayata ile 17 Ocak 2011 tarihinde telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

Can Ataklı ile 26 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul’da yapılan görüşme.

Feroz Ahmad ile 7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul’da yapılan görüşme.

Hakkı Uyar ile 22 – 24 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

Haluk Ülman ile 22 – 26 Aralık 2010 tarihleri arasında elektronik posta ve telefon aracılığı ile yapılan görüşme.

Orhan Koloğlu ile 11 Ocak 2011 tarihinde Darıca’da yapılan görüşme.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Akşam, Tercüman gazeteleri.

Yön, Akis, Kim, Forum, Kemalizm, Tarih ve Toplum dergileri.

İnternet Adresleri

(Çevrimiçi) <http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=13497>,
13 Aralık 2010.

“CHP Tarihi”, (Çevrimiçi) http://www.chp.org.tr/?page_id=67&page=15, 07 Haziran
2011.

Nüfus, yıllık nüfus artış hızı ve yıl ortası nüfus tahmini 1927 – 2000, (Çevrimiçi)
http://tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=201, 08 Haziran 2011.

<http://www.tbmm.gov.tr/>

<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/>

<http://www.tuik.gov.tr/>

<http://www.chp.org.tr/>

EKLER

EK 1: İsmet İnönü'nün Kim Dergisi'ndeki Röportajının Kapağı

EK 2: İsmet İnönü'nün Kim Dergisi'nde Sadun Tanju ile Röportajı

**EK 3: İsmet İnönü'nün 8 Ekim 1965 Günü İstanbul Taksim'deki Mitingi (Kaynak: 9 Ekim 1965
Milliyet)**

